Дзесяцікласніца 26-й Мінскай сярэдняй школы Тамара Баранчыкава не першы раз у літаратурным музеі Янкі Купалы. У дні юбілею народнага песняра яна прыйшла сюды з сябрамі па школе — Людай Смольскай і Анатолем Калодкіным.

І вось гучаць радкі тамарынага верша:

Імя тваё не забудуць ніколі,
Сын Беларусі — Купала.
Светлае шчасце, ясная доля
Родны твой край напаткала.

Фота **А. Дзітлава.**

Пралетарыі ўсіх краін, яднайцеся!

МАЛАДОСЦЬ

Штомесячны літаратурна-мастацкі і грамадска-палітычны часопіс
Цэнтральнага Камітэта ЛКСМ Беларусі
і Саюза пісьменнікаў БССР

7

ЛІПЕНЬ.

1962.

Год выдання X.

У НУМАРЫ:

У НАСТУПНЫМ НУМАРЫ:

Працяг рамана Івана Навуменкі «САСНА ПРЫ ДАРОЗЕ»

Вершы Генадзя Бураўкіна і Уладзіміра Ляпёшкіна.

Апавяданні Алеся Пальчэўскага.

На вокладцы малюнак **І. Раманоўскага «Ясныя думак парывы песняй імкнуцца над светам».**

Мастацкі рэдактар І. Раманоўскі. Тэхрэдактар І. Краўчанка. Карэктар Л. Таўлай.

«Молодость»
Ежемесячный литературно-художественный и общественно-политический журнал Центрального Комитета ЛКСМ Белоруссии и Союза писателей БССР.

Рукапісы не вяртаюцца.

Адрас рэдакцыі: Мінск, вуліца Карла Маркса, д. 40. Тэлефон—93-8-54.

Фармат паперы 70×108¹/₁₆. Фізіч. друк. арк. 10. Умоўн. друк. арк. 13,7. Вуч.-выд. арк. 14,5. Тыраж 7297. Цана 40 кап.
АТ 08245. Здадзена ў набор 29.V.62 г. Падпісана да друку 25.VI.62 г. Зак. 327.

Газетна-часопіснае выдавецтва Галоўвыдата Міністэрства культуры БССР. Мінск, Ленінскі праспект, 79.

Друкарня выдавецтва «Звязда». Мінск, Ленінскі праспект, 79.

Ніл ГІЛЕВІЧ

СУСТРЭЧА З КУПАЛАМ У ТЫРНАВА

шчэ не хоча зала змоўкнуць,
А Мінка — юная ткачыха —
Наперад з хору выйшла зноўку,
Як быццам просіць: «Ціха! Ціха...»

А й прыгажуня ж гэта Мінка!
Як ёй да твару стужкі, блузка!..
І раптам чую: «Вечеринка! —
Народна песен белоруска!»

Ёй адказала ўсплескам зала,
А песня ўжо звініць, іскрыцца,
І сцэна ўся, здаецца, зараз
Вясёлай полькай завіхрыцца.

Душа знячэўку аж зайшлася,
І сам не знаю — дай ты рады! —
Ці гэта — Зосі, Стасі, Касі,
Ці гэта — Леды, Неды, Рады.

Не, не было, відаць, памылкай,
Што песня слаўнага баяна
Ткачыхай тырнаўскаю Мінкай
Была народнаю названа.

Гармонік грае, грае, грае,
І мне да слёз глядзець уцешна,

Як нас па-брацку тут яднае
З далёкай бацькаўшчыны песня.

І сэрца б'ецца думай гордай:
А ці ж адна на свеце зала,
Дзе песняй шчырай, непаўторнай
Радніць людзей баян Купала!

МЯНЕ ВУЧЫЛІ АСЦЯРОЖНАСЦІ

яне вучылі асцярожнасці
Амаль не кожны божы дзень:
«З начальствам поруч
часам можна йсці,
Ды не ступіце на іх цень.

Лепш асцярожненька, з аглядкаю.
Навошта лезці на ражон?
Не зберагуць і бацька з маткаю,
Калі сябе не зберажом!..

Ва ўсім сярэдзінкі трымайцеся!
Ці вам абрыдзелі харчы?
І белы хлеб у вас, і маселца,
І сон спакойны уначы...

Дзе небяспечна — не сварыцеся,
Кусайце лепей спадцішка!
І праўду вы не гаварыце ўсю,
Бо пасмяюцца з дзівака...

Сядзіце моўчкі ў ціхай гавані,
Дзе буры чуюцца ледзь-ледзь...»
З кім?
З малаверамі плюгавымі
Мне ў ціхай гавані сядзець?

Хіба да подзвігу высокага
Нас баязлівасць прывяла?
Хіба яна герояў-сокалаў
У высь касмічную ўзняла?

Праграму шчасця грандыёзную
Нам здзейсніць трэба ў дваццаць
год.
Мо з вашай праўдай асцярожнаю
Пачнём нязведаны паход?..

Не стану лгаць — вы шмат дабіліся:
Сярод малых і важных спраў
Салодкай фальшы вашай міласці
Я не аднойчы давяраў.

І ўсё ж я горды нашай рознасцю!
Дазвольце ж мне у першы раз
Сказаць з усёй неасцярожнасцю:
О, як я ненавіджу вас!

СНЯГУРАЧКА

орад ёлкамі пахне,
Ёлкі пахнуць узлескам,
Ёлкі казкамі пахнуць,
Ласкай маці, маленствам...

Ёлкі пахнуць смалою,
Пахне святам на рынку.
Брат з сястрычкай малою
Выбіраюць ялінку.

Хлопчык жвавы і бойкі,
Ён таргуецца чынна:
— Ваша ёлачка колькі?
— Два, — сказала жанчына.

— Два? — збянтэжыўся хлопчык. —
Надта ж просіце многа!..
І шчаслівыя вочы
Спахмурнелі ў малога.

Адступіўшы паўкрока,
Памаўчаў ён хвілінку
І, ўздыхнуўшы глыбока,
Паглядзеў на дзяўчынку:

— Дай рубель свой, Алёнка,
Бачыш, плацяць жа людзі...
— Дык тады наша ёлка
Без снягурачкі будзе!

Нам жа мама сказала:
Больш не дам ні капейкі!..
Ля ялінкі ж удалай
Дзядзька круціцца нейкі.

Пэўна, возьме ён, возьме —
Знікне дзіўная казка.
Хлопчык кінуўся: — Вось вам...
Два рублі! Калі ласка!..

Ён на саначках ёлку
Мацаваў, каб не ўпала.
А жанчына ў насоўку
Моўчкі выручку клала.

Дзе было ёй разгледзець,
Як на вейках дзяўчынкі —
Дакрануўшыся ледзьве —
Раставалі сняжынкі.

* * *

Я хаджу, закаханы
У тваё краявіды,
І шапчу, як малітву:
О, мой край дарагі!
Мой зялёны закутак,
Цішынёй апавіты!
Хіба ёсць дзе на свеце
Прыгажэйшы другі?

Пасля доўгіх расстанняў.
І далёкіх вандровак
Я вярнуся навекі
Ў засень клёнаў тваіх.
Толькі з роднага долу,
Толькі ў роднай дуброве —
Як не дрэвам, хоць кветкай
Прарасту для жывых.

СЯМ'Я

Што такое сям'я? —
Вучаць юныя лектары часта.
У дыскусію я
Не палезу з такімі спрачацца.

Што такое сям'я?..
Помню, жыў цераз вуліцу фельчар.
Падымаўся да дня
І вяртаўся, падвыпіўшы, ўвечар.

Быў круты чалавек —
І сям'ю сваю крыўдзіў нярэдка.
— Так і сохну ўвесь век, —
Гаварыла, бывала, суседка.

Загрымела вайна.
Ён пайшоў у атрад неўзабаве,
Засталася адна
З пяцярыма пагодкамі баба.

Да яе на зары
Уварваліся ў дом паліцаі:
— Дзе твой муж? Гавары!
Скажаш праўду — жыццё абяцаем.

— Не ўпірайся дарма.
Дзе ён лечыць бандытаў? Паказвай!
А то здохнеш сама
Ты з усім сваім вывадкам разам!..

Дзень і ноч,
Дзень і ноч
Жонка з дзецьмі ў палоне варожым
Не прыжмурыла воч —
І ўсё бачыла мужа харошым...

І яе, і малых
Расстралялі за вёскай, на ўзлессі.
Мы на могілкі іх,
Адкапаўшы, праз дзень перанеслі.

Чорны, нібы зямля,
І сівы — крочыў вуліцай фельчар...

Што ж такое сям'я,
Аб якой мы спрачаемся вечна?

ПРА ДАЧЫ І ПРА ЗАЙЗДРАСЦЬ

Адгарадзіў на ўзлессі ўчастак —
Зямлі дзяржаўнай ладны пляц,
Адляскаў дом, што звон, і — баста!
На ўсе размовы — напляваць!

Дый паспрабуй сказаць такому!
— А мы, — адкажа, — па закону,
Мы за уласныя рублі,
З чужых кішэнь мы не граблі...

Не знаю, можа, і з уласнай.
(Хоць трэба добрая кішэнь!)
Усё адно я бачу ясна:
З-за дачы выпаўз чорны цень.

Ён зданню страшнай устае.
Ён мне спакою не дае!

Наколькі больш было б, здаецца,
Святла ў людскіх вачах і сэрцах,
Калі б не гэты дачны плот,
Калі б не гэты дачны дрот,
Калі б не гэты дзядзька дачны,
На службе ўдачны,
Лёсу ўдзячны!

Ён сёння зноў грымеў з трыбуны
Пра недалёкі дзень Камуны.

З належнай доляй пачуцця
Кілзаў завучаныя словы —
Тлумачыў прынцыпы й асновы
Камуністычнага жыцця.
І вось,
Расцвіўшы ўвесь ад шчасця,
Абносіць плотам свой участак...

Сёй-той хіхікне,
Пасміхнецца:
Маўляў, ад зайздрасці крычыць,
А сам туды ж таксама пнецца,
І як дапнецца — замаўчыць...

Ну, што ж, пасмейцеся завочна.
І вось вам водпаведзь мая:
Не зразумець вам нізавошта,
Каму зайздрошчу сёння я!

Вам — не зайздрошчу я ні кроплі,
Вам — чорнай спадчыны рабы,
Што самі ўпрэгліся ў аглоблі
На звалку кінутай арбы!

Цягніце,
цешцеся,
ды знайце:
Разгону ў заўтра вам няма.
І — не паскудзьце, не слюняўце
Камуны светлае імя!

ДАРЫЦЕ СОНЦА

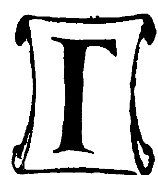
укнуць бы, каб рэха —
па краю ўсяму:
Дарыце ўсмешкі
адзін аднаму!
Зірніце, як сонцу,
што ўсмешкі нясе,
Шчасліва ўсміхаюцца
кветкі ў расе!
Дарыце ж усмешкі,
ад сэрца дарыце!
І самі бярыце,
у сэрца бярыце!..

Хаця чалавек
нараджаецца з плачам,
Але нараджаецца ён,
каб смяяцца.
Калі я кагосьці
з усмешкай убачу —
Я веру: такога
не трэба баяцца.

Другі нелюдзімым
і брыдкім здаецца,
І раптам глядзіш —
чалавек усміхнецца,
І ўжо ён прыгожы,
і хораша з ім,
Як быццам ты
з другам спаткаўся сваім.
Не знаю відовішчаў лепшых,
чым маці,
Што цешыцца ўсмешкай
свайго немаўляці!
Што можа
зрабіць шчаслівейшым паэта
Чым ты —
сарамлівая ўсмешка Джульеты?..

Шкадую людзей,
што не ўмеюць смяяцца,
Што ў сэрцы
не маюць такога багацця.
Баюся людзей,
што смяяцца не любяць
І ўсмешку чужую,
спаткаўшы, загубяць...

Гукнуць бы, каб рэха —
па краю ўсяму:
Гэй, сонца дарыце
адзін аднаму!
Дарыце уранку,
і ўвечар дарыце!
І самі бярыце.
У сэрца бярыце!

Мал. І. Давідовіча.

Іван НАВУМЕНКА

САСНА ПРЫ ДАРОЗЕ

Раман

Памяці сына Жэні

ЧАСТКА ПЕРШАЯ

Раздзел першы

1

Сасна расце на сухім грудку ля чыгуначнага пераезда. Тут развілка і скрыжаванне. Пясчаны шлях, насыпаны ўзбоч чыгункі, вядзе ў лес і ў мястэчка, прасёлкавая дарога — у мястэчка і ў поле. Вышэйшых дрэў паблізу — аж да самага лесу — няма, і сасна відаць здалёк. Купчастая, разгалістая, яна мала падобна на гонкіх сваіх сясцёр дзе-небудзь у бары.

Сонца сасне хапае. Дажджы абмываюць пыл, які садзіцца з шляху і чыгункі, пояць сухі грудок. Усе чатыры вятры гамоняць з сасной.

З нейкага часу сасна перастала расці. Можа рост і ёсць, але непрыкметны, мізэрны, і людзі яго проста не заўважаюць. Ва ўсякім выпадку, Сцяпан Птах — пуцявы абходчык, будка якога стаіць на другім баку пераезда, амаль насупроць сасны, усе апошнія гады карыстаецца адной і той жа астровінай, каб ускарабкацца на дрэва, дзе стаіць яго вулей.

Старасвецкі вулей гэты — выдзеўбаную дубовую калоду — прывыклі бачыць на сасне. Пчолы жывуць у ім самапасам, бо Сцяпан выдзірае да спаса ўсё, што нанасілі яны за лета. Год на год не прыходзіцца: узяткі мёду залежаць ад таго, што расце на бліжніх палях і як родзяць травы на зарослай кустоўем няўдобіцы. Калі навокал бялеюць малочныя разлівы грэчкі, сінее азяркамі лён, густа цвіце па бульбе свірэпка і буяе ад шчодрых дажджоў разнатраўе, Сцяпан радуецца, ведаючы, што пчолы свайго не ўпусцяць.

Дзіўна, як уцалела гэтая адзінокая сасна і чаму за доўгія гады не вырасла паблізу хоць маленькай сасонкі? Дол на грудку штогод засеян шышкамі. Іх хапае будачніку, каб на вясне капціць кумпякі, а ў чэрвеньскія вечары бараніцца куродымам ад камароў і заядзі. Шышак — безліч, а патомства сасна не пакінула.

Мабыць, вінавата проста месца. Нерасколатыя шышкі, сарваныя ветрам, падаючы на дарогу, заціраюцца коламі ў пясок. Не відаць знаку і ад тых, што сыплюцца на грудок, раскалоўшыся на сасне, пасеяўшы насенне. На сухім грудку цяжка ўзнікнуць жыццю, бо вельмі часта любяць тут прыпыняцца падарожныя.

Адным словам, чаму сасна адзінокая, разабрацца можна. А вось чаму яе, нічыю, прыдарожную, за доўгія гады ніхто не ссек — адказаць цяжка. Тым болей, што людзям заўсёды патрэбна было дзерава, на хаты, на дошкі, а смалістая лучына — на распал.

Ніхто нават са старажылаў не памятае, калі праклалі чыгунку. Кожнаму думаецца, што яна была тут заўсёды. І колькі блішчаць на сонцы жалезныя рэйкі, колькі стаяць ля пераезда складзеныя з гладкай, чырвонай цэглы будкі, столькі ж часу паціху гойдае зялёнымі галінамі купчастая сасна.

2

Ад будкі, у якой жыве Сцяпан Птах, паўтары вярсты да станцыі і вярста да мястэчка. Ля Птахавага пераезду дзве будкі, але адна нежылая. Яна проста служыць схоўвішчам для рознага пуцейскага інструменту. Некалі на пераездзе былі шлагбаумы, вартаўнік, які жыў у другой будцы. Але з таго часу, як насыпалі прамы пясчаны шлях і зрабілі галоўны пераезд у самым мястэчку, гэты страціў значэнне. Вартаўніка перавялі, шлагбаумы знялі. Машыны імчаць па шляху, а праз пераезд, зварочваючы на прасёлкавую дарогу, толькі зрэдку прагрукае якая-небудзь фурманка.

Перабраўся сюды Сцяпан даўно, пакінуўшы старую бацькаву хату меншаму брату. Тут нарадзілася ў яго шэсцера дзяцей. Самы старэйшы сын, Міця, радзіўся яшчэ на дзедавым котлішчы. Калі яму было тры гады, ён упаў з воза і зламаў левую нагу. З таго часу Міця злёгку накульгвае. Другое дзіця — таксама хлопчыка — пераехаў цягнік.

Сцяпан Птах — мужчына вышэй сярэдняга росту, шыракаплечы, рабы, з чорнымі пукатымі вачыма. Крыўды ён не робіць нікому, калі не лічыць таўхатні і ляманту, што ўчыняе ва ўсіх местачковых крамах. З мануфактурай, цукрам, а часам і з хлебам вузкавата, і, каб што-небудзь здабыць, трэба выстаяць у чарзе. Стаяць жа Сцяпану не выпадае, і калі ён, завітаўшы ў краму, натрапляе там на жаночы натоўп, то не пытаецца, хто апошні, а лезе напралом да прылаўка, раскідваючы дужымі плячыма ўзмакрэлых жанок направа і налева.

— Ірад рабы! — крычаць яму.— Зноў прыляцеў!..

— За вамі хіба далікатна ўхопіш? — ужо ля прылаўка гудзе абходчык прастуджаным басам. — Вы тут з ночы за замок упляліся, а я на дзяжурстве...

Як бы цяжка ні бывала з хлебам, але Птах заўсёды крочыць па чыгунцы да сваёй будкі з дзвюма буханкамі пад пахай. Меней ён не носіць. Сям'я не малая і патрабуе харчу.

Зрэшты, у будцы Птаха пануе лад і парадак. Хлопцы гойсаюць у чорных картовых штанах і сарочках, дзяўчаткі — у паркалёвых сукенках. Сваю абходчыцкую службу Птах шануе і нясе спраўна, але не дае маху і на старане. Сена ён накошвае трохі болей, чым трэба яго карове і цяліцы, а зімою мае за гэта барыш.

У дадатак да сціплага заробку абходчыка на пралётах уздоўж чыгуначнай лініі лапушыцца бульба, добра родзіць і проса, і ячмень, і мак.

Лес — пад бокам. Прайдзі на захад якую-небудзь вярсту па чыгунцы або па пыльным шляху, які ляжыць побач, і тут табе сасновы бор, дзе чарніц, брусніц і грыбоў не абярэшся, трохі злева — змешаны лісцвяны лес, у якім пераважае альха і бяроза і дол якога проста чырванее ад суніц. А падайся ў балоцісты гушчар, то малін і ажын — цэлая процьма.

Лепшая ягада — Птахава, першы грыб — таксама яго. Дзеці ўмеюць не толькі есці, яны, нібы пчолы, цягнуць у хату. Летняй раніцай, калі густы, як малако, туман яшчэ вісіць над палямі і чыгункай, з будкі выходзяць дзеці са збанкамі і кошыкамі. Наперадзе, прыпадаючы на левую нагу, дыбае старэйшы, Міця, за ім два хлопчыкі амаль аднолькавага росту, Адам і Пятрусь, і дзве дзяўчынкі — большая Каця і меншая Тацяна. Дзеці ідуць чародкай, як гусі.

Птах яшчэ забяспечвае станцыю венікамі і мётламі. За гэта асобная плата. Не такая высокая, але яе хапае, каб справіць шкалярам новыя сарочкі і штаны. Вопратку і абутак шкаляры зарабляюць сабе самі.

Птах не п'е. Выпівае толькі з адным чалавекам — леспрамгасаўскім шафёрам Іванам Гусоўскім. Для Івана ў хаце заўсёды хаваецца паўлітэрка. І Гусоўскі ніколі не мінае будкі, калі едзе, гружаны, з лесу.

— Адчыняй! — крычыць ён, спыняючы машыну.

І незалежна ад таго, выходзіць хто-небудзь з будкі ці не, Іван скідае некалькі грабавых плашак пад сасну. Ён шчыра клапоціцца аб тым, каб Птах зімой не мёрз у сваёй каменнай будцы.

Вечарам, пры апошнім рэйсе, Іван спыняе машыну, заглушае матор і заходзіць да Птаха на аганёк. У гэты час і распіваецца паўлітэрка.

— Болей ста пяцідзесяці шафёру не паложана,— гаворыць Іван, адводзячы Птахаву руку з бутэлькай.— Разаб'ю машыну і траплю за дрот. А я яшчэ малады, мне жыць трэба.

Івану — ладнаму, шыракатвараму дзецюку — пад трыццаць, але ён не жэніцца. Кідаюць яго з участка на ўчастак, і ездзіць ён па ўсіх дарогах раёна. Не мае ён ні сваёй хаты, ні сталага месца жыхарства. Але Птаху займець хату памагае. Не толькі грабавыя плашкі скідае Іван ля пераезда, а прыцемкам, калі не цікуе чужое вока, і — сасновыя бярвенні. Гэтыя бярвенні Птах перацягвае ў свой дворык, хавае пад леташнім бульбоўнікам, а калі іх набіраецца з дзесятак, з дапамогай таго ж самага Івана перапраўляе на бацькава дворышча. Старэе ён сам, растуць дзеці, а служба і будка не вечныя, трэба думаць і пра ўласны прытулак.

Бярвенняў і плашак Іван не скідае толькі тады, калі побач з ім,

у кабіне, сядзіць леспрамгасаўскі прыёмшчык Крамер, высокі, маўклівы, з сінім насатым тварам. Прыёмшчык — усё-такі начальства, і яго трэба асцерагацца.

3

Увогуле Птахава сядзіба — на вясёлым месцы. Люду тут павярочваецца за дзень процьма. Яшчэ на золку паўз будку шыбуюць у лес местачкоўцы. Ідуць хто па ягады, хто па грыбы, хто нарваць мяккага вішшу на сяннік, а хто неўзаметку, патаемна ад лесніковага вока, укасіць між кустоўя капу сена. Гадзін у восем з рогатам і крыкам падыходзіць да пераезда рамонтная брыгада. Пуцейцы спыняюцца, грузяць на ваганетку інструмент, рэйкі, шпалы і падаюцца далей.

Яшчэ праз гадзіну валам валяць тыя, хто мае нейкі інтарэс у мястэчку. Калгаснікі на фурманках вязуць нарыхтоўку — свіней, малако ў блішчастых бідонах, гароднiну і садавіну. Пешыя найбольш спяшаюцца прадаць яйкі і сушаныя грыбы, да пракурора ці ў райвыканком са скаргай, у амбулаторыю да ўрача. Хлопчыкі і дзяўчаткі, якія можа ўпершыню ў жыцці адважыліся адмераць доўгія кіламетры ад сваёй вёскі да мястэчка, ідуць купляць падручнікі.

У гэты ранішні час звычайна ціхі пераезд становіцца людным, бойкім. Безупынна звініць ланцуг, і ў прорву бяздоннага ацэментаванага калодзежа з громам ляціць акаванае жалезнымі абручамі драўлянае вядро. Пад сасной абуваюцца маладзіцы і дзяўчаты, якія, шанують абутак, дагэтуль ішлі босыя. Тыя, хто едзе, кіруюцца звычайна пыльным шляхам, а пешыя стараюцца збочыць на прасёлкавую дарогу, што весела віецца між жытоў і ячмянёў.

Пад поўдзень сутыкаюцца два сустрэчныя патокі: местачкоўцы вяртаюцца з лесу, вяскоўцы — з мястэчка. Гадзінам к пяці завяршае свой рабочы дзень стомленая і цяпер куды больш маўклівая рамонтная брыгада. Яна згружае інструмент, пакідае некалькі гнілых шпал — абходчыку на паліва — і трымае цвёрды кірунак на станцыю, на спачын. Наступае цішыня...

Цішыня гэтая, вядома, ненадоўга. На ўсход і захад, амаль праз кожныя паўгадзіны, па двух сталёвых каляях грымяць цягнікі. Цягнікі розныя: таварныя і пасажырскія, доўгія, да сарака вагонаў з двума лакаматывамі ў галаве, і кароткія, паравоз і два-тры вагоны. Адны цягнікі праносяцца паўз будку, як вецер, зацягваюць перад семафорам настойлівы жалезны крык, патрабуючы «зялёную» вуліцу. Другія, ведаючы, што станцыю ім з ходу не праскочыць, ужо ля будкі пачынаюць замаруджваць бег, колы вагонаў гучней ляскочуць на стыках, а кандуктар, які да гэтага сядзеў на тормазе задняга вагона, устае і праціраe запарушаныя пылам вочы.

Калі Сцяпан Птах на абходзе, пры набліжэнні цягніка ён збочвае з каляі на край насыпу, дастае з футаляра жоўты сцяжок і трымае яго над галавой да таго часу, пакуль не праносіцца апошні вагон. І заўсёды ў такія хвіліны яго твар сур'ёзны.

Да цягнікоў у будцы прывыклі. І прывыклі не толькі людзі, а і жывёла. Пярэстая абходчыкава Рагуля, якая пасвіцца ля чыгункі, зачуўшы гул цягніка, адыходзіць ад палатна ўсяго на два-тры метры. Цяліца адбягае трохі далей.

Не могуць прызвычаіцца да жалезнага груку толькі птушкі. Дзе б яны ні сядзелі — на сасне, у кустах, на тэлеграфным дроце — часцей за ўсё пры набліжэнні цягніка ўзлятаюць у паветра.

Вечарам, калі спадае летняя спёка, на пераездзе паяўляецца палявы вартаўнік Кузьма Шнапс. Прозвішча ў Кузьмы інакшае, але яго лепш ведаюць пад гэтым, і ён не крыўдуе, калі яго так завуць. Шлях Шнапса да сваіх уладанняў заўсёды ляжыць праз Птахаў пераезд.

— Жывеш, Сцяпан? — вітае ён абходчыка.

— Жыву, а што мне зробіцца...

— Ну, то жыві. Толькі як ты трываеш у такім груку і тлуме? Я б і дня не сцярпеў. Вось пайду лягу пад капу і — уся мая служба. Не пачую ні дудкі, ні шмудкі.

— Табе тваё, а мне маё. Дый ціха тут, поезд прайшоў і няма. Лепей тут, чым у сяле: бабы не сварацца, чыстае паветра, спакой.

— Можа і праўда...

— Ты мне, Кузьма, падкінь які воз саломы, — просіць Птах. — Яе ж у вас столькі прападае. А я табе к зіме трохі газы прызапашу.

— Можна падкінуць...

Пра што могуць гаварыць два вартаўнікі, з якіх адзін усю ноч будзе хадзіць па рэйках, а другі, па-старэчаму накрыўшыся з галавой кажухом, спаць пад стогам?.. Пра хлеб, пра надвор'е, пра мануфактуру, пра тое, што жыць на свеце яшчэ не так то лёгка. І стаіць у часе такіх гаворак над асмужанымі палямі, над чыгункай вялікая вячэрняя цішыня...

4

У сонечную летнюю пару, калі ўсё наваколле спавіта тонкай плёнкай сінявата смугі, мястэчка з Птахавага пераезда здаецца надзвычай прыгожым. Атуленае садамі і прысадамі, яно нібы зялёны востраў сярод залацістага жытнёвага разліву. Адзін толькі будынак выдзяляецца на гэтым востраве — школа. Яе малочна-белы гмах вышэй хат і магазінаў, вышэй самых высокіх таполяў і ліп, і таму міжволі прыцягвае ўвагу кожнага, хто дабіраецца да мястэчка.

Міця любіць глядзець на школу. Ён ведае месца, з якога яна відаць найлепш. Месца гэтае — грудок пад сасной — хлопец аблюбаваў яшчэ тады, калі школу толькі пабудавалі. І ходзіць Міця пад сасну заўсёды з кнігай.

Год назад, калі Міця закончыў сем класаў, бацька спытаў:

— Што будзеш рабіць далей? Я вучыўся толькі дзве зімы і нічога, сям'ю кармлю. Можа і табе хопіць навукі?

— Пайду ў інстытут. Ты, тата, памажы мне гэтыя гады. Летам гуляць не буду, паступлю ў рамонтнікі.

Сцяпан Птах з павагай зірнуў на старэйшага сына, худзенькага, шчупленькага: упершыню ён разважаў так па-даросламу.

— Добра, сын,— прамовіў ён, адварочваючыся і стараючыся праглынуць горкі камяк.— Ты, мабыць, мудрэй за бацьку. Не журыся, хлеба хопіць...

Бацьку Міця сказаў праўду. А наогул ён зацяты хлопец і сваімі планамі дзеліцца не з кожным. Магчыма, на яго характары пакінула свой след ранняе калецтва, жыццё на водшыбе.

Тым не менш, ёсць у Міці сябры, і яны любяць прыходзіць у будку, пад сасну. Найбліжэйшыя з іх Іван Лобік і Нупрэй Гіль. Дружаць яны даўно. Хлопцы вучацца ў дзесятым класе, Міця — у дзевятым. Калі пачынаўся навучальны год, Міця быў толькі ў восьмым, адстаючы ад таварышаў на цэлыя два класы.

Да апошняга месяца ніхто, акрамя Лобіка і Гіля, не ведаў, што Міця, вучачыся ў восьмым, самастойна рыхтуецца і за дзевяты. Хлопцы трымалі тайну надзейна. Іван памагаў па матэматыцы — прагрэсіі, лагарыфмы, сінусы і косінусы Міця асвоіў, як мае быць. Усю зіму то Міця хадзіў у пахілую Іванаву хату на Вакзальную вуліцу, то Іван сам кіраваўся да яго на будку. Нупрэй памагаць не меў часу: ён у школе актывіст, сакратар камсамольскай арганізацыі, а таксама селькор.

У красавіку Міця занёс дырэктару заяву з просьбай прыняць экзамен за тры чвэрці дзевятага класа. Такога выпадку ў школе яшчэ не было, і настаўнікі не ведалі, што рабіць. Хадзілі ў райана, званілі у аблана. Нарэшце прыйшоў дазвол прыняць экзамены экстэрнам.

У першы дзень, калі Міцю перавялі ў дзевяты, там адразу было тры кантрольныя — па алгебры, рускай літаратуры і нямецкай мове. Настаўнікі правяралі яго работы адразу, як толькі ён клаў іх на стол. Да канца ўрокаў было вядома, што па ўсіх трох прадметах ён атрымаў вышэйшую адзнаку.

Міця пажынаў славу...

Нупрэй напісаў пра Міцю заметку ў раённую газету, і такім чынам слава, выйшаўшы за абсягі школы, пракацілася па ўсім раёне.

Раздзел другі

1

Наступіў Першамай...

Дзень цёплы, лагодны. Сонца няяркае, плыве як бы ў белым тумане. Пасля дэманстрацыі Іван Лобік і Нупрэй Гіль разам з Міцем прыйшлі пад сасну. Купілі ў складчыну, на траіх, чацвяртушку гарэлкі, бляшанку кансерваў.

Хлопцаў апанаваў асаблівы, агніста-радасны настрой: на зямлі вясна, праз чэзлую леташнюю траву прабіваецца маладое зеляніва, на кустах вербалозу, ракітніку — першыя клейкія лісцікі. Зямля сыраватая яшчэ, дыхае назапашаным за зіму холадам, але сябры не зважаюць — ляжаць на грудку на жыватах. Наразаюць хлеб, цыбулю.

Выпівалі ўпершыню. Гарэлка з непрывычкі ўдарыла ў галаву, яны адразу сп'янелі. Заспявалі. Голасу ні ў аднаго з траіх няма, але ім здаецца, што спяваюць надзвычай хораша:

В далекий край товарищ улетает,
За ним родные ветры вслед летят,
Любимый город в синей дымке тает —
Знакомый дом, зеленый сад и нежный
взгляд...

Той настрой, які хлопцамі валодае, можна выліць толькі ў гэтай, трошкі сумнаватай, працяжнай песні. Хіба не ўскалыхнецца, поўнячыся ціхім, прыемным смуткам, душа, не затрапеча сэрца, не павее халадком у грудзях пры адным успаміне, што хутка расстанне. Яны, трое, раз'едуцца, пакінуўшы школу, зялёнае мястэчка, знаёмыя, зведаныя з дзяцінства мясціны, якія сталі нібы часткай душы. Івану з Нупрэем ехаць сёлета, Міцю — праз год. Што чакае іх, звычайных местачковых хлопцаў, у тых неразгаданых далях, якія, нягледзячы на смутак расстання, вабяць і клічуць? Чым надораць сяброў дарогі-пуцявіны, якія толькі пачынаюцца?..

Пра ад'езд гаварыць не любяць. Гэта нібы само сабой зразумела.

Можа тоіцца тут яшчэ неразвеяны, схаваны ў глыбіні душы страх перад невядомасцю, а можа звычайная юнацкая сціпласць. Вядома, што Нупрэй збіраецца ў артылерыйскае вучылішча, а Іван — у авіябудаўнічы інстытут. Міця дарогі яшчэ не выбраў. Яму падабаецца лес, яго зялёны пошум і ўрачыстая маўклівасць. Не раз мільгала думка — стаць ляснічым, садзіць бярозы і сосны. Хіба дрэнная гэта прафесія? Але ёсць у Міці тайна, якую ён нават перад сябрамі не раскрывае. На

самым дне яго сундучка з кнігамі, загорнуты ў старую цырату ляжыць тоўсты сшытак з вершамі. Міця напісаў іх сам. Ён не ведае — добрыя вершы ці дрэнныя, і ён лепш даў бы адсячы сабе руку, чым каму-небудзь іх паказаў. Таму іншы раз усплывае жаданне пайсці вучыцца на літаратурны факультэт.

Наспяваўшыся, хлопцы пачынаюць кідацца шышкамі. Мецяць у пабелены каменны слупок на насыпе, які служыць нейкім чыгуначным знакам. Іван — з выгляду медзведзяваты, павольны, з вялікай галавой, шырокім тварам і тоўстым, як бульбіна, носам — кідае, доўга прыцэльваючыся, але пападае рэдка. Шустры, чарнявы Нупрэй спяшаецца, размахвае рукамі, падскоквае — на сваіх трохі выгнутых нагах ён падобен цяпер на млын-вятрак — і трапляе ў слупок амаль кожнай шышкай. Міця раз за разам прамахваецца. Можа таму, што кружыцца галава.

Да вечара далёка. Хораша пабыць адным, вызваліцца, хоць на дзень, ад надакучлівай будзённасці ўрокаў, забыцца на тлум, мітусню. Хлопцы садзяцца на грудок. Мястэчка відаць адсюль, як на далоні: вялікае, раскідзістае, яно цягнецца праз усю раўніну ад лесу да лесу. Чыгунка як бы дзеліць яго папалам. Меншая палавіна прыходзіцца на левы бок, большая — на правы. Нупрэеў дом у правай частцы, калі добра прыгледзецца, можна яго ўбачыць: крыты чарапіцай, ён прыкметна выдзяляецца. Іванавай хаты не ўбачыш — пахілая, прыземістая, яна губляецца сярод гэткіх жа шэрых хацін левай часткі, якая некалі называлася Слабодкай. Жыве Іван без бацькі, з малодшай сястрой і хворай маці.

Хлопцы любяць мястэчка. Нічым яно асабліва не славутае, няма ў ім ні рэчкі, не забрукавана пакуль што ніводная вуліца, але ўсё адно здаецца, што лепшай мясціны на свеце няма. Носіць мястэчка прыгожую назву — Бацькавічы, і, думаецца, нездарма. У кнігах па гісторыі Расіі, якія выходзілі амаль сто гадоў назад, Бацькавічы называюцца ў ліку самых старэйшых паселішч гэтага краю, пачатак якім паклала яшчэ Кіеўская Русь. Паводле падання, недзе ў гэтых мясцінах быў забіты князь Ігар, той самы, што двойчы за адзін год хацеў пажывіцца данінай у непакорных драўлян. Гісторыя так скіравала свае пуцявіны, што ў далейшым Бацькавічы нічым не выславіліся і таму не трапілі на яе скрыжалі. Не было каля іх ніводнай вялікай бітвы, сярод славутых людзей не знойдзеш прозвішча хоць бы аднаго тутэйшага жыхара.

На геаграфічных картах мястэчка не адзначана нават маленькім кружочкам. Ад гэтага сябрам трохі крыўдна. Бацькавічы сталі цэнтрам раёна ўжо тры гады назад, але складальнікі карт гэтага не ўлічваюць.

У мястэчку, акрамя школы, яшчэ два двухпавярховыя каменныя будынкі, стары таполевы парк, паблізу яго гарадзішча — зарослы лесам узгорак, акружаны земляным валам. Была старажытная царква, пабудаваная, як расказваюць старыя, без адзінага жалезнага цвіка, але яна згарэла, калі адступалі немцы ў васемнаццатым годзе. Другую царкву — новую — зачынілі. Цяпер у ёй клуб.

Іван Лобік перавярнуўся на спіну, ляжыць, пазіраючы ў зацягненае белымі хмаркамі неба.

— Як паверыць у бясконцасць сусвету? — пытаецца ён.— Па-мойму, тут памылка. Усё, што мае пачатак, павінна мець і канец.

— А дзе пачатак? — лянів пярэчыць Нупрэй, які філасофскіх размоў не любіць.

— Вазьмі атам. У ім пратон, электрон. Куды далей дзяліць?

— Падзеляць, не хвалюйся. Проста, навука не дайшла.

— Бясконцасць не адпавядае здароваму сэнсу. Падумай — людзі вывучаюць прыроду, будуюць гарады, робяць адкрыцці. Пакутуюць, радуюцца, пішуць законы, кнігі. І ўсё гэта нуль у параўнанні з бясконцасцю... Сама зямля нуль, нікчэмная пылінка, калі колькасці планет няма канца. Чалавек тым болей... Ён проста смешны... Што ён значыць сярод бязмежнага сусвету?..

— Гэта ідэалізм,— думаючы аб сваім, гаворыць Нупрэй.

— Ідэалізм, ідэалізм... Рад, што слова ведаеш. А ты падумай... Усё, зробленае чалавекам, нішто, калі свету няма канца.

— Бясконцая матэрыя. У часе і прасторы. Пры чым тут чалавек?

— Ну як ты не разумееш? — марудлівы Іван пачынае злавацца, гаворыць хутка, захліпаючыся.— Выпадковасць жыццё ці не?.. Няма ж яго сэнсу, калі ўсё без канца. Чалавек ідзе, ідзе, а куды дойдзе... Павінна ж быць мэта. А гэта заўсёды граніца, рубеж, да якіх людзі імкнуцца. Няма граніцы — няма мэты. Навошта тады жыццё? У чым яго сэнс?..

— Жыццё вечнае,— заяўляе Нупрэй.— Вядома таксама, што адзін дурань можа задаць столькі пытанняў, на якія не адкажуць сто разумнікаў.

— Ты да разумнікаў прылічваеш і сябе?

— Аб прысутных не гавораць.

Такія спрэчкі для Міці не ў навіну. У Івана адмысловы розум, любіць ён раздумваць пра ўсё, што другія прымаюць на веру. Няма для яго нічога раз назаўсёды дадзенага, а цудаў ён не прызнае. Абодва яны — Іван і Нупрэй — вялікія кніжнікі. Таму і цягнецца да іх Міця, пагарджаючы дружбай тых хлопцаў, якія вучацца разам з ім.

Па складу характару Міцю бліжэй Іван. Нупрэй з яго няўрымслівасцю залішне вялікую даніну аддае школьным сходам, гурткам,— той штодзённай мітусні, якой Міця пабойваецца. Нупрэй бачыць сябе трошачкі на трыбуне, ён нязменны прамоўца на ўсіх школьных зборышчах, і Іван з Міцем злёгку за гэта над ім пакепліваюць. Гэта не перашкаджае ўсім траім дружыць. Што датычыць вучобы, то цяжка сказаць, хто ідзе лепш: Іван ці Нупрэй. Абодва крочаць як бы ў ногу, не ведаючы двоек, троек, лічачы зняважлівай для сябе нават чацвёрку. Апошні месяц Міця адчувае сябе роўным з сябрамі і ўдосталь п'е слодыч гэтага цудоўнага пачуцця. Не сакрэт, што яны, пасвечаныя ў яго тайну з самага пачатку, з таго дня, як ён перайшоў у дзевяты клас, глядзяць на яго з большай павагай. Дружба дзевяцікласніка з дзесяцікласнікамі — гэта зусім не тое, што дружба чалавека, які адстае ад сяброў на цэлых два класы. Дарэчы, і дзевяты клас Міця адолеў, каб болей-меней зраўняцца з хлопцамі.

— Паток электронаў, які ўзнікае ў праваднiку, уведзеным у магнітнае поле — вось пачатак матэрыі,— гаворыць Лобік.— Тут і канец яе, бо маса Сонца, зорак не што іншае як згусткі энергіі. Прырода святла, якое выпраменьваецца зоркамі, блізкая да прыроды электрычнасці. Фатон амаль тое ж, што і электрон... Паспрабуй абвергнуць мяне — калі ёсць мяжа ў адзінцы вымярэння матэрыі, то і яна сама павінна быць абмежавана...

— А хто табе сказаў, што электрон мяжа? Ён таксама бясконцы...

— Паспрабуй падзяліць секунду да бясконцасці.

— Ёсць такія працэсы, якія адбываюцца за мільённыя долі секунды. Успомні хуткасць святла.

— Ага. Ты сам сябе б'еш. Чаму святло распаўсюджваецца з аднолькавай хуткасцю?.. Трыста тысяч кіламетраў — не больш, не менш. Мяжа. Ва ўсім павінна быць мяжа...

Вось дык машына! Фота **Г. Усламава.**
Трэцяя Рэспубліканская фотавыстаўка «Сямігодка ў дзеянні».

На спаборніцтвах. Фота **Д. Церахава.**
Трэцяя Рэспубліканская фотавыстаўка «Сямігодка ў дзеянні».

— Мы не ведаем, як на другіх Галактыках,— Нупрэя збіць з панталыку нялёгка.— Чалавек мае пакуль вельмі малыя веды аб прыродзе. Працэс вывучэння практычна бясконцы.

Міця любіць спрэчкі. Яны як бы ўзнімаюць над будзённасцю, над усім тым звычайным, тысячу разоў бачаным, што ляжыць навакол, надаючы ўсяму глыбокі, стоены ў сваёй шматзначнасці сэнс. Камень-кругляк, закінуты з чыгуначнага насыпу пад сасну, не проста камень, гэта складанае рэчыва, у якое ўваходзяць дзесяткі хімічных элементаў, мільярды мільярдаў нябачных атамаў, дрэмлюць магутныя, але скаваныя энергіі. З другога боку, адшліфаваны кругляк як бы ўзнімае заслону над падзеямі, што прамінулі ў глыбокай даўнасці, калі па зямлі поўз аграмадны ляднік, сціраючы горныя вяршыні, перакройваючы нанава ландшафт. Хто раскрые тайну тысячагоддзяў, што адышлі ў нябыт, напіша паэму аб далёкай, сівой мінуўшчыне?..

У спрэчку Міця не ўступае: хлопцы ведаюць за яго болей. Лішні клас, які маюць за плячыма, два лішнія, пражытыя імі гады — гэта цэлая эпоха. Яны ўжо вывучалі і астраномію, і геалогію з мінералогіяй, і арганічную хімію. Міця пакуль што толькі набыў гэтыя падручнікі.

— Невядома нават, што такое чалавек,— узбуджана працягвае Лобік.— Думаеш, Дарвін сваёй тэорыяй усё сказаў?.. Гейдэльбергскі чалавек, пітэкантрап, сінантрап... А можа людзі прыляцелі з Марса? Чаму абавязкова думаць, што на адной толькі Зямлі разумнае жыццё?

— Ніхто і не думае. Але ж у навукі яўныя доказы, а тое, што ты гаворыш, — фантастыка.

— Фантастыка часта апераджае навуку. Без яе людзі былі б сляпыя. Хто ведае, што такое мара?.. І што такое жыццё наогул? У чым яго сэнс?

Гэта гаворыць Іван Лобік, якога аднадушна лічаць найбольш здольным да матэматыкі. Яны з Нупрэем як бы памяняліся ролямі: цяпер той абараняе пазіцыі дакладных навук.

— Жыццё ёсць форма існавання бялковых цел,— гаворыць Нупрэй.— Гэта сказаў Энгельс. На працягу тысячагоддзяў стварыліся пэўныя хімічныя канструкцыі. Амінакіслоты, нуклеін, пептоны, бялкі. Сэнс у тым, што тут ёсць самаабмен рэчыва, узнаўленне. У нежывой прыродзе гэтага няма...

— Ну, гэта хімія, а вазьмі жывога чалавека. Хіба хіміяй усё растлумачыш? Хоць бы каханне. Чаму мяне, напрыклад, цягне да гэтай дзяўчыны, а не да якой-небудзь іншай?

— Каханне — звычайная біялогія. Сексуальныя эмоцыі. Цяга да размнажэння.

— Ну, падумай, што ты гаворыш,— Лобік пачынае злавацца.— З біялагічнага боку ўсе аднолькавыя. Кожны арганізм выконвае тыя самыя функцыі. Але ж мне можа падабацца толькі адна... Ну, напрыклад, прыгожая. Што такое прыгажосць?..

— Прыгажосць таксама біялогія. Адна з форм прыстасавання. Напрыклад, афарбоўка ў птушак. Навошта яна? Каб звярнуць на сябе ўвагу і прадоўжыць род. Тое самае кветкі. Каб яны не цвілі, пчолы іх бы і не заўважылі...

— Але ж мне могуць падабацца не ўсе дзяўчаты, а толькі адна. З якой-небудзь я і род прадаўжаць не хачу. Дый наогул ніхто пра гэта не думае...

Міця зусім не згодзен з тым, што гаворыць Нупрэй. Спрачаецца, мабыць, з адной упартасці,— нядаўна гаварыў іншае.

— Ты ставіш чалавека ў адзін рад з жывёлай,— уступае ў спрэчку і ён.— А паэзія, музыка?.. Навошта яны?.. Калі жыць па-твойму, усё проста.

— Жылі людзі і без музыкі,— Нупрэй не здаецца.— Думаеш, пячэрны чалавек на скрыпцы іграў? Я сказаў пра самае галоўнае. Астатняе — напластаванні пазнейшага часу.

Праімчаўся, абдаўшы хлопцаў дымам, кур'ерскі цягнік — на прыгожых спальных вагонах таблічкі з надпісам «Ленінград—Адэса». Поезд ідзе з поўдня, будка машыніста, мабыць, з прычыны Першага мая шчодра ўпрыгожана бярозавымі галінкамі. Там, на поўдні, вясна, маладое лісце трапечацца на ветры.

Сонца хіліцца к захаду. Надвячорак. Доўгі, ледзь прыкметны цень ад сасны лёг на шэры, пясчаны шлях. Пасля груку цягніка асабліва выразнай здаецца цішыня. Звычайна, яе не адчуваеш.

— Прыгажосць існуе,— раздумліва гаворыць Лобік.— Я не ведаю, што гэта... Можа, розумам тут не дойдзеш... Але існуе штосьці. Па-мойму, кожны чалавек адчувае... Прыгажосць — гэта калі паглядзіш і адразу радасна. Жыць хочацца... Хочацца нечага незвычайнага... Чаго да цябе яшчэ не было. І можа ніколі не будзе... Ты, Нупрэй, не спрачайся. Сам ведаеш. Чаму чытаеш Блока, Пушкіна?..

— Я не спрачаюся,— Нупрэй ідзе на прымірэнне.— Толькі пра гэта гаварыць не трэба. Іначай расслабляешся. Трэба вучыцца, і ўсё. Каму хто падабаецца — асабістая справа. Адной меркі не можа быць.

З гэтым згодны ўсе. На хвілінку хлопцы змаўкаюць — няма грунту для новай гаворкі. Бывае часта так: крычыш, даказваеш, а потым нядобра на душы. Нібы самага галоўнага так і не сказаў...

На насыпе, можа за паўвярсты ад будкі, маячыць доўгая постаць. Чалавек дыбае важна, далёка закідваючы ногі, размахваючы рукамі.

— Мікола,— пазнае Лобік і ўсміхаецца.

Міколу Цябута ведаюць добра і лічаць дзіваком. Разам з Лобікам і Гілем ён вучыўся да дзесятага класа, пакуль не загарэўся сам стаць настаўнікам. Летам, на канікулах, паступіў на аднамесячныя настаўніцкія курсы і, закончыўшы іх, быў накіраваны загадчыкам пачатковай школы ў лясную вёску Грамы. Мікола ў Грамах і загадчык, і завуч, і адначасова настаўнік, бо другіх педагогаў у аднакамплектнай школе няма. У мястэчку ён паяўляецца даволі часта і не мінае выпадку завітаць да сяброў. Становішча настаўніка мала змяніла знешні Міколаў выгляд: ходзіць ён у тых жа вялізных, змазаных дзёгцем ботах, у шэрым, перашытым з вайсковага шыняля лапсярдаку. Цяпер — заўсёды з карзінай, якая пакуль што замяняе партфель. Карзіна ёмістая — у ёй Мікола носіць дырэктывы з райана, сшыткі для сваіх вучняў і сала, якім забяспечвае яго маці.

— Думаў, куды вас чорт занёс? — падышоўшы, вітаецца Мікола з Гілем і Лобікам, — Прыйшоў да аднаго — няма, да другога — няма. Добра, што здагадаўся, дзе шукаць. А цябе віншую,— ён доўга трасе Міцеву руку. — Ты, брат, выдатную мыслю падаў. Давай за лета разам дзесяты клас груканем. Га?.. Дагонім гэтых вучоных дзятлоў. А то яны ад сваёй вучонасці аж дзюбы пазадзіралі...

З прыходам Міколы настрой кампаніі адразу мяняецца. Мікола не ўмее ціха гаварыць, сумаваць, нават смяяцца не ўмее — рагоча. З выпадку свята на Міколе абновы: сарочка ў вялікія клеткі і сіні фрэнч з тоўстага сукна — прыкметы яго ўзрослага дабрабыту.

— Махнём заўтра да мяне ў Грамы, прафесары, — гукае Мікола. — Тры гадзіны ходу і — там. У гаспадара майго стрэльба... Пабухаем

у лесе, бярозавіку пап'ем. А назад можна на таварняку. Там якраз пад'ём, поезд ціха ідзе, падчэпіцеся. Даедзеце, калі не ссадзяць...

— Некалі, Мікола, экзамены на носе,— адмаўляецца Нупрэй.— Мне палавіну трыганаметрыі паўтараць. Паслязаўтра выклічуць, а за ўсю чвэрць яшчэ ніводнай адзнакі. Табе што...

— Трэба вам вырывацца на шырокі прастор, браты! Бярыце прыклад з мяне... Годзе марнець, кіснуць... Я сваіх стрыжаных праз два тыдні распускаю — і да самага верасня вольны казак. Любата!.. Што хочаш рабі... Хоць, чорт яго ведае, можа кінуць мне гэтую педагогію. Няёмка як быццам без дзесяцігодкі... Мітрафанушка... Трэба паступіць кудынебудзь, хоць бы завочна. Хіба ў настаўніцкі інстытут?.. Туды бяруць і без дзесятага класа.

— Можна за дзесяты падрыхтавацца летам, — з абыякавасцю ў голасе гаворыць Міця.

— А што ты думаеш! — Мікола нібы чуе гэта ўпершыню. — Дадзім драздa. Вось тут пад сасной і абсталюемся. Цянёк, спакой і мухі не кусаюць. Курорт... Сасновая акадэмія!

Мікола рагоча, кідае вобземлю кепку, нібы спрабуючы пайсці ўпрысядку, але тут яго позірк запыняецца на пустой бутэльцы, крыху прыхаванай у леташняй траве.

— Браты алхімікі! — робленым трагічным голасам лемантуе ён на ўсё поле. — Што бачаць мае вочы?.. Няўжо ты, камсамольскі сакратар, такое дазволіў? Дзе ж дысцыпліна? О, якое падзенне нораваў! Што робяць, вучні, калі не бачыць настаўнік!.. Адзін пра другога ў газетах пішуць, а тымчасам... Не магу паверыць...

Лобік смяецца, захліпваючыся, да слёз: ён заўсёды смяецца шчыра.

— Не дуры, Мікола, — нахмурыўшыся, гаворыць Нупрэй. — Мог раней прыйсці. Мы цябе не чакалі.

— Дык у чым справа? — Цябут адразу мяняе тон. — Дзесятка і ў Міколы знойдзецца. Ён не тое, што вы, дармаеды. Седзіцё ў бацькоў на карку. За мой кошт, га?.. У гонар Першамая...

— Вечар, Мікола, у школе. Нельга, — хмура кідае Нупрэй.

— Дык чаго вы седзіцё, як глякі? Пайшлі. Я ж таго і прыйшоў.

Няўклюдна выкідваючы ногі, трасучы бялявай чупрынай, Цябут нарэшце пускаецца ў скокі — аж трашчаць сухія, сасновыя шышкі пад падэшвамі ботаў. Па ўсім відаць — Мікола ад душы рад, што спаткаўся з сябрамі, што ў школе, у якой ён не вучыцца хутка ўжо год, будзе шумнае зборышча.

2

Павольна спускаецца на зямлю майскі вечар. Змрок мяккі, шаравата-празрысты, колеры ў ім як бы злёгку прыглушаны, змешаны ў адной непадзельнай гаме. Чарнее голая яшчэ зямля, шарэюць кусты, з ваколіцы — з нізіны — цягне прыемнай вільготнасцю. Там, у нізіне, прабуе голас кулік. Тысячамі шорахаў напоўнен майскі вечар — можа прабудзіліся ад зімовай спячкі суслікі і шасцяць у леташняй пожні, мо жыруе на першай кволай траве заяц...

Хораша вось так, учатырох, ісці палявой дарогай, дыхаючы на поўныя грудзі густымі пахамі разамлелай, тлустай зямлі. Над галавой высокае неба, мясцінамі, як попел, шэрае, мясцінамі — святлейшае, і зоркі на ім — як незлічоныя срабрыстыя іскрынкі.

Дарога падсохла, пругкая, ісці лёгка, наперадзе, у мястэчку, прывабны ланцужок агнёў, што запаліліся ў хатах і на слупах на вуліцы, і самыя зыркія агні ў вокнах школы — яны пануюць над усімі астатнімі, яны — нібы вянок гэтай вячэрняй прыгажосці. Няма большай радасці, чым тая, якую дае таварыскасць і дружба, яднанне маладых сэрцаў, адкрытых насустрач усяму прыгожаму, высакароднаму, што ёсць у жыцці. Ідзі па зямлі, множ багацце, яе красу, сей шчасце людзям! Шануй сяброў: без іх ты — нішто, толькі з імі адчуваеш сваю сапраўдную сілу. Любі вось гэтую зямлю — шэрую, вясновую — яна цябе ўзгадавала, дала для лёту крылы... Ніколі не забывай яе, дзе б ты ні быў, кім бы ты ні стаў — тут ты сказаў сваё першае слова, спазнаў першую радасць. Яна — твая маці...

Радасна, але чамусьці і смутна ў такую вячэрнюю часіну: у душы ўздым, нияснае прадчуванне нечага вялікага, значнага, што абавязкова надыдзе, здзейсніцца, закружыць у зіхатлівым віры, і разам з гэтым — незразумелы неспакой, трывога... Адкуль яны? Пра што гавораць?.. Няўжо няма ў жыцці чыстага, бясхмарнага шчасця, без ніякай прымесі згрызоты? Чым навеяны нечаканы гэты смутак, што раптам халодным ручайком заструменіў у сэрцы?.. Можа гэта проста трывога ростаняў, калі дарагое, зведанае застаецца ззаду, а новага яшчэ не відаць — яно як бы схавана за плёнкай ружовай смугі.

Ты яшчэ вельмі мала ведаеш, маладосць, і ты не адкажаш, чаму ў мяккі, спакойны вясновы вечар набягае смутак задумення на твой ясны твар...

Хлопцы выбраліся на мястэчковую вуліцу. Хваля святочнасці тут яшчэ не спала — на кожнай лавачцы свая кампанія, зычныя галасы, смех, недзе ў двары рыпае гармонік, глуха бухае бубен, не вельмі суладная даносіцца песня — мужчыны, напінаючыся, цягнуць «Кацюшу», жанкі — «Пасею гурочкі». Мільгаюць белыя сукенкі дзяўчат. Яны і ў шэрані вечара белыя. Нехта — зусім не да часу — сячэ дровы. Некаторыя вокны ўжо цёмныя, не свецяцца. Пад нагамі сухі пясок, з палісаднікаў патыхае церпкім водарам — чаромха, бэз хутка зацвітуць.

— Слухай, стратэг. Як ты ацэньваеш міжнароднае становішча? — пытае Мікола ў Лобіка.

— Сам газеты чытаеш.

— Мне, брат, чытаць некалі. Паспрабуй адразу чатыры класы весці. Вечарам хоць бы сшыткі праверыць. Як там Ромель у Афрыцы?

— Афрыка — не галоўнае, — задумліва адказвае Лобік. — Памойму, Германія нацэлілася на Бліжні Усход. Грэцыя ў немцаў, Балканы — у немцаў. Крыт захапілі. Ясна — хочуць прабрацца ў Месапатамію. Да нафты. Калі гэта ўдасца, Англіі — канец...

— Дык што — Гітлер паўсвета захопіць?

— Ніхто не ведае. Ясна адно — Германія цяпер самая моцная з капіталістычных краін. За паўтара года Еўропы як не было...

Мікола не пярэчыць — з усіх чатырох Лобік найбольш кампетэнтны ў пытаннях палітыкі. З таго часу, як пачалася вялікая Еўрапейская вайна, ён штовечар, пасля прыходу пасажырскага цягніка, выстойвае ля кіёска — там прадаюць маскоўскія газеты за ўчарашні дзень. Звычайна, газеты прыходзяць праз два дні, і асноўныя навіны Лобік такім чынам ведае першы. Ён акуратна чытае ўсе ваенныя агляды па часопісу «Огонёк», любіць пагаварыць пра вайну з кожным, хто б ні сустрэўся.

Падышлі да школы. Ля параднага ўваходу тоўпяцца сямікласнікі — іх на вечар не пускаюць, ён для старэйшых класаў, ад восьмага да дзесятага. Нупрэй, як толькі праціснуўся ў вестыбюль, адразу знік, пакінуўшы хлопцаў утраіх. Ён заўсёды так робіць, на людзях як бы

аддаляючыся ад сяброў, але і вінаваціць яго цяжка — Нупрэю, як сакратару камсамольскай арганізацыі, ёсць дзела да ўсяго.

У даўгім школьным калідоры тлум, мітусня. Хлопцы-дзесяцікласнікі стаяць асобнай талакой, гучней за ўсіх рагочуць, не сціхаючы нават пры набліжэнні настаўнікаў. Яны ўжо нікога не баяцца, ім у школе засталося нядоўга. Міця падышоў да свайго дзевятага класа: з дзесяцікласнікамі стаяць няёмка.

Праграма вечара — мастацкая самадзейнасць, потым танцы. З напаўадчыненых дзвярэй клуба, які адначасова служыць і памяшканнем першага класа, даносіцца ціхае трэньканне — там ідзе апошняя рэпетыцыя. Першым будзе выступаць струнны аркестр. З заклапочанымі тварамі бегаюць удзельніцы танцавальнага гуртка ў вышытых, старадаўняга фасону сарочках і спадніцах.

Міця стаіць ля акна, абводзячы позіркам доўгі калідор, па ім уперад-назад прахаджваюцца дзяўчаты, якія ў самадзейнасці не ўдзельнічаюць. Яны амаль усе прыйшлі ў абноўках, сукенкі і блузкі вясновых колераў — белыя, сінія, расквечаныя, і выгляд у дзяўчат куды больш святочны, чым у хлопцаў. Хлопцы, нягледзячы на вясну, апрануты ў шэрае, цёмнае.

Міця любіць тлум, беганіну вялікіх школьных зборышч, зусім не падобных на размераныя вучэбныя дні з дзяжурнымі на калідорах, строгімі позіркамі настаўнікаў, званкамі. У такія вечары ахоплівае асаблівы настрой: вучоба, экзамены, адзнакі — усё гэта адступае на задні план, здаецца нязначным, далёкім, перад вачамі мора весялосці, знаёмыя хлопцы і дзяўчаты паўстаюць у новым абліччы, і тое, хто як вучыцца, не мае тут ніякага значэння. «Ёсць другое жыццё», — не раз мільгала думка, нараджаючы смутныя, трывожныя здагадкі, радуючы і палохаючы. Школьныя вечары, нібы вестуны гэтага прывабнага, незнаёмага жыцця з яго адметнымі законамі, з зусім новай цаной усяму таму, што здавалася прывычным і цвёрдым.

Не першы раз Міця назірае, як расцвітаюць на шумных зборышчах дзяўчаты, якімі дасціпнымі, вынаходлівымі робяцца нават тыя, хто ні разу не меў у дзённіку пяцёркі і, не саромечыся, перапісвае з чужога сшытка. Ва ўсім гэтым, пра што Міця няясна яшчэ здагадваецца, ён адчувае сябе бездапаможным. Яму здаецца, што ніколі не наступіць дня, калі ён стане сваім у бурлівым коле весялосці і бесклапотнасці. Ён не такі. Ён усяго саромеецца, бянтэжыцца — можа таму, што ўвесь час думае. Нават тады, калі навакол кіпіць смех, бесклапотнасць — шумлівае, маладое мора...

Пусцілі ў клуб, і пакуль усе рассаджваліся на нізенькіх партах першакласнікаў, расхінулася заслона. Міця сеў ззаду, ля сцяны, разам з новымі сваімі аднакласнікамі Прымаком і Плоткіным. Чарнявы, з хударлявым прыемным тварам Аляксей Прымак здаецца падлеткам побач з плячыстым, маўклівым Сашам Плоткіным, у якога ногі не ўмяшчаюцца пад партай, і ён іх трымае на праходзе. Аляксей і Саша сябруюць і з таго часу, як Міця перайшоў у дзевяты клас, набіваюцца да яго на дружбу.

Струнны аркестр — паўкругам рассаджаныя на сцэне дзяўчаты і хлопцы з мандалінамі, гітарамі, балалайкамі — зайграў. Мелодыя знаёмая — вальс «Над хвалямі». Яго заўсёды іграюць на школьных вечарах і заўсёды ў такія хвіліны Міцю агортвае прыемны смутак. Мелодыя, як і ўсё на гэтым вечары, вядзе ў іншы свет, прывабны і неспазнаны, сама льецца ў душу, спачатку спакойная, трошкі сумная, яна паступова поўніцца незразумелай трывогай — нібы слёзы ў ёй, крык, настойлівае патрабаванне. Словамі тут не скажаш — мяккія, чароўныя пералівы і гукі як бы закранаюць патаемныя струны душы — і яны адгукваюцца, смуткуючы, радуючыся ў адным суладным з музыкай настроі. У паўцёмнай зале, дзе ўсё знаёма да дробязей — чучалы птушак у зашклёнай шафе, гербарыі, мінералы — цішыня. Кепікі і смешкі даўно сціхлі. Толькі музыка і цішыня...

Міця глядзіць на сцэну. Там, сярод схіленых над інструментамі дзявочых твараў, ёсць адзін, які б ён пазнаў сярод тысячы.

Гэта пачалося даўно, яшчэ ў леташнім годзе, і гэта другая — пасля сшытка з вершамі — Міцева тайна. Сам сабе ён даўно прызнаўся, што любіць Сюзану, адну яе, але хлопцы — нават сябры — пра гэта нічога не ведаюць, як і сама Сюзана, і пакуль што не трэба, каб ведалі.

Сюзана вучыцца ў дзевятым класе, разам з Міцем, і цяпер ён бачыць яе штодня, чуе яе голас, смех. Раней было інакш. Раней, калі ён сядзеў у восьмым, дзяўчына ўяўлялася таямнічай і недасягальнай. Каб убачыць яе, ён прастойваў усе перапынкі ў калідоры, ля акна, назіраючы за ёй, калі яна выходзіла на двор: той дзень, калі не ўдавалася хоць на імгненне ўбачыць тоненькую дзевяцікласніцу, здаваўся шэрым і нудным. Ён ведаў пра Сюзану ўсё — як яна ходзіць, смяецца, як закідвае галаву, папраўляючы валасы, як сядзіць, гартаючы кнігу.

Міця ніколі не цікавіўся, адкуль Сюзана, хто яе бацькі — гэта не мела значэння. Дастаткова было таго, што яна ёсць, ходзіць у школу, што ён можа на яе глядзець, поўнячыся стоенай радасцю. Зрэшты, ён даведаўся, што Сюзана прыехала з другога, больш славутага мястэчка, якое магло лічыцца нават горадам, што яе старэйшы брат — лётчык, а бацька працуе ўрачом у бальніцы. Сюзана, такім чынам, належала да іншага свету, зусім незнаёмага для Міці, і гэта яшчэ больш аддаляла, акружаючы яе жыццё таямнічай загадкавасцю.

З чаго пачалося? Пачатку Міця якраз не памятае. Ён, вядома, бачыў Сюзану ў школе, яна ў мястэчку ўжо тры гады — з таго часу, як яно стала цэнтрам раёна. Але той момант, калі ён упершыню адчуў яе ўладу над сабой, адносіцца не да школы. Гэта здарылася пасля сёмага класа, у час летніх канікул, калі ён працаваў на чыгунцы, у рамонтнай брыгадзе. Дзень той быў гарачы, спякотны. Міцю паслалі зносіць са станцыйных пуцей шлак. Шлаку было многа — дзесяткі шэрых куч сям-там дыміліся між рэек. У напарнікі Міцю далі маўклівую, шыракатварую дзяўчыну, старэйшую за яго. Працавалі яны старанна — зладжана шорхалі жалезнымі шуфлямі, ссыпаючы жужаль у драўляную скрынку, і, не згаварваючыся, браліся за ручкі насілак. Міця — спераду, дзяўчына — ззаду. Да абеду змарыліся.

Паабедаўшы, заснулі ў цяньку, пад штабелем драўляных шпал, адно ля другога. Прачнуўся Міця раптоўна, нібы ад нейкага ўнутранага штуршка. Ён падхапіўся, і яго позірк сустрэўся з позіркам Сюзаны, якая ішла паўз штабель. І ўсё. Але ў той дзень і ў наступныя Міцю было страшэнна прыкра, сорамна ад таго, што Сюзана бачыла яго соннага, босага, з парэпанымі чорнымі пятамі... Пазней ён супакоіўся — наўрад ці звярнула яна ўвагу на хлопца, якога не ведала і, можа, толькі мімаходзь сустракала ў школе. Яна, вядома, адразу забыла пра яго. Міця не забыў...

Так увайшло ў Міцева жыццё каханне. Яго можна было б лічыць нераздзеленым, але Міця сам пакуль што не дамагаўся ні знаёмства, ні сустрэч. Яму здавалася, што так, звычайна, не зрабіўшы нічога, што б узвялічыла яго ва ўласных вачах, ён проста не мае права падысці да Сюзаны. Яна яго абсмяе, і тады здарыцца нешта страшнае. Гэтага нават нельга сабе ўявіць... Міця чакае — усё ў будучым. З Сюзанай

звязана ўсё самае лепшае, што намеціў ён зрабіць у жыцці. Міцевы летуценні, мары, няхай сабе хісткія і няпэўныя, сягаюць высока, і яго абранніца займае ў іх не апошняе месца. Ён адчувае сябе як рыцар, які творыць у гонар сваёй дамы. Не мае значэння, што дама аб гэтым не ведае — узнагарода прыйдзе пазней. Тое, што за адзін год Міця адолеў два класы, зраўняўшыся з Сюзанай, адбылося не без яе дапамогі, хоць яна аб гэтым і не ведае: Сюзана нябачна прысутнічае ва ўсім, што ён робіць, аб чым думае...

Ужо была першая ўзнагарода. У той дзень, калі Міця прыйшоў у дзевяты клас, ён не раз лавіў на сабе зацікаўлены Сюзанін позірк. Сам ён крадком глядзіць на яе ўвесь час. Міцю здаецца, што Сюзана ведае нешта такое, чаго не ведаюць другія, тыя, што сядзяць з ёю побач, размаўляюць, вучаць разам урокі. Усміхаецца яна загадкава, задуменна, а калі адказвае на пытанне настаўніка, то заўсёды нібы штосьці недагаворвае. Вучыцца Сюзана не лепей, чым многія другія, але і не горш. Ужо тут, у дзевятым класе, Міця хутчэй адчуў, чым зразумеў — Сюзана надзвычай прыгожая. Гэтае адкрыццё напоўніла душу ціхай радасцю.

Канцэрт струннага аркестра скончыўся пад дружныя воплескі, і яго ўдзельнікі, несучы інструменты пад пахамі, прама са сцэны шмыганулі ў калідор. Міця сочыць толькі за Сюзанай: сёння яна ў сіняй шаўковай блузцы з адкладным каўнерыкам, у чорнай спадніцы, у туфлях на высокім абцасе. Твар задуменны, нібы нават хмуры. Чым яна незадаволена?..

Пасля аркестра — танцы на сцэне, дэкламацыя. Гэта ўжо меней цікава. Раз-пораз Міця акідвае залу позіркам: Сюзаны няма, з калідора яна не вярнулася. Становіцца сумна, як бы нечага нехапае. Міця ведае — пасля таго, як скончыцца канцэрт, парты з залы выцягнуць у калідор і пачнуцца танцы пад баян. Для многіх гэта самае цікавае на вечары. Але Міця на танцы ніколі не астаецца.

Развітаўшыся з Прымаком і Плоткіным, ён, пакуль на сцэне аб'яўляюць наступны нумар, прабіраецца ў калідор. Сюзаны і там няма, мабыць, пайшла дадому. Ад гэтага і маркотна, і прыемна. Прыемна таму, што Сюзана не асталася на танцах і ні з кім танцаваць не будзе.

Мінуўшы мястэчковую вуліцу, Міця выйшаў на аколіцу, у поле. На полі — шэры паўзмрок, цішыня. Зоркі сталі ярчэйшыя, іх больш. Якое вялікае, бясконцае неба! Хто, калі ступіць першы на бераг новай, згубленай у агромністым зорным акіяне планеты? Што значыць зямля — маленькая, мізэрная пясчынка — сярод гэтага бязмернага, срабрыстага россыпу?..

Чарнеюць кусты, невялікае азярко вады ў лагчыне, як цьмянае люстэрка. На насыпе чыгункі, перад будкай, раз-другі мільгануў агеньчык ліхтара. Бацька на абходзе. Міця не спяшаецца, ідзе павольна. Уражанні дня, вечара спляліся ў адзін клубок. Міця і цяпер яшчэ жыве імі.

Раздзел трэці

1

Жыццё каля чыгункі мае свае перавагі: бачыш многае з таго, што дзеецца на свеце. Цягнікі — пасланцы гэтага шырокага свету, яны як бы пацвярджаюць тое, аб чым пішуць у газетах, і тое, што вандруе па зямлі толькі ў чутках.

Дзве сталёвыя каляі, ля якіх стаіць Птахава будка, вядуць з усходу на захад — з Гомеля на Брэст. Па іх нясуцца, на нейкую хвіліну запыняючыся на станцыі, а то і зусім не запыняючыся, імклівыя цягнікі.

Чыгунка спрыяла таму, што Міця рана стаў цікавіцца справамі, якія ідуць у вялікім свеце. Ён памятае: ішлі эшалоны безупынна, адзін за адным, днём і ноччу.

На платформах стаялі гарматы, абцягнутыя брызентам, а то і проста так, без маскіроўкі. Везлі танкі, цягачы, аўтамашыны і ў звычайных таварных вагонах — вясёлых, загарэлых чырвонаармейцаў, якія ігралі на гармоніках, спявалі, махалі на развітанне рукамі.

Мяжа з Польшчай недалёка — праз якія-небудзь паўтараста кіламетраў пачынаецца чужы, незнаёмы свет.

Аднойчы газеты прынеслі вестку, што Чырвоная Армія перайшла мяжу з панскай Польшчай і ўзяла пад сваю ахову народ Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны.

Міцю вестка ўзрушыла. Ён адчуў вялікае ўнутранае задавальненне. Прыемна было адчуваць сябе савецкім — грамадзянінам вялікай неабсяжнай краіны, якая на вачах рабіла гісторыю. Ён нібы адказваў за яе лёс.

Потым нарадзіліся новыя прыбалтыйскія рэспублікі. Савецкай стала Бесарабія, якая на школьных картах была заўсёды заштрыхавана цёмна-жоўтымі паскамі, як незаконна захопленая тэрыторыя. Міцю хвалявала ўсё тое высокае, чым былі запоўнены газеты, аб чым пісалі ў кнігах, гаварылі па радыё, паказвалі ў кіно.

Ён быў усёй душой аддадзены школьнаму, кніжнаму, мысліў высокімі катэгорыямі, не звярачваючы ўвагі, а то і проста адварочваючыся ад усяго звычайнага, будзённага, што бачыў на кожным кроку ў тым жыцці, якое было вакол.

Міця хадзіў у школу напрасткі, сцяжынкай, пракладзенай проста па калгасным полі. На полі гэтым восенню гніла незасціртаваная салома, яе расцягвалі, хто хацеў, сям-там бульба аставалася нявыкапанай да марозаў. Але ў газетах пісалі пра Усесаюзную сельскагаспадарчую выстаўку ў Маскве, пра поспехі калгасаў, і ён, бачачы на ўласныя вочы непарадак, не верыў у яго, лічыў дробязззю, не вартай таго, каб пра гэта думаць. Для яго не існавала сярэдзіны паміж вялікім і малым, з'явы і рэчы ў яго разуменні мелі выразную і толькі адзіную назву.

Калі ішла вайна з белафінамі, Міця на нейкі час разгубіўся. Двое ці трое раненых мястэчкоўцаў прыехалі са шпіталяў, яны расказвалі зусім не так, як пра баі пісалася ў газетах. Гэта бянтэжыла, злавала. Зрэшты, нашы авалодалі Выбаргам, у клубе паказвалі фільм «Лінія Манергейма», і Міця супакоіўся. Усё стала на сваё месца.

А над светам палыхала ўжо вялікая вайна. Аднойчы настаўніца нямецкай мовы, — нізенькая, слабахарактарная Марыя Іванаўна, — прыйшоўшы на ўрок, апусцілася без сіл у крэсле, сашчапіла на ілбе маленькія, сухія рукі і, не раскрываючы класнага журнала, паведаміла, што Гітлер напаў на Югаславію. Той урок фактычна сарваўся. Міця не разумеў хвалявання настаўніцы. І вайна, і Югаславія ўяўляліся далёкімі, з Германіяй існаваў дагавор аб ненападзе і нават дружбе, і ўсё, што адбывалася на свеце, не мела, здаецца, ніякага дачынення да ціхага мястэчка і школьных спраў. Наконт Гітлера думка была адзінадушная: ён ніколі не адважыцца напасці на Савецкі Саюз, а калі нападзе, то фашызм будзе знішчаны за якія тыдні.

Падмацаванне гэтаму Міця бачыў увачавідкі: да заходняй граніцы, у напрамку на Брэст днём і ноччу ішлі эшалоны з артылерыяй, танкамі

і іншай тэхнікай. Іх было намнога больш, чым тады, калі вызвалялі заходніх беларусаў і ўкраінцаў.

Праз тыдзень пасля выпускнога вечара ў дзевятым класе пачалася вайна. Гітлер усё-такі напаў...

Дзень гэты быў ясны, сонечны, з ранку праз пераезд грукалі фурманкі з далёкіх сёл, кіруючыся ў мястэчка, на нядзельны кірмаш. Ішлі пешыя, несучы, хто што мае, на продаж. Вестку пра вайну Міця пачуў на станцыі ў дванаццаць гадзін — ён зайшоў у чакальную залу, там на сцяне вісеў рэпрадуктар, звычайна ў такі час заўсёды перадавалі апошнія паведамленні. У пустой зале, чакаючы брэсцкага цягніка, сядзелі ля клумкаў дзве ці тры кабеты, пахаджваў з кута ў кут пажылы лейтэнант у новенькім абмундзіраванні.

Да Міці не адразу дайшоў сэнс урачыстых, важкіх слоў. Зразумеўшы, што пачалася вайна, ён узрадаваўся. Пачыналася нешта вялікае, агромністае, яно будзе ісці на яго, Міцевых вачах, яно — працяг той гераічнай хвалі, якая даўно захліснула яго грудзі. Міця стаяў, слухаў, згараючы ад узбуджэння, ад нясцерпнага жадання — хутчэй пабегчы, расказаць усім, хто яшчэ не ведае, гэтую навіну. Зала патроху напаўнялася. Чыгуначнікі ў запэцканых сініх спяцоўках стаялі маўклівыя, строгія, адна з кабецін, пакінуўшы клумак, хрысцілася, узмахваючы дрыжачай рукой, другая, нізенькая, з маршчыністым худым тварам, відаць, нічога не разумеючы, з недаўменнем пазірала на прысутных. Лейтэнант, не даслухаўшы перадачы да канца, кінуўся з залы, абмацваючы на хаду нагрудныя кішэні.

Перадача скончылася, зайгралі «Інтэрнацыянал», а чыгуначнікі ўсё стаялі, як бы чакаючы растлумачэння. Якраз падаспеў брэсцкі цягнік, усе кінуліся да выхаду на перон, — цягнік прыйшоў адтуль, дзе ўжо вайна, дзе ўсё перайначылася, перавярнулася. Але з вокнаў запыленых зялёных вагонаў высоўваліся звычайныя сонныя твары, некалькі пасажыраў у паласатых піжамах выбеглі ў буфет, трымаючы ў руках пустыя бутэлькі. Усе, хто ехаў у цягніку, яшчэ нічога не ведалі...

Міця, пераскочыўшы праз тамбур вагона, нацянькі, сцежкай, пракладзенай па бульбе, кінуўся на Вакзальную вуліцу да Івана Лобіка.

Іван быў дома, нешта жаваў, трымаючы ў руках разгорнутую кнігу, выслухаўшы Міцева паведамленне, спахмурнеў на вачах.

— Ты што, спалохаўся? — закрычаў Міця, абражаны ў сваіх спадзяваннях.— Нашы ўжо, мабыць, пад Варшавай. Два-тры тыдні, і вайна скончыцца...

— Пачакай, — Іван, заклаўшы ражок старонкі, паклаў кнігу на стол. — Германія моцная. Не так усё проста... Раскажы, дзе фронт? Што перадавалі?..

Пра фронт Міця нічога не ведаў. Ён мог расказаць толькі, што пачалася вайна. Лобік нечакана ўзгарэўся сам, пахмурнасць з твару як рукой зняло. Яны ўдваіх выскачылі на вуліцу...

Увесь той дзень прайшоў, як у тумане. Бегалі да Нупрэя, але дома не засталі — ён ужо ўсё ведаў і пабег некуды сам. Знайшлі яго на базарнай плошчы, там на слупе рэпрадуктар — зноў перадаюць паведамленне аб пачатку вайны. Нупрэй стаіць, слухае — твар зацяты, сур'ёзны. Такім яго Міця не бачыў ні разу.

— Пайшлі ў райком, — сказаў Нупрэй, выслухаўшы паведамленне да апошняга слова. — Там скажуць, што рабіць.

Сябры рушылі ў райком камсамола. У гэтай установе, якая размяшчаецца ў драўляным будынку ранейшай школы, Міця быў толькі адзін раз, месяцы чатыры назад, калі атрымліваў камсамольскі білет. Базарная плошча апусцела, на вуліцы робіцца незразумелае: плачучы, жанчыны вядуць пад рукі мужчын, захліпаецца гармонік, абняўшыся, надрываючы галасы, спяваюць двое п'яных. Над усім гэтым, заглушаючы тлум узбуджанай вуліцы, грыміць рэпрадуктар, устаноўлены ў расчыненым акне, на другім паверсе такога ж каменнага, як і школа, будынка райвыканкома. Перадаюць маршы і бадзёрыя песні пра вайну.

— Смяротная гадзіна фашызму настала, — урачыста гаворыць Нупрэй, мераючы дашчаны тратуар шырокімі крокамі. — Гэтая вайна будзе вайной тэхнікі. Скончыцца хутка. Тыдзень, два — і ўсё...

Лобік маўчыць, ідучы побач з сябрамі. Міця адчувае, як паступова сплывае ўзрушанасць, выкліканая незвычайнасцю навіны, а яе месца ў душы запаўняе незразумелая трывога. Адкуль яна ідзе — самому не ясна.

У невялікім пакойчыку райкома цесна, накурана, крэслаў усім не хапае, і некалькі хлопцаў-курсантаў аўташколы ў сініх камбінезонах сядзяць на сталах. Сакратар — той самы, які выдаваў Міцю білет — зацята круціць ручку тэлефона. Ён у святочным шавіётавым гарнітуры, на лацкане пінжака срэбраны медаль на чырвонай калодачцы (сакратар яшчэ нядаўна быў брыгадзірам трактарнай брыгады), белая сарочка расхрыстана, русявыя валасы звіслі на потны лоб.

— Гіль! — убачыўшы Нупрэя, крычыць ён. — Школьнікаў — на ахову чыгункі. Ідзі ў райаддзел Асаавіяхіма, да таварыша Аўсяніка. Ён табе ўсё скажа...

Звоніць тэлефон, і сакратар хапаецца за трубку. Пра Нупрэя ён ужо забыў.

Раённы аддзел Асаавіяхіма займае пакой у двухпавярховым каменным будынку райвыканкома. Па калідоры бегаюць людзі, у кабінетах стракочуць машынкі. У асаавіяхімаўскім кабінеце цішыня, сталы парадак. На сценах — плакаты і наглядныя карціны па супроцьхімічнай абароне, стралковай і санітарнай справе.

Аўсянік — сярэдніх год мужчына з круглым, прыемным тварам — сядзіць за сталом, нешта піша.

— Наконт аховы чыгункі яшчэ няма ўказанняў, — ветліва гаворыць ён, звяртаючыся да аднаго Гіля. — Створым дружыну са школьнікаў. Наведайцеся праз дзень-два. Ёсць справы важнейшыя: магчымы хімічны напад, а працівагазаў не хапае нават для кіруючых работнікаў.

Як бы ў пацверджанне сваіх слоў Аўсянік кладзе руку на зялёную брызентавую сумку працівагаза, які ляжыць у яго на стале, побач з тэлефонам.

Хлопцы выходзяць з райвыканкома на плошчу. Грыміць рэпрадуктар, прасторны ваенкаматаўскі двор у канцы вуліцы запруджаны народам. На душы ў Міці прыкра. Лобік і Гіль таксама ідуць з хмурымі тварамі. Настрой ва ўсіх аднолькавы: у першы, можа, самы адказны дзень вайны для іх не знайшлося ніякай справы. Павандраваўшы па мястэчку, хлопцы разыходзяцца.

2

Птахаў пераезд вайну сустрэў спакойна. Амаль нічога не змянілася ні ў размераным ходзе яго жыцця, ні ў наваколлі. Першы тыдзень ехалі на фурманках, валам валілі пешкі мабілізаваныя з далёкіх вёсак. Але паток іх схлынуў, і зноў усё стала на сваё месца.

Па рэйках на захад па-ранейшаму нясуцца цягнікі. Іх стала цяпер яшчэ больш, чым у мірны час. Вязуць яны новыя палкі, дывізіі, новую

тэхніку. Ноччу цягнікі ідуць без агнёў. За тры вярсты на захад ад Птахавай будкі адкрылі блакпост. У ім дзяжураць сігналісты — прафесія раней невядомая на маленькай станцыі. Ходзяць чуткі пра шпіёнаў і дыверсантаў, апранутых у чырвонаармейскую форму: яны нібыта ўзрываюць масты, скідаюць пад адхон цягнікі, ракетамі даючы знак сваім самалётам, дзе трэба бамбіць. На Птахавым абходзе за першы тыдзень вайны нічога асаблівага не здарылася. Чыгуначнае палатно і невялікі масток, апрача абходчыка, ахоўваюць ноччу школьнікі: з іх Асаавіяхім стварыў баявую дружыну. Хлопцы і дзяўчаты парамі шпацыруюць па палатне, ад будкі да самага лесу.

Па твары Птаха цяжка здагадацца, пра што ён думае. Ён крочыць па сваім абходзе з перавешаным праз плячо гаечным ключом, абстуквае малатком з доўгай ручкай стыкі рэек, падкручвае гайкі, а калі такая работа канчаецца, папраўляе драўляным грабком броўку. Калі праносіцца міма важкі воінскі эшалон, Сцяпан адыходзіць на тры крокі ад рэек, уздымае над галавой жоўты сцяжок і праводзіць увесь поезд сур'ёзным, зацятым позіркам. Потым зноў бярэцца за грабок ці за гаечны ключ.

У адзін з тых дзён, надвячоркам, ля пераезда спынілася трохтонка Івана Гусоўскага. Яна без прычэпа, з парожнім кузавам. На Іване новы касцюм, хромавыя боты, ён курыць папяросу «Казбек».

— На вайну еду, дзядзька Сцяпан.

— Я думаў, на вяселле, — жартуе Птах. — Гэтак выфранціўся...

— Усё сваё забраў з сабой. А каму пакідаць? Маці памёрла, жонкі не нажыў. Вярнуся з вайны — спраўлю.

— Беражы сябе, Іван. Едзеш не ў госці.

— Ды як прыйдзецца. А хаты вы, дзядзька, так і не паставілі, — апошнія словы шафёр прамовіў з сумам.

— Не паставіў, — пацвярджае Птах. — Не ўправіўся.

— Ну, то бывайце здаровы. З фронта чыркану як-небудзь.

— Пачакай,— абходчык бярэ Івана за руку.— Развітаемся як людзі. Па цяперашнім часе яе не дастанеш, але ў мяне ёсць. Прызапасіў. Зойдзем у хату.

Іван не працівіцца і борзда шыбуе ў двор, а Птах ідзе ў грады і, нагнуўшыся, вырывае з зямлі без разбору некалькі каліў зялёнай лапушыстай цыбулі.

З будкі яны выходзяць гадзіны праз дзве, злёгку пахістваючыся. Іван лезе ў кабіну, уключае матор...

Весткі з фронта нярадасныя, але Міця не губляе бадзёрага духу, і з гэтага можна толькі здзіўляцца. Наперадзе няпэўнасць, але хлопцу прыбавілася рухомасці і нават весялосці. Ён паступіў у рамонтную брыгаду, борзда ідзе ўслед за ваганеткай з чырвоным сцяжком, вялікімі, у палову свайго росту, жалезнымі абцугамі выцягвае з-пад рэек гнілыя шпалы, зацята б'е кіркай, утрамбоўваючы пад шпаламі баласт, каменне, і ўсё гаворыць, гаворыць. Рамонтнікі яго ўважліва слухаюць — пра яго поспехі ў навуках прайшла слава, і ім, сынам звычайнага пуцейца, ганарацца гэтыя простыя, не надта пісьменныя людзі.

Ад гэтых мясцін фронт яшчэ далёка: на Палессі немцы таўкуцца на месцы. Міця найбольш размаўляе з пуцейцамі пра гісторыю, успамінае войны, якія вяла Германія і якія прайграла, хоць іх пачатак і можна было лічыць удалым. Ён-такі многа ведае, гэты гарбаносы, кульгавы хлапец, які на вачах пуцейцаў вырас у каменнай будцы, пасучы на адхоне насыпу карову, а летам, усе апошнія гады, разам з імі пхаючы ваганетку. Міця даказвае, што нашы пераможуць. З ім згаджаюцца, ніхто хлопцу не пярэчыць, толькі ў вачах бывалых дзядзькоў свеціцца

сум. Тон газетных паведамленняў баявы, узнёслы, але пуцейцы больш вераць чуткам, чым газетам. Штораніцы хто-небудзь з іх прыносіць крыўдную вестку: праязджалі бежанцы з Бабруйска, немцы бамбілі Гомель, і ніводны наш самалёт не падняўся ў паветра, каб даць ім адпор.

Міця нібы камісар у рамонтнай брыгадзе: ён абнадзейвае, падвясельвае пуцейцаў, значна старэйшых за сябе. Яны ахвотна слухаюць, але ў іх заўвагах, сумных усмешках, выпадковых уздыхах ёсць нешта такое, ад чаго ён губляецца сам. Яны, здаецца, ведаюць нешта большае, аб чым ён, Міця, нават не здагадваецца, толькі яны, зацятыя дзядзькі, не хочуць пра гэта гаварыць.

Вечарам Міця трапляе ў другі, зусім іншы свет. Пад сасной, насупраць Птахавай будкі, збіраюцца школьнікі. Да сваёй службы па ахове чыгункі яны першы тыдзень адносіліся, як да вайсковай справы. Але гэты туман хутка развеяўся. Тыя, што скончылі дзесяты клас, ведаюць, што іх вось-вось прызавуць у армію, і зборы пад сасной сталі для іх своеасаблівым развітаннем з роднымі мясцінамі і з дзяўчатамі, з якімі яны вучыліся разам. Дзяўчаты, асабліва тыя, што толькі перайшлі ў дзесяты клас, пад сасну могуць і не прыходзіць: у дружыне яны афіцыйна не лічацца. Але яны прыходзяць. Ёсць нешта такое, што цягне, вабіць іх сюды.

Пра вайну пад сасной гавораць мала. Знешне ўсё застаецца як і раней, у школе. Па чарзе высмейваюцца хлопцы, выдумляюцца розныя прыгоды, якія нібыта з імі здарыліся. Пад сасной стаіць рогат да самага таго часу, пакуль не з'яўляецца Аўсянік і не разводзіць каравульныя пары па ўчастках.

Міцю хлопцы не чапаюць. Яны, мабыць, не забываюць, што ён, пэўным чынам, гаспадар гэтай сасны, будкі, абходу, а гаспадара крыўдзіць не варта.

З Лобікам і Гілем Міця бачыцца цяпер штовечар, але гэтыя сустрэчы ранейшай радасці не прыносяць. Сябры як бы растварыліся сярод тых, хто пойдзе ў армію, у іх цяпер зусім іншыя інтарэсы, ім не да Міці.

Як і дзяўчаты, Міця не ходзіць па рэйках усю ноч. Недзе пасля першых пеўняў ён развітваецца, ідзе дадому. Яму трэба рана ўставаць: у восем гадзін пуцейская ваганетка ўжо грыміць паўз будку. Дзяўчаты збіраюцца дамоў, гледзячы па акалічнасцях: трохі раней за Міцю ці пазней. Найбольш бывае так, што яны варочаюцца пазней. Яны ідуць заўсёды разам, палявой дарогай, што віецца ўздоўж чыгуначнага палатна, напаўголаса размаўляючы і смеючыся. Міця, лежачы ў хлеўчуку на сене, заўсёды чуе, калі яны ідуць...

Вартуюць чыгунку ўжо тыдні тры. Ночы стаяць і дажджлівыя, і ясныя, але ясных болей, і толькі яны запамінаюцца. На небе высыпаюць зоркі, апоўначы ўзыходзіць месяц і вісіць над лесам круглым, срабрыстым шарам. Начны спакойны вецер шасціць у травах і кустах, шэрым, нямым курганом узвышаецца сасна. Ледзь улоўнае шасценне даносіцца і з поля: там ужо адкрасавала азімае жыта і выходзіць у трубку ярына. Ціха і трывожна. Зрэдку, парушаючы цішыню ночы, праносяцца чорныя, без агнёў цягнікі.

Найчасцей хлопцы з дзяўчатамі ходзяць па шпалах парамі. Гэта здараецца тады, калі Аўсянік канчае інспекцыю і кіруецца на станцыю. Устаноўлены ім парадак паступова парушаецца, каравульныя пары распадаюцца, замест іх па палатне шпацыруюць проста парачкі, ледзь чутна між сабой размаўляючы.

Выпадае так, што Міця заўсёды астаецца ў пары з Верай, разважлівай дзяўчынай, якая ўмее, аднак, залівіста, нечакана для ўсіх за-

смяяцца, калі пачуе дасціпнае слова. Веру Міця памятае ледзь не з першага класа: раслі, вучыліся яны адно ў другога на вачах. Міця ведае яе бацьку, звычайнага панурага калгасніка. Ледзь не ў кожным класе — ад першага да дзесятага — вучыліся малодшыя Верыны браты і сёстры.

Яны ходзяць і размаўляюць пра кнігі, пра розныя мясцовыя справы, часам нават пра вайну. Вера глядзіць на Міцю як на героя, ловіць кожнае яго слова, іншы раз, нібы незнарок, кранецца пляча, і хлопцу прыемна адчуванне гэтай блізкасці з дзяўчынай. Але думае ён у гэты час не пра Веру, якая ідзе побач, а пра Сюзану, якая таксама ззаду або спераду ад іх ходзіць з кім-небудзь па рэйках.

Вера ўяўляецца звычайнай, простай. Міця, здаецца, ведае пра яе ўсё. Тая ж, другая, нібы прыйшла з другога свету...

Усе вечары і ночы, пакуль працягвалася варта ля сцен яго дома, Міця адчуваў сябе трывожна. Нязнанае, нязведанае раней пачуццё непакоіць яго і хвалюе. Ён ні разу не прайшоўся з Сюзанай, а ёй, відаць, і не патрэбна яго кампанія.

З васьмі пар, якія вандруюць па чыгунцы, хутка выдзелілася адна, якая, прайшоўшы туды і назад чыгуначны кіламетр, адзначаны слупамі, шукае зацішку. Двое — Мікалай Галемба і Сюзана — садзяцца на грудку пад сасной і ўвесь час, ледзь не да самага світання, гавораць. Тым, што праходзяць паўз іх па чыгунцы, відаць толькі белая Сюзаніна блузка.

Блізкасць гэтых двух пачалася нядаўна, у апошнія дні. У школе Міця яе не заўважаў. Галемба шыракаплечы прыгажун крыху старэйшы за іх усіх, ён нават некуды паступаў, потым вярнуўся назад, прапусціўшы год у школе. З-за Галембы Міця жыве цяпер супярэчлівымі пачуццямі, не могучы ад іх пазбавіцца. Здарылася незвычайнае: Сюзана штовечар прыходзіць да будкі, сядзіць пад сасной, мерае крокамі тыя самыя шпалы, што і ён, Міця. Але яна далёка, яна з кожным вечарам як бы яшчэ больш ад яго аддаляецца, бязлітасна рвучы, топчучы тое прыгожае, што ён звязвае ў думках з яе вобразам. Хвілінамі Міця проста ненавідзіць Сюзану. Але не думаць пра яе не можа. Думае нават тады, калі гаворыць пра вайну, калі ўспамінае гісторыю, тлумачачы пуцейцам падзеі на фронце.

Думкі прыходзяць самі, нязваныя. Міця ловіць сябе на адчуваннях, у якіх сорамна прызнацца нават самому сабе. Яму раптам успамінаецца, што маці памыла бялізну і развесіла яе сушыць на шнуры сярод двара. Міцю хочацца, каб яе знялі адтуль да вечара, каб Сюзана не ўбачыла гэтых іхніх сарочак і падштанікаў, не новых, залапленых. Ён сароміцца ў думках, што дзяўчына глядзіць на яго братоў і сясцёр, замурзаных, крыклівых, з чорнымі ад ягад ратамі. Міця гоніць ад сябе гэтыя адчуванні і думкі, але яны варочаюцца зноў.

Даходзіць да смешнага. Нават у прарэзлівым груку разгонкі, калі збіваюць пазы стыкаў, разагнаная лябёдкай рэйка, здаецца, выразна вымаўляе: «Сю-у-у-занна!», «Сю-у-у-занна!», «Сю-у-у-занна!» Гэты цягучы, аднастайны матыў звініць гадзінамі.

Потым набягае хваля беспрычыннай злосці, вобраз Сюзаны мізарнее, бляднее, у грудзях расце помслівае, поўнае знявагі і нянавісці пачуццё. Гэта находзіць тады, калі Міця ўспамінае белую блузку ў шэрані ночы пад сасной і незразумелыя, доўгія размовы Сюзаны з Галембай.

І ўсё-такі кожнага дня ён ловіць сябе на жаданні пабачыць Сюзану, з нецярпеннем чакае вечара. Дзве сілы збудзілі, узвіхрылі Міцевы пачуцці: вайна і Сюзана. Ён адчувае ў сабе нейкую моц, якая рвецца з грудзей, просіцца на волю, патрабуючы выйсця ў словах, якія яшчэ не сказаны, і справах, што чакаюць здзяйснення... Цяжка ноччу, калі тыя двое ўсё ніяк не могуць нагаварыцца.

3

Не было ні вакзала, ні развітальных прамоў, ні музыкі. Без усягэ гэтага адыходзілі дзесяцікласнікі ў армію. Мост на Дняпры нашы ўзарвалі самі, і цягнікі не хадзілі. Ваенкамат адпраўляў партыі навабранцаў пешшу, па пыльных прасёлкавых дарогах, якія віліся між спалавелых жытоў.

З раніцы, дачуўшыся, што хлопцаў адпраўляюць, Міця прыйшоў да Нупрэя. Лобік быў ужо там, сядзеў на прыступцы ганка, трымаючы на каленях зрэбную торбачку з харчамі. Нупрэй наладкоўваў паходны рукзак — з добрага зялёнага брызенту, з рамянямі, адзін ён мог дастаць такі. Міцю здзівіла, што з мнагалюднай Нупрэевай сям'і—у яго тры сястры і трое братоў — на двары толькі маці, высокая, з худым, змізарнелым тварам.

— Дзе твае? — спытаў Міця.

— Ат, пайшлі па ягады,— Нупрэй махнуў рукой.— Я спецыяльна не сказаў, што сёння пайду... Развядуць нуду. Калі бацька збіраўся, дык плакалі, як бабры. Не хачу слёз...

Ён хадзіў па двары сур'ёзны, задумлівы, робячы выгляд, нібы нічога не здарылася. Пакаваў у рукзак разам з сухарамі і салам кнігі, чыстыя сшыткі, алоўкі — здавалася, ён збіраецца не на вайну, а куды-небудзь у інстытут, на вучобу. Нарэшце, зборы скончыліся.

— Давайце перахрышчу вас, хлопчыкі,— выціраючы ражком хвартуха вочы, прамовіла Нупрэева маці.— Такая дарога... Хай зберажэ вас бог ад напасці...

— Не трэба нас хрысціць.— Нупрэй нялоўка крануўся вуснамі матчынай шчакі.— Будзе ўсё добра, мама. Ты толькі не хвалюйся. Ну, пайшлі...

Хлопцы рушылі з двара на вуліцу. Было яшчэ досыць рана, залітая негарачым сонцам вуліца здавалася бязлюднай. У маўклівым задуменні стаялі разгалістыя вербы, якіх у мястэчку гэтак многа. На лісцях яблынь, вішань, што раслі бліжэй да парканаў, асеў густы дарожны пыл. Міця, ідучы побач з сябрамі, адчуваў, што трэба нешта сказаць, але слоў не знаходзілася, і ён маўчаў, як і яны. Ірвалася нешта вельмі дарагое, важнае, расстанне гняло Міцю сваім цяжарам, і ён хацеў цяпер толькі аднаго — каб усё хутчэй скончылася. Ён азірнуўся, Нупрэева маці стаяла ля веснічак, прыклаўшы далонь да ілба, глядзела ўслед хлопцам...

Міця дайшоў з сябрамі да базарнай плошчы. Далей ісці не выпадала — ля ваенкамата іх маглі чакаць дзяўчаты.

— Ну, бывайце, — Міця падаў руку Івану, затым Нупрэю.

— Бывай,— проста сказаў Іван.

— Мы табе напішам,— прамовіў Нупрэй. — І ты нам пішы.

Ніхто з траіх не памкнуўся абняцца, пацалавацца — хлопцы лічылі гэта непатрэбнымі сантыментамі...

* * *

Наступіў дзень, калі стала ясна, што немцы прыйдуць. На Заходнім фронце яны захапілі ўжо Смаленск, на Паўднёвым — Крывы Рог і Дне-

прапятроўск. Толькі Прыдняпроўска-Прыпяцкае Палессе ўсё яшчэ заставалася нашым, глыбока, нібы паўвостраў, урэзваючыся ў паласу захопленай ворагам тэрыторыі.

Рамонтная брыгада распалася. Масты паўзрываны, рух спыніўся, таму рамантаваць чыгунку, а тым больш ахоўваць яе, няма ніякага сэнсу.

Местачковыя крамы з раніцы яшчэ гандлююць хлебам, але праз гадзіну-дзве зачыняюцца, і ніхто не наракае на крамнікаў. На клубе і бібліятэцы вісяць замкі. Калгаснікі з навакольных сёл прывозяць гародніну, раннюю бульбу, але няма каму яе здаваць. Яны з поўнымі вазамі варочаюцца назад.

Ёсць штосьці трывожна-насцярожанае, штосьці бездапаможнае ў самім вобліку зялёнага мястэчка з яго драўляным тратуарам на галоўнай вуліцы, пасечанай асколкамі бомбаў вежай станцыйнай вадакачкі, міліцыянерам на пераездзе, які ў самую гарачыню стаіць пры поўнай экіпіроўцы: у зімовым шынялі, з працівагазам, з наганам у ссунутай на жывот скуранай кабуры.

Яшчэ ў мястэчка, якое поўнасцю адмабілізавалася, паслаўшы мужчын прызыўнога ўзросту на зборныя пункты, не прыйшло ніводнай «пахароннай», — проста, мабыць, дрэнна працуе палявая пошта, — яшчэ яго ахвяры налічваюць толькі аднаго забітага і аднаго параненага — вынік чатырох бамбардзіровак чыгуначнай станцыі, яшчэ і напалавіну не вераць тыя пажылыя местачкоўцы, якія бачылі салдат кайзера Вільгельма ў васемнаццатым годзе, паведамленням радыё і газет пра бясчынствы немцаў на захопленай савецкай зямлі, але ўсё адно цень глыбокай трывогі, заклапочанасці лёг на ўсё, што тут робіцца. З чужога, незразумелага Захаду насоўваецца страшнае, насоўваецца, як жалезная лавіна, спыніць якую не стае сіл. Мястэчка нібы замёрла ў чаканні бяды.

Днём цяжка гружаныя нямецкія бамбардзіроўшчыкі, заглушаючы сваім гулам усе астатнія гукі, ляцяць бамбіць гарады. З паўночнага боку раз-пораз даносяцца раскаты гарматнай кананады: там ужо месяц стаяць у абароне тры нашы бронецягнікі.

Вечарам гукі далёкага бою заціхаюць. Узыходзіць месяц, круглы, серабрысты, ліе таямнічае святло на садкі, поўныя спелых вішань і сліў, на палісаднікі з кустамі адцвіўшай чаромхі, бэзу, на схаваныя ў вішнёвай засені нізкія домікі з цёмнымі вокнамі. Па вуліцах ходзяць суровыя патрулі. Старыя, баючыся нямецкіх бомбаў, ідуць начаваць у бліндажы, выкапаныя далей ад будынкаў, на агародах. Апранаюцца па-зімняму: у ватнікі і паліто. Дзяўчаты збіраюцца на лавачках і, нягледзячы на загады патрулёў разысціся, сядзяць да позняй ночы, ціха, напаўголаса размаўляючы. Пасярод вуліцы, падымаючы горкі пыл і стараючыся звярнуць на сябе ўвагу дзяўчат, дурэюць хлопцы-падшыванцы, якія пачалі ўжо адрошчваць чубы, але не набраліся яшчэ адвагі, каб набівацца ў кавалеры. Дзяўчаты сумуюць: хлопцаў няма і няма ніякай надзеі, што яны хутка вернуцца.

Міця, ідучы аднойчы вечарам Вакзальнай вуліцай і болей, чым звычайна, прыпадаючы пад позіркамі прыціхлых дзяўчат на непаслухмяную левую нагу, пачуў:

— Хворы ён, нездаляшчы. Таму і ў армію не ўзялі. Тут толькі і засталіся такія — малакасосы ды хворыя. Крывыя, касыя — жаніхі называецца...

— А я б, дзевачкі, яго прыгалубіла. На вайне не заб'юць, і да чужых не палезе. Сядзеў бы са мной, мяне любіў. Ён жа прыгожанькі, дзевачкі. Такой бяды, што кульгае...

Першая гаварыла злосна, насмешліва, з разлікам на тое, каб абразіць, другая — мякка, як бы з нейкім заклікам у нізкім, грудным голасе. На дзяўчат гэтых — тэлефаністак, буфетчыц, касірш — Міця другім разам можа нават не звярнуў бы ўвагі, але цяпер іх словы кранулі за жывое. Не, ён не пакрыўдзіўся, смешна было крыўдзіцца на балаболак з моднымі прычоскамі, якія толькі і думалі, што пра танцулькі ды кавалераў. Штосьці большае, глыбейшае за звычайную крыўду ўзварухнулася ў яго душы.

Міця ішоў дамоў, на будку, агорнуты невясёлымі думкамі. Ніколі раней так балюча не адчуваў ён сваёй непрыгоднасці, непатрэбнасці, як у гэтыя дні, калі захісталіся ўсе ўяўленні пра жыццё. Міця адчувае сябе лішнім, і жыццё траціць сэнс.

У школе ён ніколі не хадзіў на заняткі фізкультуры, не лазіў на турнік, не мераўся з хлопцамі сілай. Але там ён мог узяць другім — вучобай, кнігамі, усё залежала ад яго самога.

Калі пачалася вайна, Міця спадзяваўся, што знойдзе ў ёй няхай сабе маленькае, непрыкметнае, але сваё месца, абы толькі не стаяць збоку. Інакш ён не мог. Інакш усё тое, у што ён паверыў, нічога не каштавала, было пустым гукам, туманам, які развеецца ад першага ж ветру.

Ён паступіў у брыгаду і, калі б патрабавалася, здолеў бы працаваць суткамі, няхай бы штодня чыгунку бамбілі, няхай бы ўзрывалі рэйкі і масты дыверсанты. Упэўненасць у тым, што ён не лішні, давала сілы.

Месяц назад, калі Іван і Нупрэй адыходзілі ў армію, Міця яшчэ трымаўся, надзеі не траціў, хоць было вельмі балюча. Тут ён не мог ні перагнаць сяброў, ні нават з імі зраўняцца. Але ён усё яшчэ цешыў сябе думкай, што кожнаму сваё.

Пазней ён даведаўся, што дзяўчаты таксама рабілі спробу вырвацца з мястэчка. Яны прысталі да калгаснікаў, якія гналі ў тылавыя раёны гурты скаціны. Пайшла з дзяўчатамі і Сюзана. Цяжка, сорамна было ўяўляць яе — тоненькую, далікатную, з клумкам за плячамі — у далёкай, цяжкай дарозе. Яна магла падбіцца, захварэць, загінуць пры бамбёжцы. Яна не пабаялася небяспекі і смела пайшла ёй насустрач. А ён, мужчына, спаў на сене, снедаў, абедаў і нішто не пагражала яго здароўю. Потым дзяўчаты вярнуліся. Гурт перанялі недзе за Чарнігавам вайскоўцы, рэквізаваўшы яго для патрэб фронта.

Міця не адчуў ніякай радасці, калі даведаўся, што Сюзана дома. Усё было ўжо ясна: немцы прыйдуць. Яны ўсюды ідуць наперад — пад Ленінградам, пад Кіевам, ірвуцца да Масквы...

У гэтыя дні яго пачала наведваць думка аб смерці. У хляве над яго пасцеллю тырчыць ненасаджаная каса, уваткнутая ў сцяну. Усё можна зрабіць так проста і хітра, што бацькі не здагадаюцца аб самагубстве. Два ці тры разы ў яго ўзнікала вострая патрэба хоць рукой дакрануцца да касы, да яе ляза, адчуць холад жалеза, уявіць жудасць болю, за якім пачынаецца радаснае небыццё. Намаганнем волі ён гнаў ад сябе гэтае жаданне, стараючыся ў думках пераключыцца на другое і, калі паядынак з самім сабой канчаўся, выціраў з твару ліпкі, халодны пот. Здавалася, што там, у глыбіні душы, жыве нейкая другая, цёмная істота, часам вельмі небяспечная, і з ёй прыходзіцца змагацца.

Але нават у самыя чорныя дні адчаю Міця не верыў, што яго жыццё можа скончыцца іменна так. Ён зведаў, ці, праўдзівей кажучы, адчуў і нешта іншае: жаданне смерці можа быць гэткім жа прывабным, як і кожнае іншае жаданне. Ён нібы зазірнуў за таямнічую заслону, якой аддзяляецца жыццё ад небыцця, растворанага ў цёмнай, беспрасветнай бясконцасці. Дух не здрыгануўся, запратэставала жывое, здаровае цела.

Міця ўжо быў пад бамбёжкамі і, здаецца, мог лічыць сябе не вельмі палахлівым. Першы раз ён трапіў пад бомбы, калі яшчэ хадзілі цягнікі і ўсе станцыйныя пуці былі запруджаны эшалонамі. Ніхто з местачкоўцаў, ні нават з чыгуначнікаў, выключаючы хіба бывалых машыністаў, не ведаў тады, што такое бамбёжка. Пра яе перадаваліся перабольшаныя, жудасныя чуткі, і пры набліжэнні нямецкіх самалётаў людзі разбягаліся хто куды. Але бамбардзіроўшчыкі на першым часе міналі невялікую станцыю, атуленую разложыстымі шатамі старых таполяў. Натужна равучы маторамі,— у станцыйных вокнах аж звінелі шыбы,— яны, звяно за звяном, плылі ў бязвоблачным блакіце бамбіць вялікія гарады.

Бомбы ўпалі на станцыю нечакана. З-за лесу, як злодзей, вынырнуў адзінокі самалёт і, ледзь не закранаючы крыламі каміны хат, вершаліны дрэў, стракочучы з кулямёта, кінуў у галаву эшалона, мецячы, мабыць, у паравоз, дзве бомбы. Узвіхрыліся два рудыя, ахутаныя дымам, слупы гравію, самалёт даў яшчэ кулямётную чаргу на развітанне. Паравоз стаяў цэлы, пыхкаў парай, яго толькі абсыпала пяском. Па-ранейшаму свяціла сонца, бруіўся дымок са шлакавых куч, а ў паветры насіліся ластаўкі...

Ніхто з чыгуначнікаў не паспеў нават адбегчыся ад станцыі. Міцю нечаканы гэты налёт застаў проста на пуцях, метраў за трыццаць ад таго месца, дзе ўпалі бомбы. Ён выразна бачыў чорныя з белымі разводамі крыжы на крылах, на баку самалёта, галаву лётчыка ў чорным шлеме. Міцю абдало выбуховай хваляй, у носе заказытала ад дыму.

Быў імгненны, як электрычная іскра, спалох, які працяў усю істоту, а хвілінай пазней, калі замяшанне прайшло, нейкае ўнутранае задавальненне, нават радасць ад таго, што ён стаяў блізка ад смерці, што стаяць ён мог яшчэ бліжэй і што ўсё гэта, па сутнасці, вельмі проста і не так ужо страшна. Страхі, якія малявалі бежанцы, нават чырвонаармейцы, расказваючы пра бамбардзіроўкі, здаваліся цяпер недарэчнымі, смешнымі.

Пераконанне гэтае не пахіснулася ў ім і пасля сапраўднага налёту, калі станцыю бамбіла васемнаццаць самалётаў. Яны прыляцелі летнім надвячоркам, і глухі, з перарывамі гул іх матораў чыгуначнікі пачулі здалёку. Людзі кінуліся на агароды, далей ад станцыі. Міця адбегся і лёг у кар'еры, дзе местачкоўцы капалі гліну. Побач з ім, цяжка дыхаючы, упаў на дол тоўсты дарожны майстар Адамчук.

Міця бачыў, як ад самалётаў яшчэ на падыходзе да станцыі пачалі аддзяляцца чорныя кропкі, і зразумеў, што гэта бомбы. Бомбы, здаецца, ляцелі на яго, і ён заплюшчыўся. Іх дзікі візгат перакрыў на хвіліну жалезны гул матораў.

Потым пачуліся глухія ўдары — справа, злева, наперадзе. Не ўсе бомбы падалі на станцыю, большасць з іх аднясло на агароды, дзе ў зялёнай бульбе ляжалі чыгуначнікі.

Недзе над лесам бамбардзіроўшчыкі развярнуліся, і пачаўся другі заход, ужо з паўночнага боку. Бомбы кlаліся цяпер з большай дакладнасцю — на станцыю і ўзбоч чыгуначнага палатна. Раскалолася, як цацачная, і рухнула каменная лазня, выбуховай хваляй скінула з рэек вагон. У кар'ер бомбы не падалі, і Міця адчуваў сябе ў бяспецы, радуючыся, што знайшоў добрае сховішча. Раптам побач з сабой ён пачуў надрыўныя ўсхліпы. Дарожны майстар, апрануты ў форменны суконны касцюм, поўзаў па гліне на жываце, і яго так калаціла, што было брыдка глядзець.

Міцю гэта непрыемна ўразіла. Адамчук здаваўся суровым, непрыступным. З рабочымі размаўляў строга, трымаючыся рукой за блішчасты гузік і пазіраючы некуды ў бок. Апроч усяго, ён быў узнагароджаны медалем: пра гэта пісалі ў чыгуначнай газеце.

Калі налёт скончыўся і ўсе вярнуліся на станцыю, то ўбачылі, што вялікай шкоды бомбы не нарабілі. Апрача разбуранай лазні і скінутага з рэек вагона, у двух ці трох месцах было пашкоджана палатно і вылецелі з вокан шыбы. У гэты налёт, праўда, забіла грузчыка Гуса і пара-

ніла бухгалтара з прамкамбіната, які выпадкова аказаўся на станцыі. Але ж налятала васемнаццаць самалётаў і скінулі яны болей за сотню бомбаў.

Тут жа, сярод чыгуначнікаў нарадзілася імітацыя, якая ў словах перадавала гул самалётаў і малюнак бамбёжкі.

— Вязу-у — вязу-у, дам-дам, лаві-і-і, н-а-а!

* * *

На станцыі, на высокім слупе, вісіць рэпрадуктар, вынесены з чакальнай залы. Кожную раніцу Міця ходзіць сюды слухаць паведамленні з фронта. Ён стаіць, прыхінуўшыся плячом да слупа, маўклівы, задуменны, сцяўшы губы і стараючыся не прапусціць ніводнага слова дыктара.

Надзея змяняецца адчаем, адчай — новай надзеяй. Міця ў думках вызначае рубяжы, на якіх адступленне скончыцца і немцаў пагоняць назад. Яшчэ ў першыя тыдні вайны яму здавалася, што галоўны бой будзе дадзен на Беразіне. Але раку немцы фарсіравалі так імкліва, што толькі аднойчы назва яе прамільгнула ў зводцы. Тады Міця перанёс генеральную бітву на Дняпро. Гэты рубеж здаваўся надзейным, нібы падараваным самой прыродай вялікаму народу для абароны ад набегу чужынцаў.

На Дняпры немцы сапраўды затрымаліся. Бітва за Смаленск цягнулася з месяц. Міця адчуваў прыліў бадзёрасці, надзея расла. На астатніх франтах адступалі, але тут не зрушылі з месца, і аднаго гэтага хапала, каб пайсці дамоў з нязведаным раней пачуццём удзячнасці да тых, што стаялі насмерць. Але здалі і Смаленск. За Смаленскам самым вялікім горадам была ўжо Масква...

Набліжалася дата Барадзінскага бою. Міцю здавалася, што яна не можа прамінуць проста так, што ў гэты дзень здарыцца незвычайнае. Ён чакаў ад гэтага дня пералому ва ўсёй вайне, бітвы, якая б вырашыла яе зыход.

Але гісторыя не паўтаралася. Яна ішла, развівалася сваімі нязведанымі шляхамі. Назаўтра, гаворачы пра гэты дзень, дыктар паведаміў пра жорсткія бai на зусім іншым напрамку і назваў два здадзеныя намі гарады. Да Барадзіна немцы не дайшлі, але затое яны рваліся наперад на ўсім агромністым фронце. Дні праз два пасля гэтага рэпрадуктар на станцыі змоўк: радыёвузел болей не працаваў.

Раздзел чацвёрты

1

Ноччу на местачковых вуліцах патрулёў стала больш. Людзі ў цывільным адзенні, з вінтоўкамі за плячыма, не абмінаюць нават глухога завулка, заглядваюць у двары, на агароды. Патрулюе ахоўны батальён.

Іншы раз патрулі нічога не могуць зрабіць, і ў забаронены час, уночы, вуліцы поўняцца галасамі. Гэта бывае тады, калі праз мястэчка гоняць калгасныя статкі або грукацяць трактары, якія кіруюцца на ўсход, у тылавыя раёны. Местачкоўцы выходзяць на вуліцу, стаяць ля веснічак, трывожна перамаўляюцца. Ніякімі загадамі іх не разгоніш. Гэтыя ж, што гоняць машыны і жывёлу, нездарма выбіраюць ноч. Днём над шляхамі і дарогамі вісяць нямецкія самалёты. Усе, хто праходзіць і праязджае праз мястэчка, паролю не ведаюць. Патрулям прыходзіцца мірыцца з гэтым.

Высокі шыракаплечы чалавек у насунутай на самыя вочы кепцы, перш чым перайсці вуліцу, ціснецца да паркана, доўга стаіць, азіраючыся навокал. Ён, відаць, таксама не ведае пароля і не хоча, каб яго затрымалі.

Вось яго постаць мільгнула на плошчы, акружанай крамамі, ларкамі, кіёскамі, і знікла ў цені акацый, на алейцы, што вядзе да схаванага пад навіссю дрэў драўлянага будынка. На ганку чалавека перапыняюць.

— Таварыш Іван.

— Я.

— Вас чакаюць.

У вузкім, прадаўгаватым пакоі паўзмрок, на стале, з краю, лямпа, вокны завешаны шчыльнай чорнай паперай. На канапе тварам да святла прылёг чарнявы, таўставаты мужчына, чытае кнігу. Ён адразу ўскоквае, вітаецца:

— Таварыш Шэлег. Добрай ночы. Не затрымалі патрулі?

— Прайшоў.

— Ну і добра. Прысаджвайцеся.

Шэлег — загадчык раённага камунгаса — крыху збянтэжаны. Побач з ім, на канапе, сакратар абласнога камітэта партыі Ермаловіч, чалавек, якога ён толькі аднойчы, мінулай восенню, бачыў тут, на сходзе партыйнага актыву.

— Якая ў вас сям'я? — пытае сакратар, закурваючы і частуючы Шэлега.

— Жонка, двое дзяцей.

— Дзеці вялікія?

— Не вельмі. Сын перайшоў у другі клас, дачцы — пяць гадоў.

— Хто па прафесіі жонка?

— Настаўніца.

— Добра жывяце? Ну, так сказаць, у сэнсе ўзаемаразумення?

— Не скарджуся.

— А здароўе як?

— Здаецца, нармальнае.

Голас у Ермаловіча хрыплы, стомлены, ды й выгляд стомлены: пад вачамі мяшкі, лоб у маршчынах, ад куточкаў губ праз усю шчаку складка. Шэлег здагадваецца, нават ведае, навошта ноччу з усімі гэтымі перасцярогамі яго выклікалі ў райком, але чакае.

— Вы ўдзельнічалі ў падполлі васемнаццатага года? Раскажыце, гэта мае значэнне.

Іван Пракопавіч уздрыгвае: цяпер пытанне пастаўлена ў лоб.

— Якое там падполле, таварыш сакратар. Стыхійна ўсё. Вядома, крыху шкодзілі немцам. Я працаваў у Гарбылях на станцыі. Дравакладам. Я і родам адтуль.

— Ну, а канкрэтна як шкодзілі?

— Сыпалі пясок у буксы, псавалі тармазы. Адзін раз развінцілі рэйкі, скінулі цягнік. Зачалі старыя рабочыя, потым моладзь падключылася.

— Вялі якую-небудзь работу?

— Распаўсюджвалі лістоўкі. Нават нямецкіх салдат агітавалі. Была забастоўка. Баставала дэпо, станцыя, за выключэннем служачых.

— Вы ў партыі з дваццаць чацвёртага года? Па ленінскаму прызыву?..

— Так.

— Як думаеце, ваш вопыт можа спатрэбіцца?
— Ён не такі вялікі...
Некалькі хвілін у пакоі пануе цішыня. Вакол лямпы носіцца матыль. Здаецца, ён нябачна прывязаны да лямпы, да аганька. У суседнім пакоі парыпваюць масніцы: нехта ходзіць.
— Ілюзій не можа быць, Іван Пракопавіч. Немцы хутчэй за ўсё прыйдуць. Баі ў Смаленску, наперадзе. Народ застаецца, павінен застацца нехта і з кіраўнікоў. Магу перад вамі адкрыцца: я таксама застаюся...
На душы ў Івана Пракопавіча ледзяны халадок. Першы раз, калі яго выклікаў сакратар райкома (гэта было, бадай, месяц назад), ён фактычна адмовіўся ад прапановы астацца ў падполлі. Матывіроўка простая: ён член партыі, усе аб гэтым ведаюць. Застацца — значыць, адразу трапіць немцам у пашчу. Папрасіўся накіраваць яго, камандзіра запаса, у армію. Але не ўзялі, далі бронь. І ўсё адно ў глыбіні душы жыла надзея, што знойдзецца другі, лепшы, а яго — адхіляць. Прайшоў месяц, ён пачаў верыць, што так і ёсць. Цяпер вось...
— Вы лічыце, што я іменна той чалавек, які патрэбен?
Ермаловіч адказвае не адразу. Бярэ са стала пачак папярос, зноў закурвае. У твар не глядзіць, гаворыць ціха, перайшоўшы на «ты»:
— Не аднаго цябе пакідаем, а пяцярых. Людзі, прыкладна, твайго становішча. Ужо далі згоду. Сэнс ва ўсім гэтым ёсць. Мы не проста партыйных ці савецкіх работнікаў пакідаем, а спецыялістаў. Усётакі менш падазрэння. Дзеля канспірацыі людзей аднаго з другім не знаёмім. Намечана табе даручыць кіраўніцтва пяцёркай. Табе мы верым. Вось што я магу сказаць...
Іван Пракопавіч неяк адразу супакойваецца. Калі спавядацца перад самім сабой, то гэты месяц ён думаў не толькі пра тое, што яго адхіляць. Жыло ў душы, часам прарываючыся яркімі ўспышкамі ўспамінаў, вострае пачуццё ўзрушанасці. Ён з вопыту ведаў, што ваяваць у падполлі цяжэй, чым на фронце. На гэта здольны выключныя людзі, з моцнымі нервамі, воляй. І тое, што ўсё-такі спыніліся на ім, узвышае яго ва ўласных вачах.
— Якія будуць мае абавязкі?— пытаецца Шэлег.
— Падпольшчык не я, а ты, дарагі Іван Пракопавіч, —усміхнуўшыся, адказвае Ермаловіч.— У грамадзянскай вайне і я ўдзельнічаў, але падполля не ведаю. Магу даць самыя агульныя дырэктывы. Абстаноўка на фронце склалася неспрыяльна, бачыш сам. Адступаем. Але павінны верыць, што наступіць пералом. Можа, нават вельмі хутка. Адсюль вынікае і задача: шкодзіць фашыстам і падтрымліваць у нашых людзях веру ў перамогу. Арганізоўваць іх на барацьбу. Тваё становішча тут, у мястэчку, павінна быць легальнае. Як і ўсіх, каго пакідаем. Знойдзеш сабе які-небудзь занятак. Ты ж у мінулым слесар, рабочы. Далей падкажа абстаноўка. Адным словам, вясці палітычную работу і шкодзіць...
— З кім трымаць сувязь? Ну, хто кіраваць мной будзе...
Твар Ермаловіча сур'ёзны, нават злосны.
— Не адвыклі яшчэ ад мірных уяўленняў. Вайна ёсць вайна, і трэба адпаведна мысліць. Мірнага жыцця няма, забудзь... Ты ў раёне будзеш партыяй і савецкай уладай. Спадзявайся на аднаго сябе. Ваша пацёрка — глыбокае падполле. Сувязь трымаць толькі са мной і камандзірам партызанскага атрада Мацвеевым. Ні на якія іншыя галасы не адзывацца. Будзеш мець запас зброі. Дзе склад, будзеш ведаць ты і Мацвееў. Ну, можа, яшчэ хто-небудзь. На выпадак правалу. Паролі, яўкі — удакладнім. Час яшчэ ёсць. Пастараемся падмачыць тваю рэпутацыю. Каб табе было лягчэй тут, у немцаў. Што-небудзь прыдумаем...

— Зразумела, таварыш Ермаловіч. А цяпер што рабіць, пакуль я на звычайнай рабоце?..
— Што хочаш. Можаш нават дапусціць растрату. Мацвееў цябе накрые. Вось і сапсуем табе біяграфію.
Ермаловіч задумваецца, потым працягвае, зноў перайшоўшы на «вы»:
— Хачу выкласці перад вамі некалькі палітычных меркаванняў. Зрабіце адпаведныя вывады. У вобласці ёсць раёны, якія ўжо месяц, як захоплены. Адтуль прасочваюцца звесткі, хоць і скупыя. Фашысты ўстанавілі ўладу тэрору. Расстрэльваюць, вешаюць. Ні аб якіх, як вы гаварылі, забастоўках або выступленнях пратэсту мірнымі сродкамі не можа быць і гаворкі. Падпольная работа павінна разглядацца намі як глыбока законспіраваная, стоеная. Нікому не давярайце. Калі ў мірных умовах мы мералі сем разоў, перш чым адрэзаць, то цяпер трэба будзе мераць па меншай меры сто разоў. Не выключана, што ў раёне працуюць нямецкія агенты, не выкрытыя органамі бяспекі. Таму асноўнае — пільнасць...
За сцяной раўнамерна рыпяць масніцы — у суседнім кабінеце нехта нястомна ходзіць. Дзынкнуў будзільнік, Ермаловіч падняўся.
— Апошняе, Іван Пракопавіч. Разумейце, як дзяржаўны сакрэт. Вашага першага сакратара Ваўніцкага тут не пакідаем. Аказаўся недастаткова пільным. Сярод людзей, рэкамендаваных у партызанскі атрад, трое неправераных. У аднаго бацька ўступіў у калгас толькі ў трыццаць дзевятым годзе. Фактычна, сын аднаасобніка. У другога сястра замужам за рэпрэсіраваным. Аказаўся палахлівым ваш Ваўніцкі. Нібы ў яго ў раёне пажар. Усіх камуністаў з вопытам партызанскай барацьбы адправіў у армію. Яны ж тут найбольш патрэбны. Ну, бывай, браток,— Ермаловіч неяк нечакана рыўком абхапіў Івана Пракопавіча за плечы, крануўся вуснамі шчакі.— Мы ж з табой гадкі. Ты з дзевяцісотага?
— З дзевяцісотага.
— Ну, што ж, ваявалі і яшчэ паваюем... Будзь здароў.
— Бывайце.
На двары ўжо світае. У палісадніку, пад запыленымі акацыямі чорная, з разбітай правай фарай эмка, тут жа каля машыны, на разасланым брызенце двое спяць, акрыўшы галовы плашчамі. Трэці стаіць на ганку, стомлена ўсміхаецца. З акна маўкліва глядзіць на Шэлега Ваўніцкі. Твар у яго змізарнелы, шэры, як зямля. Мільгае думка: гэта ён праз усю ноч бяссонна крочыў па пакоі...

2

З раніцы Шэлег ходзіць на службу. Камунальны аддзел не ў будынку райвыканкома, а на водшыбе мястэчка, у доміку з зялёнымі аканіцамі, які некалі належаў нэпману-мылавару. Акрамя камунгаса, у ім яшчэ аддзел дарожнага будаўніцтва — установа, якую ў раёне крытыкуюць на ўсіх сходах і нарадах.
У камунгасе на працу з'яўляюцца двое: сам Шэлег і рахункавод Франя Бейзік, жонка эмтээсаўскага механіка. Франя доўга не затрымліваецца. Забяжыць, павернецца ля свайго стала, усміхнецца загадчыку.

— Ну, я пайшла.

Ён маўкліваківае галавой. Рабіць у камунгасе нечага. Усялякае будаўніцтва, рамонт спынены. Банк даўно эвакуіраваўся, грошы нікому не плацяць. Зарплата работнікам выдадзена за два месяцы наперад.

Сёння Франя прыбегла ўзбуджаная.

— Мяне бяруць на акопы,— сказала яна і паклала на стол перад Шэлегам паперку.

Ён узняў на маладую жанчыну сумныя вочы.

— Ну і што?... Рабіць вам усё адно няма чаго.

— Як вы не разумееце. Нас на акопах могуць захапіць немцы. Яны блізка... Тады што?— яна заплакала.

— Усіх захопяць,— Шэлег гатовы ўзарвацца, сказаць гэтай ляльцы што-небудзь колкае, абразлівае, але стрымліваецца.— Нічым не магу вам памагчы. Хто мяне паслухае?..

Франя акінула загадчыка зняважлівым позіркам, узяла са стала паперку, таропка выйшла.

Дзверы дарожнага аддзела па калідоры насупраць. У ім таксама пуста — работнікі разбрыліся хто куды. З усіх іх на месца службы прыходзіць толькі дарожны майстар Іван Буян, тоўсты маладжавы стары, якому засталося ўсяго тры гады да пенсіі. Жыве Буян у суседняй вёсцы Кавенькі, мае хату, жонку, але нейкі неспакой штодня гоніць яго ў мястэчка.

Пачуўшы галасы, Буян заходзіць да Шэлега.

— Ну, як справы, таварыш загадчык?

— Ды ўсё гэтак жа, Іван Пятровіч. Адступленне на ўсіх франтах. Хутка госці завітаюць і сюды. Не мінуць...

— А як жа ты?

— А што я? У мяне — белы білет.

— Аднак жа ты парцейны.

— А куды я падамся?— голас Шэлега ўзрушаны, злосны.— Двое дзяцей, хворая жонка. Дый не такі я малады, каб скакаць, як заяц. Ну, што мне немцы зробяць? Брэшуць пра іх. Не можа быць, каб не разбіраліся. Я спецыяліст, будаўнік.

Буян апускае вочы, з хвіліну маўчыць.

— Яно то так, але ж... Кожны чалавек думае, як лепей. А тым часам...

На агародзе, за зялёным домікам, стаіць цагляны склеп — досыць прасторнае памяшканне, ключы ад якога ў кішэні Шэлега. Там — папяровыя мяшкі з цэментам, скрынкі цвікоў, рыдлёўкі, сякеры, банкі з пакостам, фарбай. У кутку стаіць аплеценая лазовымі пруткамі бутля са спіртам-дэнатуратам.

— Выпіць не зашкодзіла б,— прапануе Шэлег.— Настрой — лепш не пытай. Хочаш, налью бутэлечку?

Буян спалохана аглядваецца, але згаджаецца. Выпіць ён любіць. Пітво з дэнатурату не надта важнае, аднак жа гэта спірт. Тым болей, што дарожны майстар ведае, як яго ачышчаць. Варта толькі прапусціць дэнатурат праз каробку звычайнага працівагаза — і нічога не бойся.

Моўчкі ідуць у склеп. Іван Пракопавіч ведае, чаму Буян нерашучы. Ад вока дарожнага майстра, відаць, не схавалася, што са склада ўсё знікае і што казённае дабро разбазарвае сам загадчык. І хоць сам прымае ў гэтым пэўны ўдзел, лічыць за лепшае трымацца збоку. Засунуўшы ў кішэню бутэльку са спіртам, Буян адразу знікае.

Толькі выйшаў дарожны майстар, як у дзвярах паявіўся шыракаплечы, чырванатвары прамкамбінатаўскі млынар Забела.

— Дзень добры, таварыш загадчык. Я наконт цвічкоў.

Шэлег моўчкі паказвае на скрынку з цвікамі.

— Можна ўсю браць?

— Бяры.

Млынар кідае скрынку ў вялікі крапіўны мех, але тут, на складзе, апетыт яго разгараецца. Столькі тут усяго!

— Калі можна, дарагі, то я яшчэ пару баначак фарбы прыхвачу. Аканіцы зусім аблезлі. Пранясу — ні адзін чорт не ўбачыць. Хто цяпер будзе яго лічыць — гэтае тваё дабро?..

— Бяры,— Шэлег наўмысна адварочваецца.

Рукі ў Забелы трасуцца, зладзеявата азірнуўшыся, ці не бачыць загадчык, ён грузіць у мех, акрамя фарбы, банку пакосту, сякеру, заступ. Ледзь падымае на плечы цяжкі мех.

— Я табе, дарагі, пару пудзікаў мукі падкіну.

— Нясі. Палічымся.

Іван Пракопавіч усміхаецца: падпольная работа фактычна пачалася. Слух па мястэчку папоўз, і кліентаў хоць адбаўляй. Ляцяць, як восы на мёд. Есць прагныя, з заграбушчымі рукамі, як гэты Забела, ёсць больш памяркоўныя, якія бяруць па патрэбе, з аглядкай. Як ні дзіўна, але ён, Шэлег, не вельмі жорстка судзіць гэтых людзей. Ен не можа сказаць, што ўсе яны чакаюць немцаў. Не, не можа...

Ён, Шэлег,— раёншчык, нізавы работнік, доўгія гады працуе з людзьмі, якіх не назавеш анёламі. Нават падзёншчыкі, калымшчыкі — не адпетыя. Калі трэба, дзень і ноч не злезуць з рыштавання, заткнуць прарыў, працэнт дадуць. Гаспадарніку заўсёды прыходзіцца ісці на кампрамісы. Аднаму дай тое, другому — гэтае. Хто, калі добра забяспечваў раён?.. Добры той раёншчык, які з-пад зямлі дастане. І начальства, калі трэба, закрые вочы — на ўсё...

Замкнуўшы склад, Іван Пракопавіч рушыў у кантору. Ён чакае тэлефоннага званка. Званок — канспіратыўны, сакрэтны — мусіць быць а палове дванаццатай. Калі не будзе, значыць, штосьці ў Мацвеева сарвалася.

Старамодны, з нікеляванымі званкамі на версе жоўтай, лакіраванай скрынкі тэлефон звоніць у дамоўлены час. У трубцы злосны голас Мацвеева, пакуль яшчэ начальніка міліцыі.

— Мне загадчыка камунгаса... Гэта ты, Шэлег? Слухай, што гэта за свінства? У мяне печ дыміць, яешню не сасквaрыш. А да вас не дазваніцца. Прыйдзі, адарвіся ад папер, сам пераканаешся...

Шэлег кладзе трубку. Сам сабе сумна ўсміхаецца. Немцы яшчэ далёка, вакол свае людзі, а ўжо слова не скажаш без канспірацыі...

3

За балоцістай ваколіцай, вярсты за чатыры ад мястэчка пачынаюцца Няхамаўскія лясы. Цягнуцца яны далёка, аж да вёскі Няхамава Слабада, і нават далей, у межы суседняга раёна. Піла і тапор мала кранулі кварталы граба, выноснага дубняку, пераспелай вольхі, бо добрай дарогі няма, адзін зімнік. На ўскраіне лесу — вялізная будыніна, стража, пабудаваная яшчэ ў царскія часы. Тут павінен жыць ляснічы, леснікі, але ніхто не жыве, даўно пераехалі з глухамані ў мястэчка.

Жнівеньскай ноччу, калі ўжо злёгку пачало бялець на ўсходзе неба, ля стражы спынілася паўтаратонка. З кабіны вылезлі двое — Мацвееў, каржакаваты, у суконнай тужурцы, і Шэлег. Падышлі пад самы паркан, прыслухаліся. На штакецінах развешана бялізна — дзіцячыя сарочкі, майкі, трусікі. Многа — нібы тут спыніўся дзіцячы сад.

— Чорт ведае што!— злосна вылаяўся Мацвееў.— Званіў жа ў лесгас, пацікавіўся ненарокам, ці жыве хто тут. Кажуць, не. Пустая...

— Ад бамбёжкі хаваюцца, — выказаў здагадку Шэлег. — А можа, бежанцы.

— Куды паедзеш?

— Давай на Дзянісаву прыстань.

Паўтаратонка падскоквае на карчах, выбоінах. За баранкам Мацвееў. Відаць па ўсім, што вадзіць машыну яму прыходзіцца не часта. Сяк-так выбраліся на шлях. Летнія зоркі блекнуць. Праз якую гадзіну світанне. Зноў звярнулі на вузкую лясную дарогу. Машына проста прадзіраецца праз навісь ляшчыны. Барабаніць па кабіне голле — нібы над вухам нехта страляе.

Дзянісава прыстань — глухая, зарослая густым чарналессем бель. Вярсты за чатыры адсюль асушанае балота, тарфяныя палі, кар'еры. Пасёлак торфазавода далей, пад мястэчка. Праехалі прасекай, выбралі сухі, пясчаны грудок. Каля яго добрая мета — разлістая, з расколатым верхам бяроза. Схапіўшы рыдлёўкі, пачалі борзда капаць яму. Калі ўсё скончылі — заслалі дно ямы саломай, апусцілі, акрыўшы брызентам, дзве доўгія, падобныя на труны, скрынкі з вінтоўкамі, цынкі патронаў,— ужо зусім выўднела. На бярозе, з цікаўнасцю назіраючы за людзьмі, затрашчала сарока. З бярозы пераскочыла на асіну, з асіны — на вольху. Неадступна лятала вакол, трашчала ўвесь той час, пакуль засыпалі яму, утоптвалі, разносілі лішак жвіру па лесе, закідвалі зрушаную зямлю мохам.

— Трэба загадаць, каб маўчала,— паказваючы пальцам на сароку, прамовіў Шэлег.— Лішні сведка.

З непрывычкі ад цяжкай фізічнай працы ён задыхаўся, выціраў рукавом сарочкі пот з твару.

— Лішніх сведак не будзе. Месца ведаем ты ды я. Мы з табой, адным словам. Загадана паказаць яшчэ Аўсяніку, асаавіяхімаўцу. Ваенны чалавек!..

Мацвееў мог ехаць, але не спяшаўся. Прылеглі на роснай траве, закурылі. Дзень пачынаўся ясны, сонца кранула ўжо вяршаліны бяроз і асін, але тут, унізе, яшчэ панаваў вільготны духмяны цень.

— А на цябе пісуля ёсць,— сказаў Мацвееў, усміхнуўшыся.— Чакаеш немцаў, разбазарваеш народнае дабро.

— Дурная логіка. Каб чакаў, то, наадварот, стараўся б прыхаваць. Ім бы ў ручкі цэленькае аддаў. Хто пісаў?..

— А навошта табе ведаць? Адзін наш, з ахоўнага батальёна. Добрую думку падаў. Ёсць магчымасць цябе пакалашмаціць. Ты прыхавайся, прыйдзем нібыта арыштоўваць, вобыск зробім. Дыму, адным словам, хопіць...

— Калі хавацца?

— Ну, хоць бы заўтра. Далёка не ўцякай. Папрасіся ў які-небудзь суседскі хлеў. Галоўнае, каб былі сведкі. Начуй дома. На работу болей не хадзі.

Прыўзняўшыся на локці, Мацвееў сашморгвае няспелыя, белаватыя брусніцы, кідае ў рот. Загарэлы твар яго з ледзь касаватымі чорнымі вачамі, хмуры засяроджаны. Шэлег амаль не ведае гэтага чалавека, хоць працуюць яны разам больш двух год. У дзейнасць камунгаса міліцыя ні разу не ўмяшалася. Мацвееў ваюе з самагоншчыкамі, выдае пашпарты, адбірае правы ў шафёраў, калі яны чым-небудзь правінавацяцца. Былі дзве ці тры справы, якія нашумелі на ўвесь раён, наконт махінацый у гандлёвай сетцы, але Шэлег не можа з упэўненасцю сказаць, хто іх раскрыў — пракуратура, міліцыя ці звычайная рэвізія.

Сарока, угаманіўшыся, знікла. Недзе збоку, у небе, нудна звініць нямецкая «рама».

— Ведаеш, не хачу я тут аставацца,— раптам пачынае Мацвееў.— Разумею, што трэба, але не хачу. Не для мяне такая работка. Хавайся, таіся, замятай сляды. Як злодзей... Чаму я на сваёй зямлі павінен хавацца?.. Я разумею вайну так: бачыш ворага — страляй. Ты яго заб'еш ці ён цябе. Гэта і ёсць вайна. Сапраўдная. Лёс яе не тут, у гэтым лесе, будзе рашацца, а там, дзе сутыкнуцца арміі. І вайна гэтая, думаецца мне, не будзе доўгая. Ну, яшчэ два-тры месяцы. Да новага года яна скончыцца. Фронт расцягнуўся на тысячы кіламетраў. Што ты акопаў накапаеш, як у імперыялістычную? Дудкі, брат. Цяпер усё залежыць ад манеўру, ад масы войск, тэхнікі. А нас тут астаўляюць для камарынай работы. Нібыта камарынымі ўкусамі паможаш...

Шэлег слухае, маўчыць. Нешта яму не падабаецца ў тым, што гаворыць Мацвееў, у самім яго тоне. «З такім настроем нельга заставацца»,— узнікае думка, але ён зараз жа яе адганяе. Падсвядома ён даўно адчувае, што нельга сур'ёзна прымаць словы, сказаныя ў хвіліну раздражэння, узрушэння. Наогул, усё, што гавораць людзі, яшчэ не можа быць меркай іх саміх, іх учынкаў, нават калі яны спакойныя, задаволеныя жыццём. Мацвееў жа сёння не ў гуморы.

— Сам я з Кулунды,— гаворыць далей Мацвееў.— У нас — стэпы, шырыня. Выйдзеш, і ўсё відаць, як на далоні. За сто вёрст відаць. Можа таму і лесу не люблю. Не магу прывыкнуць. Неба ў вас нейкае нізкае, дажджы, слата. У нас лета дык лета — задыхнешся ад гарачыні. А зімой без кажуха, валёнак, не абмазаўшы твар шмальцам, і носу не вытыркай. Птушкі на ляту замярзаюць. А калі буран падымаецца,— трымайся. Слупы выварочвае, дамы раскідае. Нейкі начальнік — гэта ў калектывізацыю было — прымчаў у сяло да нас на легкавіку. Машыну на вуліцы пакінуў, а сам хутчэй у цяпло. Назаўтра машыну ў стэпе знайшлі, вёрст за дзесяць. Ветрам загнала.

— Ты дарэмна гэта,— пярэчыць Шэлег.— Клімат тут харошы. Заўваж, у вас калі засуха, то высмаліць да звання ўсё. Кладзі зубы на паліцу. А тут ніколі не бывае, каб недарод кругом. На нізкім вымачыць, дык вырасце на сухім. Прападзе жыта, затое ўродзіць ячмень, бульба. І ваяваць у лесе лепш. Абарону трымаць. Вось таўкуцца немцы хутка два месяцы на месцы. І тэхніка не памагае.

— Кожны кулік сваё балота хваліць.

— Ты проста, Мацвееў, не з тае нагі ўстаў. Ваяваць тут можна. Я з грамадзянскай ведаю. Давалі прыкурыць немцам, белапалякам...

Мацвееў перавярнуўся на спіну, падлажыўшы счэпленыя далоні пад галаву, маўкліва глядзіць у чыстае, без хмурынкі, жнівеньскае неба.

— Ад жонкі ніводнага ліста,— нарэшце гаворыць ён.— Больш месяца, як выехала. Ясна, эшалон разбамбілі. Дзе была мая галава — адну, з малымі дзецьмі адпраўляць. Цяпер начамі не сплю. Не магу заплюшчыць вачэй...

— Пошта вінавата. Ты не вешай носа. Калі б што якое, паведамілі б. Твая жонка думае, што мы даўно пад немцам. Смаленск месяц у іх, баі пад Гомелем, Чарнігавам. Куды ж яна будзе пісаць?

— Можа і твая праўда. Але мне, брат, ад гэтага не лягчэй. Што

зробіш... Вайна ёсць вайна. Нюні распускаць нечага. Дык чакай, патрусім цябе. Бывай...

Ён ускоквае ў кабіну, запускае матор і, асцярожна вырульваючы, едзе па прасецы.

4

У небе — адны нямецкія самалёты. Яны ляцяць з захаду на ўсход, з поўначы на поўдзень, ляцяць звеннямі ў сінім, бязвоблачным блакіце, і ў адзіночку — над дарогамі, шляхамі, над самым лесам. Аднекуль здалёку даносяцца частыя, глухія раскаты. Немцы бамбяць пераправы на Дняпры.

Толькі аднойчы гулка праляскатаў паштовы самалёцік з зоркамі на крылах. Адчуваючы сваю бездапаможнасць, ён ціснуўся да зямлі; ляцеў гэтак нізка, што відаць была галава лётчыка ў чорным скураным шлеме. Але і фанерны самалёцік заўважылі. Зверху на яго накінуліся два вяртлявыя нямецкія знішчальнікі. Дробна затрашчалі кулямётныя чэргі, і самалёцік упаў на лес. Якое ж было здзіўленне ўсіх, хто назіраў за гэтай няроўнай баталіяй, калі хвілін праз дзесяць, дачакаўшыся, пакуль знішчальнікі знікнуць з гарызонту, фанерны самалёцік падняўся аднекуль з лазы і зноў гулка залапатаў маторам, ціснучыся, як і раней, да зямлі.

Міця другі дзень на акопах. Акопы капаюць на схіле вялікага пясчанага ўзгорку, зараслага рэдкімі, нізкімі сасонкамі, маладымі бярозкамі. Справа за ўзгоркам — чыгунка, пясчаны шлях, што праляглі амаль побач, злева — смалісты сасновы бор. Унізе, у лагчыне, вёска, якая называецца Вербічы. Вёска не малая і не вялікая — хат сто. Цяпер яна амаль бязлюдная. Сям-там на прызбах сядзяць старыя дзяды і бабулі. Астатнія жыхары — з каровамі, авечкамі, свіннямі, з небагатым сваім скарбам — у лесе.

Чырвонаармейцы загадалі жыхарам выбрацца. Іх нямнога, чалавек дзесяць, усе за выключэннем лейтэнанта, у зашмальцаваных, з белымі ад солі плямамі, гімнасцёрках, у разлезлых чаравіках, растаптаных ботах. Чырвонаармейцы паводзяць сябе дзіўна. Амаль кожны двор мае агарод, ёсць сады, усюды поўна гуркоў, памідораў, яблык, якія амаль даспелі, але яны ўсяго гэтага нібы не заўважаюць, ядуць сухі, счарсцвелы хлеб з кансервамі, вараць у кацялках пшонную кашу.

Затое мястэчкоўцы не саромеюцца, ірвуць яблыкі, выбіраюць на чужых градках гуркі, памідоры. Іх на акопах болей за сотню, маладых хлопцаў, дзяўчат, якія хадзілі ў школу альбо дзе-небудзь працавалі, ёсць і маладыя кабеты, мужы якіх недзе ў арміі, а дзяцей яшчэ няма. Тых, у каго на руках малыя дзеці, на акопы не бралі.

Тон задаюць гэтыя замужнія. Увесь узгорак бялее, сінее, чырванее, жаўцее ад хусцінак, завязаных пад самыя вочы, ад блузак, кофтачак, суценак. Хлопцаў удвая менш за дзяўчат, і апрануты яны больш аднастайна, ва ўсё шэрае.

З купкі дзяўчат, дзе працуе хоць адна замужняя, даносяцца задзірыстыя выгукі, смех. Дзяўчаты капаюць на адной палавіне ўзгорка, хлопцы — на другой, але маладыя кабеты не прапускаюць ніводнага выпадку, каб як-небудзь не закрануць чырвонаармейцаў або хлопцаў. Асабліва задзіраецца Франя Бейзік, чарнявая, шустрая, з залатым пярэднім зубам. Франі можна даць не больш як дваццаць гадоў, але ўсе ведаюць, што яна даўно замужам за эмтээсаўскім механікам. Механіка мабілізавалі, і Франя адчувае сябе вольна.

— Мужчыны, давай перакур! — крычыць яна, кінуўшы некалькі рыдлёвак жвіру. — Днём у нас не дазволена эксплуатацыя жанчыны, а толькі ноччу...

Жанкі, пабраўшы рукі ў бокі, рагочуць, дзяўчаты чырванеюць, апускаючы вочы. Стомлена ўсміхаюцца чырвонаармейцы, з цікавасцю прыслухоўваюцца да выгукаў Франі хлопцы. Толькі прыгожы лейтэнант — прозвішча яго Якубоўскі — стараецца захоўваць сур'ёзнасць. Лейтэнант нібы не чуе кепікаў Франі, хоць адрасаваны яны ў першую чаргу яму. Ён ідзе ад акопа да акопа, правярае іх глыбіню, вышыню бруствераў, паказвае, як маскаваць жоўтыя насыпы травой.

— Лейтэнант! — крычыць Франя. — Ідзі да нас. Мы мурожным сенам акопчык засцелем. Не вайна будзе, а маліна. Лепш, чым у пуховай пасцелі...

Якубоўскі хмурыцца, але пільнае вока можа прыкмеціць, што і ў яго ля куточкаў губ тоіцца ўсмешка. Лейтэнант стройны, падабраны. Ён акуратна голіцца, штораніцы прышывае падкаўнерык, глянцуе да бляску залапленыя хромавыя боты.

У полудзень, калі пачынае прыпякаць сонца, Франя скідае з сябе белую ў крапінку кофтачку, спадніцу, скідае ўсё сподняе і застаецца ў адных трусах і бюстгалтары. Босая, ідзе купацца ў сажалку, размешчаную ўнізе, за агародамі вёскі. Ісці можна нацянькі, але яна наўмысна дае кругу, каб прадэфіляваць перад чырвонаармейцамі і хлопцамі. Яна прыгожая, Франя, і сама аб гэтым ведае.

Міця крадком любуецца Франяй, яе стройным, нібы вытачаным станам. Ён толькі не можа зразумець, навошта яна зневажае сваю прыгажосць, выкрыкваючы гэтыя двухсэнсоўнасці, ходзячы распранутай?..

Міця раз-пораз азіраецца. Там, у купцы дзяўчат, Сюзана. Павязаная, як і ўсе, па самыя вочы хусцінкай, яна выкідвае рыдлёўкай жоўты пясок і слухае бессаромныя выгукі Франі. Здалёк, у гурце дзяўчат, яе не пазнаеш, але Міцю здаецца, што ён яе бачыць, і ва ўсім, што ён робіць, думае, прысутнічае Сюзана. Цяпер ён хацеў бы сустрэцца з ёю адзін на адзін. Ён не ведае, што скажа дзяўчына пры гэтай сустрэчы, якія знойдзе словы. Спатканне на адзіноце, у сасновым бары або на беразе зараслай хмызняком сажалкі, уяўляецца тым зваблівым, доўгачаканым момантам, які развяжа ўсе супярэчнасці. Бываюць гадзіны, цалкам запоўненыя думкамі аб Сюзане, калі здаецца, што апрача яе нічога другога на свеце няма. Міця нібы бачыць, як, спаткаўшыся з Сюзанай, яны бяруцца за рукі, зялёнай ляснОй прасекай ідуць усё далей і далей у глыб лесу. Сюзана ні аб чым не пытае, разумеючы ўсё без слоў. Куды яны ідуць?.. Пра гэта Міця не думае. Гэта не мае значэння. Іх на свеце толькі двое, і ім няма ніякай справы да таго, што дзеецца вакол...

Дзіўныя, фантастычныя відовішчы нараджаюцца, знікаюць усплываюць зноў. Яны падобныя на лёгкія, белыя хмаркі, што нячутна плывуць па сінім жнівеньскім небе. Хваля летуценнасці захліствае Міцю ўсяго, страчваецца адчуванне рэальнасці часу. У такія хвіліны Міця шчаслівы. Не існуе ні акопаў, ні вайны, ні немцаў, якія хутка прыйдуць. Ёсць толькі Сюзана, лес, высокае неба. Яны з Сюзанай нібы першыя людзі. У іх няма ні гісторыі, ні будучыні. І нічога ім не трэба...

Потым Міця вяртаецца да явы. Доўга вандраваць у выдуманым свеце нельга. Побач перамаўляюцца хлопцы, звініць, наткнуўшыся на камень, заступ. Нясцерпна пячэ сонца. Пачынаюць балець рукі, плечы. Ные спіна. На далонях зудзяць мазалі. Залівае вочы пот.

У абедзенны перапынак Міця хоча толькі аднаго — есці. Зачарсцвелы кавалак хлеба з агурком здаецца незвычайна смачным. Перакусіўшы, хлопец кладзецца на спаленую сонцам сухую траву пад куст і як у прорву правальваецца. Дзённы сон пакутлівы. Ён — як трызненне. Пачварныя відовішчы змяняюцца адно другім. То Міця бачыць бамбёжку, то немцаў з рагатымі каскамі на галовах. Яны скачуць з самалётаў прама ў акопы, потым раскладваюць вялізныя вогнішчы і гоняць местачкоўцаў на агонь. Каля агню кружыць напаўголая Франя, залівіста смяецца...

Міця прачынаецца. Ён ляжыць на самым санцапёку: цень перамясціўся. Хлопцы спяць, акрыўшы твары сарочкамі. Па сцежцы ідуць дзяўчаты, штосьці крычыць, размахваючы рукамі, Франя.

Узяцца за рыдлёўку пасля кароткага пасляабедзеннага сну цяжэй, чым з раніцы. Паветра нібы расплавілася ад гарачыні, цела разбітае, зморанае. Можа, як Франя, пайсці ў сажалку, нырнуць у зялёную, пакрытую раскай ваду. Але абедзенны перапынак толькі на гадзіну, а яна кончылася. Лейтэнант хмурыцца: многія не выконваюць нормы.

Вечарам, калі сонца хіліцца за лес, сілы вяртаюцца. Працаваць лёгка, прыемна. Міця як бы зусім не адчувае заступа. Знаёмая, зведаная стыхія летуценнасці захоплівае яго зноў, рэальнасць знікае, ён бачыць сябе ў розных незвычайных становішчах. Мроіцца бамбёжка, але не тая, што ў сне, а зусім нястрашная, звычайная, якую ён ужо бачыў. Самалёты з нямецкімі крыжамі кідаюць на акопы бомбы, усе разбягаюцца, а ён, Міця, застаецца ў акопе. Ён зусім не звяртае ўвагі на свіст і выбухі бомб. Нарэшце адна падае ля самага бруствера, Міцю абдае гарачай выбуховай хваляй, засыпае пяском. Але ён не забіты, ён толькі паранены. Збягаюцца чырвонаармейцы, хлопцы, дзяўчаты. У іх вачах нямое здзіўленне. Ніхто раней не здагадваўся, што Міця такі смелы. Над ім схіляецца Сюзана. На яе твары роспач, але ён яе супакойвае. Ён трымаецца, робіць выгляд, што яму зусім не баліць. Сюзана перабінтоўвае яму галаву, плячо, грудзі...

Вечарам вёска поўніцца патаемнымі шорахамі і зыкамі. З лесу прыходзяць кабеты. Напаўголаса размаўляючы, яны выбіраюць у градах гуркі, капаюць бульбу і ціха, як цені, знікаюць. Вайна блізка. Выбухаў не чуваць, але на захадзе раз-пораз паласуюць неба кароткія бліскаўкі. Дзяўчаты, нават Франя, ноччу не падаюць голасу. З надыходам цемені яны адразу цішэюць. Міця начуе ў вялікім прасторным гумне, на леташнім утаптаным сене разам з Міколам Цябутам, Аляксеем Прымаком і Сашам Плоткіным. Міколу Цябута ў армію не ўзялі, хоць ён на год старэй за Нупрэя Гіля і Івана Лобіка. Прычына простая: ён не скончыў дзесяцігодку. Мікола пацішэў, рагоча мала, з Міцем гаворыць амаль толькі пра вайну. Прымак і Плоткін, як і ў школе, трымаюцца разам, нават ежа ў іх агульная.

У гумне іншы раз начуюць яшчэ двое — Базыль Вілюга і Шура Гарнак. Вілюга вучыўся ў дзевятым, хадзіў да Івана Лобіка. Міця яго добра ведае. Жыве ён на той, што і Лобік, Вакзальнай вуліцы. Стройны, белабрысы Базыль — нейкі адметны, няўрымслівы. Міця памятае такі выпадак. У той дзень, калі стала вядома, што Чырвоная Армія перайшла граніцу з Польшчай, ён яшчэ да заняткаў прыбег у школу. На ганку сядзелі Базыль і яшчэ некалькі хлопцаў. Усе былі ўзбуджаны: яны ўжо ведалі навіну.

Вілюга нечакана для ўсіх заявіў:

— Трэба і нашым палякам даць па карку. Яны ўсе шпіёны. На чыгунку пазашываліся і сігналяць Пілсудскаму...

На Вакзальнай вуліцы жыло некалькі сем'яў палякаў-чыгуначнікаў. Яны аселі ў мястэчку, прыехаўшы бежанцамі яшчэ ў імперыялістычную вайну. Супраць гэтых палякаў і накіраваў свой гнеў Вілюга.

Яго высмеялі. Базыль і сам з сябе рагатаў. Але надвячоркам, калі вярталіся са школы, ён падбіраў з зямлі каменне і шпурляў яго ў тэлеграфныя слупы.

— Вось вам, пане Драгі-Мілоўскі, вось табе, кандуктар Сташэўскі, будзьце ласкавы, палучыце ў зубы, пан Жвірбля, — прыгаворваў Базыль, называючы пасля кожнага ўзмаху рукі прозвішчы мясцовых палякаў.

Хоць такім манерам адпомсціў ён чыгуначнікам з Вакзальнай вуліцы...

Шыракатварага, рухавага Шуру Гарнака Міця ведае менш. Ён таксама з Вакзальнай вуліцы, працаваў на станцыйнай вадакачцы качагарам. Дзённую школу пакінуў даўно, вучыцца ў вячэрняй, але да апошняга часу стаяў варатарам футбольнай каманды дзённай школы.

У гумне — вострыя, змешаныя пахі лугавых траў. Каб было святлей, хлопцы дзвярэй не зачыняюць. Праз іх праём віднеецца край неба, густа засеяны зоркамі. Чырвонаармейцы спяць у палатках, гэта зусім блізка ад гумна. Ля палатак ходзіць вартавы з вінтоўкай. Але глухая трывога ўсё адно не пакідае Міцю. Неспакойныя і хлопцы — яны перамаўляюцца, варочаюцца, доўга не спяць.

Хлопцы з Міцем трымаюцца па-сяброўску, але ў той жа час тояцца. Міця ведае прычыну. Яны збіраюцца адступаць з мястэчка, як толькі стане вядома, што яго зоймуць немцы, і проста не хочуць яго крыўдзіць. Ноччу, думаючы, што Міця спіць, яны абмяркоўваюць свой маршрут. Яны хочуць дайсці да Дняпра, пераправіцца на другі бераг і па чыгунцы ехаць у Растоў. Растоў яны выбралі таму, што гэта хлебны край. Доўга там затрымлівацца яны, аднак, не збіраюцца. Папрацуюць, агледзяцца і, калі ўдасца, паступяць у ваеннае вучылішча. Яно ў Растове ёсць. Два гады назад туды паступіў адзін са школы.

Міця не крыўдзіцца на хлопцаў. Ён ім не спадарожнік, і ў ваеннае вучылішча яго не возьмуць. Яму толькі прыкра, што з ім гуляюць у хованкі. Навошта? Ні ён, ні яны не вінаваты, што ў яго пакалечана нага. Такі яго лёс. Вялікая вайна пройдзе міма яго. Ён не можа прыняць у ёй удзелу і нічога не можа змяніць...

Нейкай, стоенай у глыбіні, часткай свядомасці Міця пачынае разумець, што ўсё ў жыцці больш складана, больш заблытана, чым аб гэтым гаварылі ў школе, пісалі ў газетах, кнігах. Пра вайну ўсё было ясна. Калі вораг нападзе, яму дадуць знішчальны адпор. Два месяцы назад ніхто нават думкі не дапускаў, што немцы будуць таптаць нашу зямлю, за першы ж месяц вайны дойдуць да Смаленска.

Хлопцы перашэптваюцца. Міця не спіць. На ўскрайку неба, які відаць праз шырокія дзверы гумна, яркія, нібы вымытыя ў расе, зоркі. Калі на іх доўга глядзець, здаецца, што яны дрыжаць. З лагчыны, з сажалкі патыхае вільготнай прахаладай. Раз-пораз залівіста брэшуць сабакі. Іх нешта трывожыць. Недзе побач, у адрынах, хлявах, гумнах, спяць дзяўчаты. Разам з імі Сюзана. Пра што яна думае? Як глядзіць на ўсё, што адбываецца навокал?..

Сюзана далікатная, нібы белая кветка. Слабая, бездапаможная, яна цэлы дзень нароўні з усімі кідае цяжкім заступам жвір. Яна сціплая, добрая, Сюзана. Міця ні разу не чуў, каб яна выгукнула якое-небудзь брыдкае слова, як гэтая Франя. Думкі аб Сюзане супакойваюць. Непрыкметна падкрадваецца сон...

Праз сон ужо Міця чуе далёкія выбухі і зусім блізка — частыя він-

товачныя стрэлы. Яму здаецца, што ўсё гэта ён сніць, і не хоча прачынацца. Але стрэлы не сціхаюць. Падхопліваюцца хлопцы. Яшчэ праз хвіліну ля сцяны чуваць таропкія крокі.

— Можна да вас? — чуецца нясмелы дзявочы голас. — Мы адны баімося...

— Кладзіцеся, месца хопіць,— роблена бадзёрым тонам запрашае Мікола.

Хлопцы ляжаць, не зварухнуцца. Вобмацкам дзяўчаты прабіраюцца да сцяны, дзе накідана сена. Натыкаючыся на ногі хлопцаў, яны спалохана ўскліківаюць, нервова, узбуджана перасмейваюцца.

Міця чуе, як побач з ім, крануўшы яго плячом, укладваецца дзяўчына. Плячо мяккае, гарачае. Яна лягла і нібы застыла. Вострае, як хмель, жаданне туманіць галаву, перахоплівае дыханне. Хочацца дакрануцца да суседкі рукой, растварыцца ў балючым шалёным віры, які гэтак нечакана нахлынуў. Дзяўчына цяжка, перарывіста дыхае. Яна нібы чакае. Адно толькі імгненне аддзяляе Міцю ад той прывабнай безразважнасці, калі, забыўшы на ўсё, ён прынікне да незнаёмкі, што гэтак даверліва лягла з ім плячо ў плячо. Але ў гэтае імгненне ўспыхвае думка пра Сюзану. Дзе яна? Можа, тут, побач з ім? Можа, гэта яна чакае ад яго таго, пра што ён сам неаднаразова думаў, чаго сам чакаў, страшачыся і радуючыся невядомасці, за якой тоіцца нешта вялікае, цудоўнае. А калі Сюзана з другім?..

Міця адразу цверазее. Цяпер яму балюча, крыўдна. Калі Сюзане ўсё адно, ён ці хто-небудзь іншы, тады ўсё тое, што ён звязваў з яе вобразам, фальш, мана. Тады ў жыцці няма нічога светлага, надзейнага, у што хочацца верыць.

Пакутліва цягнуцца хвіліны. У гумне насцярожаная цішыня. Стрэлаў не чуваць. Закукарэкаў певень, яму адказалі два ці тры аж на працілеглым канцы вёскі. Зоркі як бы пачынаюць бляднець. Яны ледзьледзь мігцяць. Міця адчувае, што не засне. Не спіць ніхто, гэта ён таксама адчувае па тым прытоеным дыханні, якое выдае ўсіх, хто ляжыць на гэтым утаптаным леташнім сене.

Вяртаецца спакой, развага. Дарэмна ён абвінавачвае Сюзану. Калі нават яна тут, то няма нічога страшнага. Дзяўчаты прыбеглі, спалохаўшыся стрэлаў. Яны баязлівыя, але ніколі не саромеюцца свайго страху. Яны могуць пішчаць, убачыўшы звычайнага пацука, а пасля нават хваліцца тым, што вельмі спалохаліся. Хлопцы сабе такога ніколі не дазволяць. Але чаму дзяўчаты маўчаць? Чаму з таго часу, як яны прыбеглі сюды, ніводная не азвалася хоць бы словам?

Плывуць насцярожаныя хвіліны. Нехта на сене заварушыўся, і адразу пачуўся прыглушаны дзявочы смяшок. Потым зноў цішыня. Міця прыслухоўваецца, ловіць кожны шорах. З неба, апісаўшы срабрыстую дугу, упала зорка. Міця ведае, што гэта не зорка, а метэарыт, і ён не ўпаў, а згарэў у верхніх слаях атмасферы. Але лічыць, што ўпала зорка,— прыгажэй. Наогул, што такое прыгажосць, каханне? Чаму ён думае толькі пра Сюзану, а не пра якую-небудзь іншую дзяўчыну? І ці ўсе так думаюць?..

Аддаўшыся развазе, Міця не заўважыў, як у праёме дзвярэй паўстала шэрая постаць. Паднялася нейкая з дзяўчат.

— Пайшлі,— чуваць пакрыўджаны, з ноткамі злосці, голас. — Няхай спяць. З дзяўчатамі гуляць яны яшчэ не ўмеюць. Яны нас для немцаў берагуць...

Дзяўчаты ўстаюць і выходзяць. У дзвярах мільгаюць чатыры постаці.

Міця ляжыць з адкрытымі вачыма, стараючыся зразумець, што адбылося. Думкі мітусяцца, разбягаюцца. Ён не знаўся яшчэ ні з адной

з дзяўчат. Не сядзеў нават адзін на адзін на лавачцы. Хлопцы хоць танцавалі на школьных вечарах, а потым прахаджваліся па вуліцы. Але ўнутранае чуццё падказвае Міцю, што так, як цяпер, дзяўчаты сябе ніколі не паводзяць. Здарылася незвычайнае...

Хлопцы маўчаць. Ніхто не хоча першым адзывацца.

— Давайце паспім,— падае голас Шура. — Хутка развіднее. Заўтра самі да іх сходзім.

— А ты ведаеш гэтую? — пытаецца Вілюга.

— Ведаю.

— Як яе завуць?

— Заткніся! — са злосцю гаворыць Шура. — Пальцам табе паказаць? Рыцар!..

Міця захліпаецца ад смеху. Шураў адказ яму падабаецца. Ёсць нешта мужчынскае, сталае ў яго словах. Міця думае аб тым, што заўтра абавязкова пойдзе да Сюзаны. Будзе з ёю ўсю ноч. Яна належыць яму, і ён нікому яе не аддасць. Дзяўчаты разумнейшыя за іх, хлопцаў. Яны ўсё разумеюць...

Заснуць не прыйшлося. На світанні ў гумно заскочыў лейтэнант. Яго твар быў устрывожаны.

— Па дамах! — коратка загадаў ён.

— А як акопы? — спытаў Вілюга. — І палавіны ж не выкапалі.

— Не разма́ўляць!

Хлопцы хуценька сабралі рэчы. Чырвонаармейскіх палатак не было. Бязлюдны ўзгорак жаўцеў кучкамі жвіру. Здалёк здавалася, што гэтыя кучкі наточаны кратамі. Сцежкай у кірунку да мястэчка ішлі дзяўчаты.

— Бывай! — першым да Міці падышоў Мікола Цябут.— Табе нельга з намі. Мы на шлях звернем. Можа, якая машына падвязе. Тут мы аставацца не будзем. Пойдзем,— і Мікола паказаў на ўсход.

Хлопцы па чарзе развітваюцца з Міцем...

5

Дні выдаліся цудоўныя: сонца плыве ў бязвоблачным блакіце, вісіць над полем сіняватая плёнка смугі. Горача, ціха — касі, жні, хлебароб! Вакол Птахавага пераезду — ад зялёных сядзіб мястэчка аж да лесу — залацісты жытнёвы прастор. Сям-там, на месцы нядаўняга хутара, мільгне ў ім адзінокая груша-дзічка ды высока задраны журавель забытага калодзежа. Жаўрук не спявае ўжо, ён даўно адспяваў, квола папіскваючы, бегаюць па ўзмежках маленькія птушачкі, якіх называюць сыткамі. Востра пахне палынамі, гаркавата-салодкі пах густы, церпкі, як бы настоены на разамлелай гарачыні зямлі.

На вайну — такая прыкмета жыве здавён — заўсёды ўраджай. Жыта і цяпер, як сцяна, такога не было ні летась, ні пазалетась. Буйныя даспяваюць аўсы і ячмяні. Вечарамі, калі заходзіць сонца і пагульвае вецярок, на полі калышуцца, набягаючы адна на другую, хвалі. Адтуль даносіцца ціхі, ледзь улоўны шорах — асыпаецца жыта...

Днём на полі ні жняяркі, ні камбайна. Толькі сям-там у збажыне мільгне белая або сіняя хусцінка. Нажаўшы колькі снапоў, жанчыны іх тут жа на пасцілках абабіваюць і ўжо апаўдня ідуць са сваімі ношкамі дамоў.

Вярнуўшыся з акопаў, раніцай, Міця напаткаў на пераездзе Драгуна, агранома з райза, рухавага, перахлябістага чалавека. Побач з ім панура клыпаў Кузьма Шнапс. Драгун знаёмы даўно. Ён то праязджаў

на брычцы, запрэжанай шустрым гнядым конікам, трымаючы пад пахай абшарпаны жоўты партфель і кіруючыся ў дальнія вёскі, то трушком, сагнуўшыся, бегаў па полі, лаючыся з брыгадзірам. Здаралася, ён забягаў і ў будку, прасіў напіцца; аднойчы, вяртаючыся з раёна пад моцным хмяльком і, відаць, не жадаючы паказвацца ў такім выглядзе дома, нават пераначаваў у хлеўчуку на сене.

Абодва — аграном і вартаўнік — не ў гуморы, і адзін на другога не глядзяць. Нешта паміж імі адбылося сур'ёзнае.

— Я загадаў, а ты рабі, як знаеш,— гаворыць Драгун. — Старшыню і брыгадзіра ваенкамат мабілізаваў. Іх няма тут. Начальства цяпер ты. Я табе загадаў. Ясна?

— Не буду нічога без праўлення рабіць? — адмаўляецца Шнапс. — Я нічога не ведаю. Палі сам, калі маеш права. Дзе гэта бачана, каб людзі хлеб палілі?..

— Дурань ты, Кузьма. Хоць і стары, а дурны, як бот. Я табе толькі загадаў, ясна?.. Не абавязкова паліць, падзяліце хлеб па дварах і хутчэй жніце. Каб немцу не трапіў. Зерне трэба хутчэй схаваць, закапаць. Няўжо табе не ясна, Кузьма?.. Можа ўжо заўтра немцы тут будуць?..

Міця стаіць на пераездзе, амаль побач са Шнапсам і Драгуном, чуе ўсю іх гаворку, але яны яго не заўважаюць. Страшнае — яно прыйдзе заўтра...

(Працяг будзе).

Уладзімір Пальцаў нарадзіўся ў 1940 годзе ў вёсцы Зембін Барысаўскага раёна ў сям'і настаўнікаў.

Калі вучыўся ў Мінскім педагагічным інстытуце замежных моў, дык ездзіў на ўборку цаліннага ўраджаю і за выдатную працу быў узнагароджаны медалем «За асваенне цалінных зямель». Пасля заканчэння інстытута па камсамольскай пуцёўцы паехаў на цаліну. Цяпер выкладае нямецкую мову ў Елізавецінскай сярэдняй школе Цалінаградскага раёна. Ён — сакратар камітэта камсамольскай арганізацыі школы.

Уладзімір ПАЛЬЦАЎ

ЖЫВЫ ПОМНІК

З паходнай салдацкаю кайстрай,
Дзе песня, патроны і мыла,
Услед за Фідэлем Кастра
Свабода на бераг ступіла.

Агнём кулямётным дазоры
Спаткалі замест аркестраў,
Ды далі прытулак ёй горы
Славутыя С'ерра-Маэстра,

Адкуль у засады з гранатай
Хадзіла з байцамі заўсёды,
Адкуль, як Фідэль барадаты,
Спусцілася з гор да народа.

І ўспыхнула яснаю зоркай,
Як зоркі крамлёўскія нашы.
Зайздросціць сястра ёй з Нью-Йорка,
Трымаючы факел пагасшы.

Ля мора чырвоныя астры
І надпіс, што й бура не змыла:
«Тут разам з Фідэлем Кастра
Свабода на бераг ступіла!»

* * *

І на флоце бывае водпуск...
Колькі радасці маці прывозім!
Толькі хваль таямнічыя воплескі
Сняцца, сняцца ўвесь час у дарозе.

Маці гляне на шрам — не спытае,
Уздыхнуўшы, нічога пра штормы...
А дзяўчына-суседка...
Тая
І прайсціся не дасць без формы.

Вырас дом па суседству новы,
І равесніца возіць каляску.
Драіць неба вецер вясновы
Па-марскому,
да сініга бляску.

Ну, а потым марскія паходы.
Зноў саліць будуць зюйд-
і нордвесты.
І сябры не даваць праходу,
Што так часта пішуць нявесты.

РАЗВІТАЛЬНАЕ

Цягнік імчыць — не азірнуцца.
Знік Мінск, але і праз гады
Не раз захочацца вярнуцца
Па сцежках памяці сюды.

Паслухаць гоман інтэрната, —
Адчуўшы ў сэрцы неспакой,
Дзе па-студэнцку хлопцы «хатай»,
Як і раней, завуць пакой.

Перад залікам не па тэме
Пасля дванаццаці ўначы
Зноў паспрачацца аб паэме
«За далячынню — далячынь».

Імчыць цягнік, мільгаюць вёскі,
Лажыцца дым, як сіні змрок.
Здаецца, дзеці — не бярозкі
Бягуць чародкамі на ўрок.

Заўжды юнацтва у паходзе,
Нястомна днём і уначы
На сцежках нашага стагоддзя
Сваю шукаю далячынь.

ІГРУША

Як успамін, ля новай хаты
Ігрушы постаць запарканена.
У пераможным сорак пятым
Апошняй куляю паранена.

Стаіць, схіліўшыся над плотам
Ад болю, пад вятрамі хлёсткімі,
Не пахваліцца ёй ні плодам,
Ні белапеннымі пялёсткамі.

Пачуўшы гучны гам шпачыны,
Зноў задрыжыць узбуджана...
Бы шматпакутная жанчына,
Якой раджаць не суджана.

Юры ЛЯЛІКАЎ

ГАЛОЎНЫ ЎРАЧ

Апавяданне

Мал. Э. Гусейнава.

У раённай бальніцы чакалі новага галоўнага ўрача. Мылі шыбы, у палатах мянялі бялізну. Ля ганка хірургічнага аддзялення маладзенькая сястра Лена Костычава, спяваючы, спырсквала вадой вынесеныя з пакояў фікусы і пальмы. З расчыненага акна ардынатарскай выглянула хірург Антаніна Лук'янаўна.

— Рана птушачка запела, як бы кошачка не з'ела, — сказала яна і, памаўчаўшы, сярдзіта дадала: — Спяшайся, спяшайся...

Лена адвярнулася і па-дзіцячы паказала язык. Антаніну Лук'янаўну яна недалюблівала.

Яшчэ пры былым галоўурачы тут прывыклі да «аўральшчыны». У звычайны час за чысцінёй не асабліва сачылі. Але як толькі даведваліся, што вось-вось наскочыць камісія з аблздрава ці надыходзілі святочныя дні, у калідорах, у палатах — усюды дым стаяў каромыслам. Работы хапала ўсім, з часам ніхто не лічыўся. Галоўурач насіўся па бальніцы злосны, ускудлачаны, і супрацоўнікі баяліся яго.

Сёння аўралам кіравала Антаніна Лук'янаўна. Яна час ад часу з трывогай пазірала на дарогу. Бальнічны шафёр Грыша з раніцы на станцыі, але якім поездам прыедзе галоўурач, у тэлеграме аблздрава не зазначалася. Можа, ужо прыехаў?

Работа была ў поўным разгары, калі ў двор бальніцы зайшоў малады чалавек з рукзаком за плячамі, з вязкай кніг і невялічкім пары-жэлым чамаданчыкам. Ніхто з супрацоўнікаў бальніцы не звярнуў на яго ўвагі. У бальнічным двары былі кватэры ўрачоў, і мала да каго мог прыехаць чалавек!..

Агледзеўшы двор, прыезджы падышоў да Лены і спытаў:

— Скажыце, калі ласка, дзе я магу ўбачыць хірурга Осіпаву?

Лена паказала рукой на вялікі драўляны дом у глыбіні двара:

— Вунь яе кватэра,— і калі малады чалавек пайшоў, крыкнула: — Гэй, пачакайце, я забылася: сёння галоўурача чакаюць, дык Осіпава ў бальніцы шык наводзіць.— Лена выплюхнула ваду з тазіка і пабегла да радзільнага аддзялення, дзе ў яе была кладоўка з бялізнай.

Малады чалавек, паціснуўшы плячамі, пайшоў следам за Ленай. Калі ён праходзіў паўз хірургічнае аддзяленне, на ганак выйшла Антаніна Лук'янаўна і строга спытала:

— А вы, малады чалавек, чаго тут разгульваеце?

— Мне ўрача Осіпаву трэба бачыць.

— Я Осіпава.

— Дазвольце адрэкамендавацца: Пальчэўскі, накіраваны галоўурачом у раённую бальніцу, — Пальчэўскі пакланіўся.

— Вы што ж, толькі са школьнай лаўкі? — спыталася яна.

— Але. Сёлета скончыў інстытут.

— І паспяшылі на кіруючую работу?

— Накіравалі. Ды вы не хвалюйцеся, калі ласка, я ж не сапраўдны галоўурач.

— То-бок, як гэта не сапраўдны? — здзіўлена перапытала Осіпава.

— Буду выконваць абавязкі,— усміхнуўся Пальчэўскі.

Осіпава паціснула плячамі.

Паставіўшы на зямлю чамадан, Пальчэўскі паклаў на яго кнігі і запытаўся:

— Вы вось, як мне паведамілі ў аблздраве, маеце не малы вопыт. Чаму вы не хочаце самі прыняць бальніцу? Вам жа не раз прапаноўвалі?

— Не хачу надзяваць на шыю ярмо,— засмяялася Осіпава.

Пальчэўскі хацеў яшчэ нешта сказаць, але, заўважыўшы супрацоўнікаў, што выглядвалі з-за дзвярэй, забраў кнігі і чамадан:

— Пасля пагаворым, а пакуль што праводзьце мяне на кватэру. Запыліўся. На грузавой ехаў.

— А дзе ж Грыша? — раптам схамянулася Антаніна Лук'янаўна.

— Які Грыша? — здзівіўся Пальчэўскі.

— Наш шафёр. Паехаў па вас на станцыю.

— Бачыў я на станцыі газік і шафёра пры ім, маладога, невялікага росту. Сімпатычны.

— Сімпатычны,— сярдзіта сказала Осіпава.— Гэты сімпатычны будзе цяпер аж да вечара на станцыі аціраццa, а потым поўную машыну пасажыраў насадзіць. Яго без нагляду пакінуць нельга. Цётка Аня! — крыкнула яна, павярнуўшыся да дзвярэй аддзялення.— Праводзь... таварыша Пальчэўскага на кватэру галоўнага ўрача.

Паказалася пажылая, поўная нянька і, павітаўшыся з Пальчэўскім, пайшла паперадзе. Яна прывяла яго да дома, на які паказвала Лена Костычава. На дзвярах вісеў вялікі замок. Нянька, знайшоўшы за вушаком ключ, адчыніла дзверы. Кватэра была вялікая, на два пакоі.

— Кабінет райздрава раней быў. А гэта парадныя дзверы, каб вы праз тэрыторыю не хадзілі,— нянька адкінула кручок і расчыніла дзверы, якія ў цемнаватым калідоры Пальчэўскі спярша не прыкмеціў.

Зачыніўшы дзверы, яна сказала: — У другой палавіне дома санстанцыя кватаравала, а цяпер Антаніна Лук'янаўна жыве.

— А дзе ж цяпер супрацоўнікі санстанцыі?

— Дзе хто, яны ўжо не гаспадары.

— А хто?

Цётка Аня са здзіўленнем глянула на яго і паківала галавой.

Пальчэўскі думаў цяпер, як налета, закончыўшы інстытут, прыедзе і ўвойдзе сюды Зося, з якой ён запісаўся ўсяго месяц назад... Цяпер Зося паехала са сваімі аднакурснікамі — будучымі настаўнікамі — у калгас на ўборку ўраджаю.

— Мне можна ісці? — спытала нянька, заўважыўшы, што Пальчэўскі задумаўся.

— Так, так... Выбачайце... а што, у галоўнага ўрача была вялікая сям'я?

— Адзін, як палец. Усё казаў, на раёне, маўляў, добрых дзяўчат няма.

— Падумайце, які себялюб, — усміхнуўся Пальчэўскі. — Ён ужо свае рэчы вывез?

— Ды якія там рэчы! Грыша усё на газік забраў: і галоўурача, і рэчы. Выпіць любіў, дык якія ж у яго рэчы... Бальнічнае ўсё стаяла, толькі перад вамі Антаніна Лук'янаўна загадала вынесці...

— Ну, добра,— сказаў Пальчэўскі.— Не буду вас болей затрымліваць. Дзякуй.

Цётка Аня выйшла. Пальчэўскі сеў пасярод пакоя на свой чамадан і раптам адчуў, што вельмі стаміўся.

Калі ў аддзеле кадраў Пальчэўскаму прапанавалі пасаду галоўнага ўрача раёна, дык ён спачатку разгубіўся. У другой палове дня яго запрасілі на прыём да загадчыка. Пальчэўскі зайшоў у кабінет усхваляваны. Загадчык аблздраўаддзела, высокі, яшчэ не стары чалавек, падаў яму руку, прапанаваў папяросы, закурыў сам і, адкінуўшыся на спінку крэсла, стаў разглядваць Пальчэўскага. Каб выйсці з няёмкага становішча, Пальчэўскі распачаў гаворку сам, сказаў, што ніякіх схільнасцей да адміністрацыйнай работы не мае, што рыхтаваўся стаць радавым тэрапеўтам.

— Нічога, нічога. Паспрабуйце свае сілы, не здолееце — вызвалім пры першай магчымасці.

Гэта азначала, што не ведаем, калі вызвалім. Пальчэўскі адчуў нейкую крыўду, але пастараўся ўтаіць свае пачуцці. Загадчык аблздрава падняўся з-за стала, даўшы зразумець, што прыём скончан.

На другі дзень Пальчэўскаму ўручылі загад, паводле якога ён не прызначаўся галоўурачом,— ён будзе выконваць толькі абавязкі галоўурача.

І вось ён тут, адзін, далёка ад сяброў па інтэрнату, аднакурснікаў. Мінулае здавалася цяпер такім дарагім і назаўсёды страчаным, што хацелася заплакаць. Ён яшчэ раз абышоў кватэру,— чыста, пуста, ціха. У кабінеце на падаконніку стаяў тэлефон. Пальчэўскі ўзяўся за трубку, станцыя адказала. Папрасіўшы прабачэння, ён паклаў трубку на рычаг. Захапіўшы ручнік і мыла, пайшоў да рэчкі.

Пасля ён доўга прастаяў у чарзе ў сталовай і, калі вярнуўся, ісці ў бальніцу было позна.

Спаў ён на падлозе, на коўдры, якую прадбачліва купіў перад ад'ездам.

Раніцай Пальчэўскі адразу пайшоў у бальніцу.

Дзяжурная сястра дала ключ ад кабінета галоўурача. Кабінет — вялікі, светлы пакой — Пальчэўскаму спадабаўся. На падлозе, ад дзвярэй да пісьмовага стала — дывановая дарожка, ля сцен — крэслы, дзве канапы ў чахлах, кветкі на тумбачках.

А дзевятай гадзіне ў кабінет увайшла Антаніна Лук'янаўна, следам — супрацоўнікі. На Пальчэўскага ніхто не звяртаў увагі, ён адчуваў сябе лішнім, не ведаў, чым заняцца, і гартаў кнігу, што ляжала на стале.

Антаніна Лук'янаўна размаўляла з падначаленымі строга, тонам, які не дапускаў пярэчання. Пасля яна абвясціла, што пойдзе рабіць абход, а потым пазнаёміць галоўурача з супрацоўнікамі і пакажа бальніцу. Пальчэўскі хацеў пайсці на абход разам з ёй, але ўстрымаўся і, нездаволены сабой, пайшоў уладжваць асабістыя справы: трэба было стаць на ўлік у райкоме партыі, калі будзе час, заглянуць у магазін.

Будынак былога райздрава выходзіў фасадам на галоўную вуліцу пасёлка, насупраць зіхацеў шырокімі вокнамі новенькі раймаг; трошкі наводдаль відаць была сіняя шыльда паштовага аддзялення, туды перш за ўсё і пайшоў Пальчэўскі — даць тэлеграму Зосі.

Вярнуўшыся, ён заняўся дакументацыяй. Папкі з бальнічнымі справамі ўжо чакалі яго ў кабінеце на стале. Зверху ляжаў спіс супрацоўнікаў бальніцы. Замільгалі незнаёмыя прозвішчы людзей, з якімі яму цяпер давядзецца працаваць. У папках разам з загадамі аблздраўаддзела і рашэннямі райвыканкома ляжалі справаздачы фельчарска-акушэрскіх пунктаў і лекарскіх участкаў.

Прыйшла Антаніна Лук'янаўна.

— Хадземце, пакажу бальніцу. Паперамі потым зоймецеся: у іх сам чорт не разбярэцца. Будасаў соваў іх куды папала, абы толькі ў папкі, а мне займацца паперамі таксама часу не было, адна — і дома, і ў бальніцы — хоць разарвіся!

Раённая бальніца была размешчана ў трох карпусах. За імі былі відаць гаспадарчыя пабудовы: кухня, бухгалтэрыя, гараж на дзве машыны. Там жа быў і стары будынак, у якім цяпер павінны былі размяшчацца рэнтгенкабінет і фізіякабінет, але ні той, ні другі апаратуры не мелі, не было і ўрачоў. У пустым будынку займалі адзін пакой супрацоўнікі санэпідаддзялення. Антаніна Лук'янаўна папярэдзіла Пальчэўскага, што санітарны ўрач, яна ж і ўрач-эпідэміёлаг, за дзень да прыезду Пальчэўскага пайшла ў дэкрэтны адпачынак. У санаддзяленні засталіся два яе памочнікі.

Калі Пальчэўскі і Антаніна Лук'янаўна адчынілі дзверы аддзялення, памочнік эпідэміёлага, маладзенькая дзяўчына, забіўшыся ў куток за грубку, вішчала немым голасам. Пасярод пакоя стаяў цыбаты хлопец, у руцэ ў яго была зялёная жаба. За гідрапультам смяялася рыжая дэзінфектарка.

— Вось вам, калі ласка, дысцыпліна,— сказала Антаніна Лук'янаўна.— Гэта санстанцыя ўсё жыццё рабіла, што хацела, толькі не прышчэпкі.

Пальчэўскаму карцела сказаць, што прышчэпкамі павінна была займацца бальніца, але ён змоўчаў. Дэзінфектар і абодва памочнікі стаялі збянтэжаныя. Першая апамяталася і ўцякла рыжая дзяўчына. Пальчэўскі ўбачыў у акно, як яна з гідрапультам за плячамі ледзь не подбегам пашыбавала да бальнічнай брамы. Фельчарка кінулася да акна і, расчыніўшы фортку, крыкнула:

— Валя, ты адрасы ўзяла?

Дэзінфектар, не азіраючыся, памахала паперкай. Хлопец, засунуўшы жабу ў кішэню, стаў скардзіцца Пальчэўскаму, што ў сталовай многа мух. Паблізу ад сталовай развалены свінушнік, і старшыня райспажыўсаюза не згаджаецца пераносіць яго на іншае месца, прыйшлося скласці

пратакол аб санітарным парушэнні, і ён, санітарны фельчар, просіць галоўнага ўрача аштрафаваць гэтага старшыню.

Дзень для Пальчэўскага мінуў хутка, непрыкметна. У яго запісной кніжцы з'явілася першая, пакуль што адзіная паметка: транспарт для дэзінфектара. Пад вечар Пальчэўскі папрасіў прынесці гісторыі хвароб. Праглядаючы іх, ён убачыў, што ўсё тое новае, што ён чуў і засвоіў у інстытуце, тут мала вядома, і толькі адны антыбіётыкі ў пашане, іх ужываюць скрозь. Ён доўга абдумваў: як сказаць Антаніне Лук'янаўне, каб не пакрыўдзіць яе і другіх урачоў, якія былі старэйшыя за яго.

Назаўтра рахункавод прынесла падпісваць грашовыя дакументы. У кабінеце было шмат супрацоўнікаў. Пальчэўскі, хутчэй робячы выгляд, што ўсё ўважліва прачытвае, не спяшаючыся падпісваў дакументы і прыкладаў пячатку. Калі прынеслі зацвярджаць меню, ён пацікавіўся каларыйнасцю ежы. Каларыйнасць аказалася дастатковай, але кармілі хворых даволі аднастайна. Каша гатавалася штодзень, мяняўся толькі час падачы. Суп з мясам, суп з бульбай чаргаваліся праз дзень. Зусім не было гародніны.

— Што ж у вас з вітамінамі гэтак кепска?

— Гародніна ў калгасах позна спее, тут цяпліцы не ў модзе. А сёлета і вясна была халодная,— адказала Антаніна Лук'янаўна.

— А ці нельга сваю невялікую цяплічку...

— Цяпліцу?..— здзівілася Антаніна Лук'янаўна.— Вы паглядзіце, якая ў нас амбулаторыя, потым пра цяпліцу кажыце. Каторы год збіраюцца будаваць новую амбулаторыю і ўсё ні з месца.

Амбулаторыя месцілася ў старым доме з пахіленым дахам. Раней у гэтым доме, мусіць, былі невялікія пакоі, якія цяпер называліся кабінетамі. Дзверы кабінетаў зачыняліся няшчыльна, і хворыя, чакаючы ў калідоры чаргі на прыём, не толькі чулі, але і бачылі ўсё, што рабілася там.

— Дрэнна, вельмі дрэнна,— ківаў галавой Пальчэўскі.— Паслухайце, а чаму б нам не прыстасаваць пад амбулаторыю былы будынак райздрава? Гэта ж ён у чатыры, нават у пяць разоў большы. Будынак амаль новы, мае ўваход з цэнтральнай вуліцы.

— Ну, у вас, ведаеце, планы проста напалеонаўскія. То вам цяпліцу давай, то будынак райздрава пад амбулаторыю,— са злосцю сказала Антаніна Лук'янаўна.— А мы з вамі дзе будзем жыць, цікава ведаць?

— Ды дзе-небудзь. Няўжо кватэры не знойдзем?

— Пакуль амбулаторыя размяшчаецца ў гэтай развaліне, нам рана ці позна пабудуюць новую, а перавядуць у добры будынак — дык ні кватэры, ні амбулаторыі не ўбачыце. Цяпер сродкаў няма, і яшчэ гадоў дзесяць не будзе.

— Але ж у такім будынку працаваць...

— Нічога, прывыкнеце. Гэта вам цяпер пасля гарадскіх паліклінік так страшна здаецца.

Праз месяц галоўны урач раёна Пальчэўскі пачаў адчуваць цьмяную трывогу, нездаволенасць. Неяк усё не наладжваліся адносіны з супрацоўнікамі, знаёмствы былі вымушаныя, афіцыйныя, хоць ён даўно ведаў усіх у твар, размаўляў з усімі проста.

Аднойчы, зайшоўшы ў хірургічнае аддзяленне, Пальчэўскі яшчэ ў сенцах пачуў, як Антаніна Лук'янаўна лаяла дзяжурную сястру. Тая нясмела пярэчыла, але так ціха, што Пальчэўскі не ўсё чуў.

— Мала што, галоўурач распарадзіўся. Ён у нас чалавек часовы. Рабі, як кажуць,— злавала Антаніна Лук'янаўна.

Пальчэўскаму стала сорамна. Бясшумна сышоўшы з ганка, ён пакрочыў дадому. Яму ўспомнілася, што супрацоўнікі звярталіся да яго толькі ў крайнім выпадку, калі трэба было прыкласці пячатку або штонебудзь падпісаць, што ўсімі справамі ў бальніцы кіравала Антаніна Лук'янаўна, а ён... «Не, адміністрацыйная работа не па мне»,— думаў Пальчэўскі.

На стале Пальчэўскага заўсёды чакала пошта. Ён чытаў і стосікам складваў запоўненыя бланкі справаздач з лекарскіх участкаў і фельчарскіх пунктаў. У адным з лістоў фельчарка Будзько паведамляла пра выпадкі бруцэлёзу. Трэба было тэрмінова прыняць захады. Але якія?

Прыйшла Антаніна Лук'янаўна. Пальчэўскі паказаў ёй паведамленне.

— Шмат фельчары ў бруцэлёзе разумеюць! Тым больш, пяць выпадкаў. Грып, можа, — раўнадушна сказала яна.

— Але выехаць на абследаванне ўсё ж трэба,— адказаў Пальчэўскі.

— Ну і едзьце, калі хочаце. Урач санэпідаддзялення, самі ведаеце, у дэкрэтным адпачынку. А мы ўжо наездзіліся.

Пальчэўскі выклікаў загадчыцу лабараторыі і прапанаваў рыхтаваць аднаго з лабарантаў з ім у камандзіроўку.

З райцэнтра выехалі пасля абеду. Дарога ішла борам. Дыхаючы лясным паветрам, Пальчэўскі адчуваў, як лягчэе на душы. Борам ехалі доўга. Нарэшце, лес парадзеў, і машына вырвалася на поле. Заходзіла сонца, ледзь ружавеючы далёка над лесам.

Медпункт, куды яны накіраваліся, быў далёка, і прыехалі позна. Грыша пабег па фельчарку. Яна хутка прыйшла — немаладая, хворая на дыхавіцу. Адчыніла медпункт, уключыла электрычнае святло.

У медпункце — парадак, чысціня. Спадабалася Пальчэўскаму і сама фельчарка, жанчына з добрым тварам. Яна сказала, што ў дыягназе бруцэлёзу памылкі не магло быць, за гэта гаворыць і тое, што захварэлі толькі пастухі, якія даглядалі авечак, купленых нядаўна ў другім раёне.

— Як жа старшыня асмеліўся купіць авечак без даведкі ветэрынара? — запытаўся Пальчэўскі.

— Авечкі пародзістыя, а старшыня даўно марыў абнавіць калгасную чараду. Вось і «абнавіў». У ветлабараторыю я таксама паведаміла пра бруцэлёз,— дакладвала Будзько.

Фельчарка запрасіла на вячэру. Спаць Грыша падахвоціўся на вышках, разам з ім пайшоў і Пальчэўскі. Забраліся на вышкі па драбінах. Пахаладнела. У шчыліны даху праглядвала густа-сіняе неба. Пах свежага сена злёгку кружыў галаву. Спаць не хацелася. Але Грыша адразу захроп, і не было з кім гаварыць.

Раніцаю Пальчэўскі пайшоў у праўленне калгаса. Там ужо быў ветэрынарны ўрач. Ён адразу ж пачаў даводзіць Пальчэўскаму, што бруцэлёзу ў іхнім раёне няма, і ў тым раёне, дзе куплены авечкі,— таксама.

Але кроў, узятая на бруцэлёз, паказала, што авечкі — хворыя. Пастухі таксама захварэлі, і Пальчэўскі накіраваў іх у раённую бальніцу. Пасля пачалі абследаваць людзей, рабілі прышчэпкі ў тры рукі: лабарант, фельчар і Пальчэўскі.

Увечары і Пальчэўскі, і ветэрынарны ўрач — абодва прысутнічалі на пасяджэнні праўлення. Аналізы паказалі, што калгасны статак, часткова ўжо абследаваны, не паспеў яшчэ заразіцца, і на праўленні было вырашана ўсіх закупленых авечак знішчыць.

Закончыўшы справы, Пальчэўскі рашыў яшчэ паехаць на іншыя медпункты, пазнаёміцца з урачамі ўчастковых бальніц. Адправіўшы лабаранта з калгаснай машынай, Пальчэўскі з Грышам паехалі далей.

Каля месяца ездзіў Пальчэўскі па раёне. Вярнуўшыся ў бальніцу,

перш-наперш абышоў карпусы, пагутарыў з хворымі. І, хоць не зрабіў ніводнае заўвагі, супрацоўнікі раптам адчулі, што ў бальніцу вярнуўся гаспадар. У ардынатарскай паявіўся графік выездаў спецыялістаў райбальніцы на ўчасткі. На планёрках, апрача медработнікаў, пачалі прысутнічаць загадчык гаспадаркі, кухар і нават свінарка. Планёркі праходзілі жыва, выказваліся ўсе, субардынацыі ніякай не прытрымліваліся, і гэта больш за ўсё трывожыла Антаніну Лук'янаўну.

Неўзабаве хворыя і супрацоўнікі заўважылі, што ля бальніцы амаль не чуваць шуму. Машыны з мяккім шыпеннем імчаліся міма і толькі аднекуль здалёку даносіліся іх сігналы. Пальчэўскі дамогся, каб паставілі знак, які забараняў сігналіць паблізу бальніцы. Гэта ўсіх здзівіла. Раней на такую дробязь ніхто не звяртаў увагі.

Пальчэўскі і сам адчуў, што з паездкі па раёне ён вярнуўся зусім іншы. Работы аказалася столькі, што не было часу сумаваць. Запісная кніжка распухла ад запісаў — усё не цярпела адкладу. Аб'ездзіўшы медпункты і ўчасткі, пабачыўшы дрэнныя і добрыя, ён зразумеў сваю адказнасць перад акушэркамі і фельчарамі, якія не мелі ніякай спецыялізаванай дапамогі, зразумеў неяк адразу, што ён жа галоўурач, з яго і спагоняць! Што зрабіў ён, Пальчэўскі, за гэтыя месяцы работы? Паранейшаму не працавалі рэнтгенкабінет і фізіятэрапія, амбулаторыя месцілася ў старым будынку. З дакументаў Пальчэўскі ведаў, што сродкі на будаўніцтва амбулаторыі калісьці адпускаліся, аднак своечасова не былі выдаткаваны і пазней зняты. Антаніна Лук'янаўна ніякага тлумачэння наконт гэтага даць не магла, яна быццам бы ніколі і не чула пра гэта.

Пакуль тое ды сёе, Пальчэўскі канчаткова вырашыў пераабсталяваць былы райздраўаддзел пад амбулаторыю. Сам Пальчэўскі з кватэрай як-небудзь уладзіцца; пакуль што можа пажыць на прыватнай, а калі прыедзе Зося — будзе відаць. У Антаніны Лук'янаўны, як ён даведаўся, недалёка ад бальніцы быў уласны дом, які яна, атрымаўшы кватэру, збіралася прадаць. А пакуль што ў доме жылі мужавы бацькі.

Антаніне Лук'янаўне намеры Пальчэўскага здаліся наіўнымі, а сам ён па-дзіцячаму непаслядоўны ў думках і ўчынках. Прапанову яго вызваліць кватэру яна не прыняла сур'ёзна, але калі ён стаў настойваць, і яна зразумела, што ён не жартуе, спалохалася і вырашыла дзейнічаць.

У хуткім часе Пальчэўскага выклікалі на пасяджэнне выканкома, дзе паміж іншымі справамі разглядалася і скарга ўрача Осіпавай на несправядлівае высяленне яе з кватэры.

Скарга Антаніны Лук'янаўны ўзлавала Пальчэўскага. Муж Антаніны Лук'янаўны, загадчык аднаго з аддзелаў у райкоме, сам дэпутат, прысутнічаў тут жа і дыпламатычна не выказаўся ні за, ні супраць. У райвыканкоме ў яго было шмат сяброў, якія не хацелі ўскладняць таварыскія адносіны. Думкі падзяліліся. Але ў Пальчэўскага выявілася больш прыхільнікаў. Сакратар райкома партыі, які выступіў апошні, таксама падтрымаў Пальчэўскага. Было вынесена рашэнне: перавесці амбулаторыю ў будынак, які раней займаў раённы аддзел аховы здароўя.

* * *

Новы год Пальчэўскі сустракаў адзінока, нявесела. Ад Зосі — ні пісьма, ні прывітальнай тэлеграмы. Адносіны з Антанінай Лук'янаўнай пасля высялення з кватэры пагоршыліся.

У пачатку студзеня Пальчэўскі запытаў аблздраўаддзел пра пуцёўкі

на спецыялізацыю. Сярод іншых урачоў, якія мелі патрэбу ў павышэнні кваліфікацыі, Пальчэўскі назваў і хірурга Осіпаву. Даведаўшыся пра гэта, Антаніна Лук'янаўна была абурылася.

— Як вы пасмелі гэта зрабіць, не параіўшыся са мной? — крычала яна.

— Ды я ж ведаю, Антаніна Лук'янаўна, што вы аперыруеце толькі апендыцыт і грыжу.

— Ну, ведаеце, грыжы бываюць розныя і апендыцыты ўсякія.

— Гэта класіфікацыя нам вядома, але ж «вострым жывот» не абмяжоўваецца толькі грыжай і апендыцытам, і я меркаваў, што вам будзе карысна асвоіць яшчэ тры-чатыры поласцевыя аперацыі. Вы ж, па сутнасці, пасля заканчэння інстытута...

— Вы добра ведаеце,— перабіла яго, заплакаўшы, Антаніна Лук'янаўна,— што свякруха цяпер не жыве са мной і мне няма на каго пакінуць ні дзяцей, ні гаспадаркі.

— Я чуў, што вы пасварыліся. Але ж у вас ужо дарослыя дзеці,— збянтэжыўшыся ад яе слёз, нясмела запярэчыў Пальчэўскі.

— Дарослыя! — абурана сказала Антаніна Лук'янаўна.— Чатырнаццаць і шаснаццаць год, дык гэта, па-вашаму, дарослыя? Скажыце дзякуй, што я ад акушэрскіх аперацый не адмаўляюся! — грукнуўшы дзвярамі, Антаніна Лук'янаўна выйшла.

Апошняя заўвага Осіпавай вельмі здзівіла Пальчэўскага. Ён лічыў, што калі чалавек хворы і жыццё яго ў небяспецы, дык абавязак урача — зрабіць усё дзеля ўратавання жыцця чалавека.

Пасада ж урача-акушэра, сапраўды, ужо некалькі гадоў толькі лічылася ў штатах бальніцы, ды ўсё яшчэ была не занята: не хапала кадраў.

У гэты дзень Пальчэўскі ішоў дамоў засмучаны. У варотах бальніцы яму сустрэўся хлопчык-паштальён з пісьмом ад Зосі. Пальчэўскі тут жа, на вуліцы, разарваў канверт, прачытаў пісьмо. Але нічога не зразумеў. Зноў прачытаў. Зося пісала, што абое яны дапусцілі вялікую памылку, запісаўшыся ў загсе, што яна зусім не падрыхтавана да таго жыцця ў раёне, якое вядзе ён, шкадавала, што ў свой час не паслухалася бацькоў. У канцы пісьма Зося прыпісала, што выдаткі на развод можна раздзяліць пароўну.

Пальчэўскі з хвіліну стаяў, як аглушаны. Потым пацІху выйшаў на вуліцу, падаўся на ўскраіну пасёлка і хадзіў там аж да ночы.

Лежачы ў пасцелі, доўга не мог сагрэцца, а сагрэўшыся, усё роўна доўга не мог заснуць: думкі аб Зосі не пакідалі яго. Ён вырашыў узяць адпачынак, паехаць у горад і перагаварыць з ёй. Пісьмо здалося яму Зосіным капрызам. Яна заўсёды была крыху капрызная.

Але раніцай ён вырашыў нікуды не ехаць і на пісьмы не адказваць. У бальніцы заўважылі, што галоўурач чамусьці змяніўся і як бы пасуравеў. Ён не жартаваў, як раней, многа працаваў, часта выязджаў на фельчарскія пункты, сам кансультаваў хворых. Лена Костычава, спаткаўшы аднойчы змрочнага Пальчэўскага ля ўваходу ў амбулаторыю, залілася яркай чырванню:

— Вы на Антаніну Лук'янаўну не звяртайце ўвагі. Яна заўсёды ўсім незадаволеная. Не трэба перажываць,— апошнія словы Лена прашаптала і кінулася бегчы ў бухгалтэрыю.

Пальчэўскі ўсміхнуўся. «Трэба ўзяць сябе ў рукі».

Лена знікла за дзвярамі бухгалтэрыі, а Пальчэўскі стаяў і ўспамінаў: ці бачыў ён калі Лену, каб яна ішла спакойнай хадою. Не, усё бягом, усё спяшаецца. Руплівая,— падумаў ён.

* * *

У пачатку красавіка Грыша зноў паехаў на станцыю сустракаць галоўнага ўрача. На гэты раз прыехаў сярэдніх год чалавек — высокі, паўнаваты, з вялікай галавой і сівымі валасамі.

Новы галоўурач Скуратовіч быў накіраваны з суседняга раёна, бальніца яго лічылася ў вобласці ўзорнай. Скуратовіч падрыхтаваў добрых урачоў і замяніць яго там было каму. Пальчэўскага ж пераводзілі ўрачом-тэрапеўтам у прыгарадную бальніцу. Ён ужо не хацеў пакідаць калектыў, але загад ёсць загад.

Агледзеўшы бальніцу, Скуратовіч усім застаўся задаволены. І не мог зразумець, чаму здымаюць з пасады галоўурача, чаму загадчык аблздраўаддзела прыспешваў яго з ад'ездам. Не ведаў Скуратовіч, што загадчыка аблздраўаддзела падганялі дакладныя Осіпавай: Пальчэўскі па маладосці зусім не знаёмы з арганізацыяй аховы здароўя, у бальніцы беспарадак, дысцыпліна супрацоўнікаў катастрафічна падае.

Пасцель Скуратовічу паслалі ў кабінеце галоўурача ў бальніцы. Антаніна Лук'янаўна скардзілася, што ў кватэру галоўурача перавялі амбулаторыю. Ледзь толькі зачыніліся за Антанінай Лук'янаўнай дзверы, пачуўся тэлефонны званок. Урача Скуратовіча запрашаў да сябе першы сакратар райкома.

Назаўтра, калі Пальчэўскі прыйшоў падпісваць акт перадачы і прынёс пячатку, Скуратовіч паляпаў яго па плячы і сказаў:

— Не спяшайся, брат. Баюся, што гэту паперу мне не давядзецца падпісваць.

— Чаму? — здзівіўся Пальчэўскі.

— Ды бачыш, райком і райвыканком не хочуць цябе адпускаць з раёна. Будуць з аблздраўаддзелам размаўляць. Думаю, пакінуць цябе галоўным. Ды і супрацоўнікі за цябе гарой. Ну, не чырваней, не чырваней, заслужыў.

Пальчэўскі ўпершыню за многа дзён радасна ўсміхнуўся.

Родныя прасторы

Над ракой Арэсай. Фота В. Бараноўскага.

Адзначана граматай на ўсесаюзнай выстаўцы «Сямігодка ў дзеянні. Год 1962».

Раскаваў балота з пут,
З дрыгвы непраходнай
Гераічны вольны люд
Працаю свабоднай.

Янка Купала.

СЛОВА ПРА КУПАЛУ

Вязынка. 1962 год. Фота **А. Дзітлава.**

Уладзімір ЮРЭВІЧ

ПЕРШАЯ З ВЯРШЫНЬ

Рускія мелі Пушкіна, англічане — Шэкспіра, украінцы — Шаўчэнку, палякі — Міцкевіча... У беларусаў жа доўгі час не было такіх тытанаў чалавечай мыслі, выказнікаў запаветных дум і светлых спадзяванняў народа, сапраўды народных песняроў.

Толькі на золку XX стагоддзя на заходняй ускраіне былой Расійскай імперыі заззяў шматколернай вясёлкай каштоўны самародак, — вялікі нацыянальны талент, які смела абвяшчае права роднага беларускага народа мець сваю паэзію:

Кожны край мае тых, што апяваюць,
Чым ёсць для народа ўпадак і хвала,
А беларусы нікога ж не маюць,
Няхай жа хоць будзе Янка Купала.

Свет ведае не многа паэтаў, якія былі б так да самазабыцця звязаны з народам, як быў звязан, нават зліты ў адно з ім, Янка Купала. «Першай

з вяршынь беларускага Эльбруса паэзіі» назваў Купалу яго і наш сучаснік украінец Паўло Тычына. Другой вяршыняй яе з'яўляецца Якуб Колас. Але яны былі не проста найвышэйшымі вяршынямі, а заснавальнікамі сучаснай беларускай літаратуры, якая дасягнула свайго нечуванага росквіту ў нашы дні. Творчасць Купалы і Коласа — магутны падмурак усяго наступнага духоўнага жыцця беларускага народа.

Купала і Колас — аднагодкі. Сёлета адзначаецца 80-годдзе з дня іх нараджэння, адзначаецца шырока, святочна, урачыста, бо кожны з іх зрабіў свой прыкметны ўклад у культурнае жыццё не толькі беларускага, але і ўсіх народаў краіны Саветаў. Кожны з іх сваёй натхнёнай, якую не вымераеш і ні з чым не параўнаеш, працай папоўніў неацэнным багаццем скарбніцу агульначалавечай культуры.

* * *

Маленства не песціла Янку Купалу. Ён нарадзіўся ў беднай сялянскай хаце, якая і сёння, як мемарыяльны музей, стаіць у вёсцы Вязынка, што за паўсотні кіламетраў ад беларускай сталіцы. У гэтай калысцы восемдзесят год назад, у ноч пад Купалле (ці не гэта акалічнасць падказала пазней і літаратурнае імя паэту!) упершыню загучэў голас чалавека, якому наканавана было стаць палымяным буравеснікам духоўных імкненняў свайго народа, змагаром за высокія ідэі сацыяльнага і нацыянальнага разняволення.

Прыслухаешся да пералівістага звону быстрацечнай ручаіны, што прадзіраецца тут жа, ля самай хаты, праз зараснікі лазняку, або да шматгалосага шуму адвечнага бору, які разлёгся вакол па ўзгорках і долах, ці да натужнага вуркатання трактара, што даносіцца сюды з саўгаснага поля, як вястун новай явы вясковага жыцця, — і міжволі прыгадваеш хвалюючыя радкі купалавай паэзіі, якая, па словах Якуба Коласа, «квітнеючы і чароўны сад, дзе сабраны водар беларускай зямлі».

Бацька паэта Дамінік Луцэвіч не меў сталага кутка і вымушан быў або арандаваць зямлю ў пана, або наймацца да яго чалятнікам. Характарам Луцэвіч быў непакорлівы, падладжвацца да гаспадара не ўмеў і таму вандраваў па дарогах Міншчыны ад маёнтка да маёнтка, не асядаючы нідзе надоўга.

Рана зведаў Янка суровае, няўладжанае і можа быць па-свойму рамантычнае жыццё беззямельнага селяніна. Яшчэ ў юначыя гады адпакутаваў Янка Купала ўсе жахі бяспраўнага чалавека, навучыўшыся з маладых год бачыць далёка, у кожным разе далей той легендарнай «кветкі шчасця», якая, калі верыць паданню, расцвітала аднойчы ў год і заставалася нязбытнай марай для працаўніка сахі і касы.

Не ведаючы ні школ, ні навукі, вучыў Янка Купала вялікую азбуку жыцця на чужым палетку і праходзіў «свае ўніверсітэты» на панскіх броварах. Кнігі, якія пачаў чытаць ён рана і якім, па яго ўласнаму прызнанню, «аддаўся ўсёй душой і сэрцам», абудзілі ў Купалы творчую фантазію і падказалі ўзяцца за пяро, каб апець шматпакутны шлях працоўнага люду, уславіць свабодалюбівы дух беларусаў.

Цяжка дакладна вызначыць, калі нараджаецца паэт. Звычайна першае публічна сказанае слова мастака лічаць днём яго другога нараджэння. Для Купалы такім днём было 15 мая 1905 года, калі руская газета «Северо-Западный край», што выдавалася ў Мінску, надрукавала на беларускай мове яго верш «Мужык». У ім прагучэў голас мільёнаў заняволеных сацыяльным і нацыянальным прыгнётам беларусаў, што хацелі «людзьмі звацца»:

Але хоць колькі жыць тут буду,
Як будзе век тут мой вялік,
Ніколі, браткі, не забуду,
Што чалавек я, хоць мужык.

Купала прыйшоў у беларускую літаратуру тады, калі канчалася народнае цярпенне і рэвалюцыйны пратэст працоўнага люду, як навальнічная хмара, збіраўся над Расіяй. І да Купалы народныя беларускія песні, вершы яго папярэднікаў узнаўлялі праўдзівы малюнак беспрасветнага гора абрабаваных, галодных, босых, цёмных сялян. Але Купала ўзняўся вышэй, ён адкрыта загаварыў з людзьмі працы на зразумелай ім мове пра надыходзячае пераўтварэнне чалавецтва, пра будучае панаванне праўды.

Высакароднымі гуманістычнымі ідэямі повен кожны верш яго першых, выдадзеных не на роднай зямлі, але на роднай мове, кніг «Жалейка», «Гусляр», «Шляхам жыцця». Калі перачытваеш гэтыя кнігі паэзіі, дык часам здаецца, што іх старонкі гатовы запалымнець ад гарачай любві да Беларусі, да свайго шматпакутнага, абяздоленага народа.

Купала з юначых год чуў, як уздыхалі згорбленыя ад цяжкай працы і неадольнай галечы беззямельныя сяляне, бачыў удовіны слёзы і ўмеў загарацца на паноў, што раскідалі наседжаныя сямейныя гнёзды, тым гневам, які папеліць усё. У вушах паэта заўсёды гучала музыка родных прастораў — шолах травы і звон касы, пошум дубровы і рэха сякеры, спевы птушак і плач пастуховай жалейкі, скрыгатанне кайданоў і суровы пошчак грымотаў. Верны сваёй спагадлівай, чулай душы паэта, Купала з трапяткім хваляваннем уславіў сціплую беларускую прыроду, стварыўшы ўзоры цудоўнай лірыкі, поўнай палымянай любві да роднага краю.

Мора пачуццяў паэта, здаецца не мае берагоў. Яго душа ўзрушана магутнай унутранай сілай, якая, нібы сама прырода, нараджае мноства поўных драматызму паэтычных момантаў, натхнёных вобразаў людзей з народа. Спачатку гэта загнаны і прыгнечаны мужык-пралетарый, які толькі шкадуе аб сваёй горкай долі, пазней — змагар за светлую праўду, за агульнае шчасце, які выпрастаў плечы і паверыў у сілу грамады. Гэтыя вобразы, падказаныя народным светапоглядам, сведчаць пра глыбокую народнасць усёй творчасці Янкі Купалы.

Іменна гэтая якасць у творах Купалы прымусіла вялікага рускага пісьменніка Горкага звярнуць увагу на «маладую літаратуру беларусаў — самага прыгнечанага народа ў Расіі», які на пытанне свайго песняра

А хто там ідзе, а хто там ідзе
У агромністай такой грамадзе?

горда адказваў:

— Беларусы.

Горкі першы па-сапраўднаму ацаніў самабытнасць талентаў Купалы

І. Раманоўскі. «А хто там ідзе?» Аўталітаграфія.

і Коласа, заўважыў сапраўды народную аснову і магутную рэвалюцыйную сілу іх песень.

У пакутах заняволенага народа, у яго светлых спадзяваннях на вызваленне ад сацыяльнага і нацыянальнага ўціску набыла Купалава паэзія пафас чалавекалюбства і рэвалюцыйнага дэмакратызму. І ў гэтым першнаперш блізкасць Янкі Купалы, як мастака, да Горкага, да перадавых, прагрэсіўна настроеных мастакоў дарэвалюцыйнай Расіі. Наіўна, як гэта робяць некаторыя даследчыкі, шукаць уплыў Горкага на творчасць Купалы ў супадзенні, сугучнасці асобных вобразаў (бура), малюнкаў (мора), матываў (гонар чалавека працы). Ён, уплыў гэты, глыбей — у гуманістычным пафасе і рэвалюцыйнай накіраванасці магістральных твораў, якія вызначаюць творчае аблічча паэта.

Народныя легенды, паданні, песні, выслоўі,назіранні з'яў прыроды і само жыццё народа — вось тыя невычэрпныя крыніцы, што жывілі манументальныя творы паэта. Паводле матываў народных паданняў і песень напісаў Купала свае рамантычныя паэмы «Курган», «Нікому», «Бандароўна», «Сон на кургане», «Магіла льва». У іх чуецца ўжо не скарга, а працяглы стогн гордага, свабодалюбнага народа, абуджанага ад пад'ярэмнага сну, каб ісці на штурм старога свету, гучыць гнеўны крык маладой Беларусі, гатовай скінуць з сябе ковы царскага сваволу.

Вусная творчасць беларусаў была той магутнай паэтычнай стыхіяй, не беручы пад увагу якую, цяжка зразумець творчы стыль Купалы, своеасаблівасць купалавай школы. Сутнасць яго стылю, груба кажучы, не ў імкненні пераймаць складзеную народам песню, а ў дамаганні выяўлення душы народнай, узвышанай і ўзбагачанай усімі дасягненнямі сучаснай Купалу паэтычнай культуры. Як яшчэ мала зроблена нашай крытыкай і літаратуразнаўствам у галіне даследавання асаблівасцей Купалавага стылю!

Янка Купала ашчаджаў класічныя традыцыі вялікай паэзіі і ў першую чаргу рускай грамадзянскай паэзіі XIX стагоддзя. Ён з прагнасцю чытаў і перачытваў неўміручыя творы Някрасава, Кальцова, Лермантава, Пушкіна і бачыў у іх сапраўдны ідэал служэння музай народу. Увабраныя з узораў крытычнага рэалізму ў рускай літаратуры суровая праўда жыцця і магутная выкрывальная сіла, памножаныя на яркі, самабытны талент Купалы, памагалі яму акідваць прынцыповым позіркам мастака ўсю гісторыю роднай Беларусі і яе сучаснае народнае жыццё.

Яшчэ ў дарэвалюцыйныя гады Купала паказаў чалавецтву прыклад сапраўды рэвалюцыйнай творчасці. Вось чаму просты беларускі люд даверыў яму права выказаць сваю запаветную мару пра волю. Слова-заклік Купалы — гэта сцяг барацьбы з царызмам за маладую Беларусь, што вызвалялася з нявολі. Яно клікала змагацца за лепшую будучыню, сцвярджаючы непахісную веру ў перамогу праўды.

Шмат выхадзіў Купала дарог па роднаму краю ў пошуках спачатку зямлі, а пазней, калі гаспадаранне на чужым палетку абрыдла, у пошуках працы. Тры гады марнеў ён чорнарабочым на бровары, а потым паехаў у Вільню, дзе выдавалася беларуская газета «Наша ніва». Спачатку як супрацоўнік, а потым і як рэдактар, Купала скарыстаў старонкі гэтай газеты, каб рашуча спыніць спробы буржуазных нацыяналістаў адвесці беларускі народ з дарогі сапраўднай рэвалюцыйнай барацьбы.

Янка Купала становіцца палымяным трыбунам народа. Як і кожны самабытны, яркага таленту мастак, ён быў непаўторны ў адчуванні подыху часу. Непаўторнасць купалавай творчасці перш за ўсё ў высокай грамадзянскасці яго лірыкі, у гістарызме эпасу, у арганічнай сувязі паэзіі з народнай песнятворчасцю, у спалучэнні песеннай мелодыі з размоўнымі інтанацыямі яго вершаў. Сваё мужнае грамадзянскае слова Купала пасылаў у народ:

Дружна йдзі, бедны люд, і з зары да
зары
Працуй, біся, не гніся пад лямкай
цяжкой,
І за праўду сваю, дачакаўшы пары,
З касой вострай сваёй дружна,
смела пастой!

Купала бачыў адно прызванне пісьменніка — быць выказнікам інтарэсаў, песняром запаветных дум і прарокам адвечных надзей працоўнага люду. Перад ім увачавідкі паўставаў будучы дзень беларускай літаратуры, і ён верыў у хуткі надыход яго.

«Застаецца нам, — пісаў паэт у «Нашай ніве», — толькі адна вера ў тое, што не за гарамі ўжо той час, калі абудзіцца наш беларускі народ, як адзін, да новага светлага жыцця, а яго паэты-пракоі настрояць струны сваіх думак на іншы лад: будуць пець пра вялікае багацце і хараство сваёй бацькаўшчыны і пра вялікія радасці яе верных сыноў».

Вобраз маладой Беларусі, абуджанай першай рускай рэвалюцыяй, увасоблен Купалам не толькі ў лірычных вершах і паэмах, але і ў яго драматычных творах — «Паўлінцы» і «Раскіданым гняздзе». Гнеўны рэвалюцыйны пратэст, смелы заклік да штурму самадзяржаўя, імкненне

На радзіме Купалы. Фота **А. Дзітлава.**

народа да свядомай барацьбы за свяшчэнныя правы чалавека складаюць асноўны пафас гэтых выдатных п'ес, якія з'яўляюцца не толькі яркай старонкай беларускай драматургіі, але і пачаткам прафесіянальнага нацыянальнага тэатра.

Год за годам у няспынным росце, у паслядоўным развіцці мужнеў і гартаваўся талент Янкі Купалы, які сваім яркім словам у суровыя ночы царскага ліхалецця асвятляў шлях роднаму народу да свабоды і шчасця. Магутныя залпы «Аўроры», што скаланулі грудзі зямной планеты, засталі паэта ў арміі. Ён захапляўся вольнай песняй вызваленага народа, якая больш «плоту, путаў эні знае ад сталецця да сталецця».

Лёс Беларусі склаўся так, што першая радасць рэвалюцыі хутка ацемрылася часовай акупацыяй маладой рэспублікі чужаземнымі захопнікамі. І калі ў тыя гады цяжкіх выпрабаванняў з'явіліся былі некаторыя сум-

ненні Купалы ў правільнасці выбранага беларускім народам шляху, яны зніклі гэтак жа хутка, як і ўзніклі. У творах, навеяных першымі гадамі савецкага ладу, Янка Купала выявіў тую ж, што і ў дарэвалюцыйнай сваёй творчасці, улюбёнасць у родную прыроду, у роднае слова, тую ж незвычайную свежасць погляду і імкненне адгукацца на ўсё новае, тое ж дасканалае веданне жыцця беларуса, яго звычак, традыцый, быту, якія дазвалялі яму заўсёды знаходзіць самую простую дарогу да запаветных таямніц душы чытача і быць з ім заўсёды шчырым. Гэтая шчырасць грунтавалася на адданасці паэта ідэям камунізма, якая ўмацоўвалася з кожным новым крокам савецкага народа па шляху сацыялістычнага будаўніцтва.

Янка Купала на поўныя грудзі дыхае водарам новага жыцця і пяе ўрачыстую славу мірнай будоўлі, моцнай садружнасці народаў, што аб'ядналіся пад чырвоным сцягам рэвалюцыі. Пачуццём савецкай нацыянальнай гордасці поўніцца яго паэма «Безназоўнае», сучаснай рэвалюцыйнай радасцю дыхае палымяны заклік да моладзі — верш «Арлянятам», якім Купала вітаў стварэнне літаратурнага аб'яднання «Маладняк», дзе згуртаваліся разбуджаныя і натхнёныя Кастрычнікам маладыя творчыя таленты.

Гэй, узвейце сваім крыллем.
Арляняты, буйна, бурна,
На мінулых дзён магіле,
Над санлівасцю хаўтурнай!.. —

звяртаўся Купала да моладзі, і гэты скіраваны ў будучыню роднай Беларусі заклік А. Луначарскі слушна назваў гімнам рэвалюцыі.

У творах Купалы, напісаных у 20-я—30-я гады, кідаецца на вочы на дзіва канкрэтная вобразнасць, амаль фізічнае адчуванне глебы, на якой яна ўзнікла. Гэтай якасцю, што сведчыла пра сталасць таленту, і прываблівають перш за ўсё вершы «Сыходзіш, вёска, з яснай явы...», «Новая восень», «Песня будаўніцтву», якімі паэт вітаў нараджэнне калгаснага ладу, гул гіганцкіх новабудоўляў першых пяцігодак, узнікненне на руінах старога ладу новых людскіх адносін.

Прыліў другой маладосці клікаў паэта ў новую дарогу па краіне Саветаў. І Купала едзе на будоўлі, у калгасы і саўгасы, наведвае чырвонаармейскія часці, каб адчуць усю глыбіню вялікіх перамен у жыцці народа. «Заўсёды наперад! Ніколі назад!» — гэты дэвіз сацыялістычнай эпохі становіцца нормай творчага жыцця Янкі Купалы, якога краіна ў дзень дваццацігоддзя яго літаратурнай дзейнасці ўшанавала пачэсным званнем народнага паэта Беларусі.

Купала шмат рабіў і сваім прыкладам высакароднага служэння музаю народу, і штодзённымі клопатамі пра літаратурную змену, для развіцця беларускай савецкай літаратуры, для росту культуры роднай мовы. У вершы «Трэба нам песень» Купала разгарнуў цэлую праграму плённай дзейнасці пісьменніка:

Трэба нам песень шчырых і чулых,
Што праўду дзён нашых ад полюсаў
несл́і б
І славу вякоў, пакаленняў мінулых
Сваёй перамогай геройскай устрэслі.

Як сугучны гэтыя словы аб услаўленні «праўды дзён нашых» сённяшнім задачам, што ставяць партыя і народ перад літаратурай і мастацтвам!

Доўга назіраў Купала, будучы на Палессі, як рукамі свабоднага чалавека перайначвалася ўсё жыццё, як пад дружным націскам калектыўнай працы, што была асветлена яснай мэтай, адступала векавечная багна, даючы месца ўрадлівасці. Вынікам гэтага працяглага назірання рэчаіснасці з'явілася паэма «Над ракой Арэсай», у якой адлюстраваны сапраўдныя малюнкі новага жыцця, услаўлен масавы гераізм будаўнікоў сацыялізма. І хоць у ёй даюць сябе адчуваць некаторая зададзенасць характараў, схематычнасць будовы, але насычанасць паэмы жывымі малюнкамі жыцця робіць яе адной з важнейшых вех, якімі абазначан

Янка Купала і Якуб Колас з пісьменнікамі і кампазітарамі ў студыі Усесаюзнага радыё перад выступленнем. 1933 год.

З фондаў музея Янкі Купалы.

творчы шлях Янкі Купалы. Самабытны майстар, ён не баіцца скарыстаць самыя даступныя формы верша і ўмее так узбагаціць іх народную аснову, што твор напаўняецца незвычайнай інтанацыйнай разнастайнасцю, пачынае гучаць з натуральнасцю гутарковай мовы.

З кожным новым крокам краіны Саветаў і роднай Беларусі па шляху сацыялізма Купала імкнецца заглыбіцца ў самую сутнасць эпохі, адчуць кожны штуршок яе неспакойнага сэрца. Жывучы адным жыццём з народам (Купалу выбіраюць акадэмікам Беларускай акадэміі навук, дэпутатам народнага парламента рэспублікі, ён — актыўны дзеяч шматлікіх грамадскіх арганізацый), мастак і расце разам з ім. Публіцыстычным вершам адгукаецца паэт на самыя значныя ў жыцці краіны падзеі: славіць паходы Чырвонай Арміі на ворага-правакатара, захапляецца чалюскінскай эпапеяй, узрушан да глыбіні душы ўз'яднаннем беларускага народа ў адзінай савецкай дзяржаве, пускаецца ў роздум пра новае жыццё вёскі.

Недалёка ад Оршы на высокім беразе Дняпра, у Ляўках, пабудаваў паэт дачу, каб быць заўсёды ў самай гушчы народнага жыцця. Яго, як жаданага госця, прымаюць у сябе калгаснікі, памалу гутарку вядуць пра «зімы, вёсны, пра добры ўраджай і працадні». І хоць гасцям часам не ставала адвагі прасіць, каб паэт склаў песню пра калгас, ён шчырым сэрцам адгукнуўся на гасціннасць працаўнікоў зямлі і стварыў цудоўны «Ляўкоўскі цыкл» вершаў («Я — калгасніца», «Лён», «Песня трактарыстkі», «На нашым полі», «Вечарынка», «Госці»), што сталі побач з лепшымі ўзорамі савецкай песеннай лірыкі.

Вершы Купалы пра новую вёску поўны хараства шырокіх калгасных палёў і празрыстасці нябеснага блакіту. Высокімі ідэаламі інтэрнацыянальнага абавязку прасякнуты вершы пра дружбу і яднанне вялікай сям'і народаў — Савецкага Саюза, пра слаўную партыю камуністаў. Усе яны, сабраныя ў кнізе «Ад сэрца», былі адзначаны дзяржаўнай прэміяй. Моцна ўзрушыўся Янка Купала, калі атрымаў гэтую высокую ўзнагароду. Ён меўся адказаць на яе новымі вялікімі творчымі здзяйсненнямі.

Ды ўсё разбурыла вайна. Неспадзяваныя грымоты ваеннай буры засталі Купалу ў Каўнасе, дзе ён апыніўся, вяртаючыся з Рыгі, з І-га з'езда савецкіх пісьменнікаў Латвіі. Не давялося Купалу зайсці ў родны дом — Мінск быў ужо ў полымі пажараў. Жонка паэта Уладзіслава Францаўна Луцэвіч так расказвала пра развітанне Купалы з бацькоўскім

краем: «Праязджалі мы адно прыгожае месца ўжо ля Смаленшчыны. Каля дарогі раскінулася сенажаць, трава была высокая, многа кветак, недалёка быў лес. Купала захацеў спыніцца тут. Стомлены, ён выйшаў з машыны, лёг на траву і доўга, доўга глядзеў у далячынь; на вачах яго былі слёзы. Гэта было яго апошняе развітанне з роднай Беларуссю».

У кароткія ад бяссоння ночы, поўныя трывогі за шматпакутны беларускі народ, што трапіў пад ярмо гітлераўскіх акупантаў, Купала сніў чырвоныя ад крыві рэкі, галодных дзяцей, якія паміралі на папялішчах раскіданага ворагам гнязда, звар'яцелыя вочы зняслаўленых матак, ашчаціненыя сталлю партызанскіх вінтовак лясы. Незгасальнай нянавісцю і пякучай пагардай да ворага загаралася сэрца народнага паэта. І ён выступаў на старонках цэнтральных і франтавых газет, па маскоўскаму радыё з заклікам да свайго народа-волата:

Партызаны, партызаны,
Беларускія сыны.
За няволю, за кайданы
Рэжце гітлерцаў паганых,
Каб не ўскрэслі век яны.

Купала верыў у магутнае яднанне беларускага народа з усёй Савецкай Радзімай, з ленінскай партыяй, якая заклікала ўзняцца на ворага непрыступнай партызанскай сцяной. Полымя вялікай усенароднай вайны, што разгарэлася ў пушчах, гарадах і вёсках Беларусі, цешыла паэта і давала ўпэўненасць, што «зноў будзем шчасце мець і волю ў сваіх адноўленых прысадах».

Не дачакаўся Купала гэтай радаснай часіны. За тыдзень да шасцідзесяцігоддзя, адзначыць якое ён прыехаў з далёкай Татарыі ў Маскву, 28 чэрвеня 1942 года кіпучае жыццё паэта абарвала заўчасная смерць. Над дамавінай Купалы на чорным шоўку срэбрам адліваліся яго шчырыя, поўныя глыбокага смутку па роднай зямлі словы: «Мне сняцца сны аб Беларусі».

Шчаслівая і радасна жыве сёння Беларусь у дружным сузор'і савецкіх рэспублік, штурмуючы адну вяршыню за другой на пераможным шляху ў зззяючую будучыню камунізма. І ўсхваляванае, шчырае слова Купалы струменіць невычэрпнымі крыніцамі на гэтым слаўным шляху, напаўняючы сэрцы працавітых падарожнікаў бадзёрасцю і неадольнай сілай.

Створаны Янкам Купалам паэтычны свет, прасякнуты гуманізмам і жыццесцвярджальным пафасам, набыў шмат сяброў за межамі Беларусі. Мужная, па-народнаму мудрая паэзія Купалы знаходзіць ва ўсім свеце ўсё новых і новых шанавальнікаў, бо галоўным героем яе з'яўляецца чалавек, які ўзняўся ад гібення ў цемры да нечуваных вышынь творчасці. Купала нібы бачыў сённяшні дзень, калі пісаў:

Жывём у сонечнай краіне
І будзем жыць у добры час,
Дзе праўда ясная не гіне,
Дзе праўдзе служыць кожны з нас...

Настойлівы заклік Купалы да чалавечнасці, да праўды прыносіць і сёння людзям добрую радасць для працы і творчасці. І дарэмна нікчэмныя групкі адшчапенцаў, што прытуліліся ў некаторых краінах імперыялізму, спрабуюць фальсіфікаваць спадчыну Янкі Купалы, прыстасаваць яе да сваіх гнюсных і правакацыйных нацыяналістычных мэт. Гэтыя спробы няплённыя. Купала быў і застаецца ў першых шэрагах змагароў за свабоду і шчасце працоўных, за мір і братэрства народаў.

Спалучаючы ў сваім характары талент мастака з запалам барацьбіта, Купала гэтак жа арганічна спалучаў і ў творчасці шырыню гістарычнага кругагляду з вострым адчуваннем сучаснасці. Янка Купала здолеў ахапіць сваім пільным вокам усю гісторыю роднай краіны і заглыбіцца ў самыя таямніцы сучаснага яму народнага жыцця, каб падзяліць з народам усе радасці і нягоды яго, стаць яго звонкай песняй, яго чыстым і непадкупным сумленнем.

Янка Купала, якога А. Луначарскі называў бацькам новай беларускай літаратуры, паказаў перад светам такую моц чалавечага духу, такую паэтычную сілу, такую нястрымную энергію служэння чалавецтву, што нельга не схіліцца ў нізкім зямным паклоне перад сапраўды тытанічным подзвігам паэта і грамадзяніна. Вобразы-тыпы, накшталт свабадалюбнага Гусляра, непакорнай і гордай Бандароўны, стыхійнага бунтара-волата Машэкі, беззямельнага селяніна-змагара Сымона Зябліка, скіраванага ў рэвалюцыю сельскага інтэлігента Якіма Сарокі, як і ўвасоблены ў дзяўчыне, што трымае чарку мёду ў руцэ, вобраз Савецкай Беларусі, якая здабыла сабе дзяржаўнасць, або поўны рэвалюцыйнай радасці парыў моладзі, паказанай у вобразе арлянят, — усё гэта плён вялікага роздуму мастака над лёсам канкрэтных людзей і прыродай пэўных з'яў, над часам, плён глыбокай эмацыянальнай узрушанасці паэта.

* * *

Янка Купала належыць да славутай плеяды тых сыноў чалавецтва, якія прадстаўляюць сабой і светлы вынік мінулага свайго народа, і сучасны нам дзень, і вялікую надзею, творчую, будаўнічую волю грамадства, скіраваную ў будучыню. Прамяністае заўтра сваёй краіны бачыў паэт, калі ўсхвалявана вітаў XVIII з'езд партыі камуністаў:

З Масквы, з Крамля хадою ўдумнай,
Усенароднай, чалавечай,
Праз поле, поплавы, буруны
Ідзе, таварышы, Камуна
На свеце шчасце ўвекавечыць!

Мы сёння сведкі таго, як збываюцца вешчыя купалавы словы. Камунізм крочыць па свеце. Песні Купалы перамагаюць прастору і час.

Мікола **АЎРАМЧЫК**

ВЯРТАННЕ

а платформе
Беларускага вакзала,
Цягнікоў усіх
Парушыўшы расклад,
Ушаноўваць будзе
Нашага Купалу,
У дарогу выпраўляючы,
Масква.

Не цягнік,
Што урну павязе дамоў,
Коламі застукае,
Як марш зайграе,

А паэтава
Заб'ецца сэрца зноў,
Прадчуваючы сустрэчу
З родным краем.

Час ад часу
Будзе выдыхаці пару
Ды адсопвацца раз-пораз
Паравоз:
Не вазіў яшчэ ён
Гэткага цяжару,
Хоць за век свой
Шмат чаго ён перавёз.

Умясціла
Гэтая малая урна,
Ўсе абпаленыя пушчы і гаі,
Што калісь
Забраў з сабой Купала
хмурны,
Выгнаны вайной
У братнія краі.

Праязджаючы
Паўстанкі і вакзалы,
Паравоз гудком абвесціць
Праз палі
Беларусам,
Што вяртаецца Купала,
Набліжаецца
Да роднае зямлі.

І з усіх куткоў,
Узяўшы кветкі ў рукі,
Выйдуць землякі
Насустрач песняру...
Аж праз доўгіх дваццаць год
Пасля разлукі
У абдымкі яго прыме
Беларусь.

Заір АЗГУР,
народны мастак БССР

ВЯЛІКІ ЖЫЦЦЯЛЮБ

Я пра Купалу пісаў, ды хіба можна напісаць усё, што помніш пра чалавека, якога ведаў каля трыццаці год!

Праходзячы ля сквера па вуліцы Янкі Купалы, я заўсёды ўспамінаю Купалаў дом, які стаяў на тым самым месцы, дзе цяпер музей. Перад вачамі ўсё паўстае так, нібы гэта было толькі ўчора. Двары, акружаныя маленькімі яблыневымі садкамі, туліліся да самых берагоў Свіслачы. Гэтая мелкаводная рачулка часам паказвала свой нораў, разліваючыся ў вялікую раку.

Паводкі часта трывожылі Янку Купалу. І мне аднойчы давялося памагаць яму і цёці Уладзі ратаваць ад паводкі бібліятэку. Тады ж я вынес і бюст Купалы маёй работы. *

Цяпер гэтае прырэчнае месца паднялі, бадай, метры на тры, калі не болей, а Свіслач апранулася ў бетонныя берагі. І калі глядзіш на гэтае крыху ўрачыстае харавство, на момант забываеш, што раней тут стаяў невялікі домік, атулены садам. Здаецца, што іменна цяпер у гэтым вялікім і светлым доме жыве і творыць Янка Купала.

Дзверы музея не зачыняюцца. Кожны дзень сюды прыходзіць моладзь — студэнты, школьнікі, заходзяць работнікі культуры і мастацтва. Прыходзяць, нібы ў госці да Купалы. А Купала глядзіць на іх і гаворыць:

А хто там ідзе, а хто там ідзе
У агромністай такой грамадзе?

У памяці ў мяне паўстаюць мінулыя гады. Вось, як жывая, стаіць цёця Уладзя і ласкава гаворыць: «Ну што ты, Янка, перашкаджаеш мне прыбраць у хаце... Выйшаў бы на вуліцу ды пасядзеў з Азгурам»... І Купала выходзіць з дому, садзіцца на лавачцы побач з Бянігдай Іванаўнай **, з якой я гутарыў.

— Ну, што будзем рабіць, мастачок? — пытаецца ён у мяне.

— Вось пасядзім, паслухаем... Можа, салавей заспявае...

— Салавей? — смяецца Купала. — Ён, браце, адспяваў у сярэдзіне лета. А цяпер ён не спявае, дзяцей гадуе. А вось некаторыя скульптары жыцца неназіраюць і вясновыя песні збіраюцца пад восень спяваць.

Бянігда Іванаўна смяецца, а Янка Купала, хітра прыжмурыўшыся, гаворыць:

— А няблага было б, калі б і ўвосень адчуванне вясны не пакідала

Янка Купала ў майстэрні З. Азгура. З фондаў музея Янкі Купалы.

* Гэта быў засушаны ў гліне бюст, які я зрабіў у 1924 годзе.
** Бянігда Іванаўна Луцэвіч — маці Купалы.

чалавека. Ды я думаю, што наш скульптар наогул не пярэчыў бы супраць вясновага настрою круглы год.

Убачыўшы гейнаўскую ўсмешку на вуснах Купалы, я пытаюся:

— Чаму вы так думаеце, Іван Дамінікавіч?

— А хіба я дрэнна думаю?

— Не. Па-мойму, добра.

— Дык чаго ж вы не зразумелі?

— Я ўсё зразумеў, дзядзька Янка.

Купала пачынае распытваць, над чым я цяпер працую. Я расказваю, што сакратар ЦК Камуністычнай партыі Беларусі таварыш Кулагін даручыў мне зрабіць помнік першаму двойчы Герою Савецкага Саюза лётчыку Грыцаўцу. І вось я ўвесь час думаю, як яго зрабіць.

— Акрылёным, — гаворыць Купала. Памаўчаўшы, дадае: — І натхнёным. Тады гэта будзе сокал нашага часу.

— Здзіўляючая і зайздросная гэта прафесія — лётчык, — натхняючыся, прадаўжае Купала. — Вы ўяўляеце, які неаглядны і неабсяжны гарызонт у лётчыка! І якія ў яго пачуцці! Мне здаецца, што чалавек, які кіруе лятальным апаратам, адчувае сябе зусім інакш, чым пасажыр, які з ім ляціць. Пасажыр трывожыцца: гэта нязвыклая для яго абстаноўка. А лётчык адчувае крыллі самалёта, як свае рукі, ён кіруе гэтымі крыллямі, ён імі валодае. Таму мне думаецца, што ён падобны да птушкі. Толькі ў яго перад птушкамі велізарная перавага, яго адчуванні падобныя да адчуванняў Ікара. Я іншы раз думаю, мастачок (так ён зваў мяне, — **З. А.**), што калі чалавека з трохгадовага ўзросту прывучыць не да веласіпеда і аўтамабіля, а да лятальнага апарата, то ў нашыя гады нам з вамі было б цяжка зразумець такога чалавека, як і яму — нас. Ва ўсякім выпадку была б вялікая розніца ў пачуццях і ў светаадчуванні, таму што гарызонты розныя, ды, магчыма, і хуткасць адыграла б сваю ролю, і імгненная рэакцыя на ўбачанае. Цікава, як бы вы тады ляпілі? Вы не мучылі б яго, як мяне, сто гадоў... Раз паглядзелі б, пайшлі ў майстэрню і адразу вылепілі б. Вось гэта і было б з пазіцыі чалавека, які лятае...

Купала смяецца. Але па яго смеху адчуваю: ён верыць, што так можа быць. І сапраўды, цяпер я іншы раз думаю, што чалавечае вока можа прывыкнуць імгненна фіксіраваць не толькі агульнае ўражанне, але, магчыма, і дэталі, і потым ужо, абдумаўшы, чалавек вырашыць, што з убачанага яму спатрэбіцца, а што — не. Я не ведаю, які будзе будучы мастак, але мне здаецца, што ён будзе мысліць больш глыбока і куды хутчэй афармляць сваю думку, чым гэта робім мы.

У Купалы думкі былі быстракрылыя, сам жа ён быў не шустры. Хадзіў паволі, спакойна, апіраючыся на кіёк.

У той дзень мы загаварыліся. Бянігда Іванаўна, відаць, адчула, што мы галодныя, і сама сабе прагаварыла:

— І Янка, мусіць, галодны. І гэты хлопец. Што яна сабе думае?

Купала, адчуўшы трывогу Бянігды Іванаўны, паглядзеў на мяне, засмяяўся і сказаў:

— Галава ў холадзе, жывот у голадзе, а ногі ў цяпле — век будзеш здаровы.

Абняўшы за плечы, ён павёў мяне ў дом.

Бянігда Іванаўна накрыла стол, вярнулася цёця Уладзя. Мы селі за стол, і, як заўсёды, завязалася ажыўленая гаворка. Але раптам зазвінеў званок. Цёця Уладзя выйшла ў двор, і мы пачулі звонкае срабрыстае шматгалоссе: у госці да Янкі Купалы прыйшлі піянеры.

— Ты, Янačка, не забыў, што запрасіў вось гэтых маленькіх таварышаў? — сказала, уваходзячы, цёця Уладзя.

— Забыў ці не забыў, а ты давай таварышаў сюды, да стала.

За стол села чалавек дваццаць піянераў. Цёця Уладзя прынесла на падносе талеркі з цукеркамі.

— Частуйцеся, не саромейцеся! Частуйцеся, — запрашала яна.

Дзеці глядзелі на Янку Купалу замілавана, як на вельмі блізкага, роднага чалавека. І разам з тым у іх вачах свяцілася цікаўнасць: перад імі ж быў народны паэт Янка Купала! Маленькая дзяўчынка з кірпатым носікам у вяснянках, відаць, самая бойкая, сказала:

— А мы вывучылі напамяць ваш верш «Хлопчык і лётчык»!

Янка Купала хітравата ўсміхнуўся.

— Дык хто ж з вас хлопчык, а хто лётчык?

Дзеці засмяяліся ад збянтэжанасці. Толькі бойкая дзяўчынка і тут не разгубілася:

— А мы яшчэ адзін ваш верш ведаем!

— Прачытай, — папрасіў Купала.

Я да гэтага часу памятаю, як тоненькі, звонкі галасок пявуча выводзіў Купалавы радкі:

Не згадала матуля,
Што стане з Алесяй.

Чым далей, тым гутарка станавілася жвавейшая. Купала на вачах памаладзеў. Шчокі яго паружавелі, у вачах засвяціўся добры гарэзлівы агеньчык. Ён пайшоў у кабінет, прынёс кніжку і пачаў чытаць дзецям вершы. Чытаць Купала быў не вельмі вялікі мастак, але слухалі яго дзеці з вялікай увагай.

Калі Купала сказаў, што і яны павінны паспрабаваць пісаць вершы, дзеці запыталі:

— А пра што?

— Пра Зою, пра Мішу, пра маму і маленькага брацікa, пра кветкі і птушак...

— А мы не ўмеем...

— Я таксама не ўмеў, а потым сеў і пачаў пісаць. Так і вы...

Купала жартаваў, і ў сталовай увесь час звінеў вясёлы дзіцячы смех.

Развітваючыся з дзецьмі, Купала прасіў не забываць яго, заходзіць. Нехта са старэйшых дзяцей сказаў:

— Мы і так вам надакучылі.

— Абавязкова прыходзьце. Вось калі вы не будзеце прыходзіць, мне і сапраўды будзе сумна.

Дзеці пайшлі. Мы селі за стол даабедваць.

У той вечар размова ў нас была вельмі цікавая. Купала гаварыў пра бясконцасць усяго жывога і сцвярджаў, што самы плённы час у жыцці чалавека — гэта юнацтва і сталасць. Самыя бадзёрыя і здаровыя думкі, казаў ён, бываюць у маладыя гады. А вось пасля пяцідзесяці чалавек пачынае аналізаваць, у яго з'яўляюцца сумненні. Гэта — таксама добрая пара.

— Але, мусіць, мастачок, Пушкін праўду казаў, калі гаварыў:

Блажен, кто с молоду был молод.

Купала любіў жыццё і ўсё жывое ў жыцці. Філосаф, які абдымаў сваёй думкай свет, і мілы, добры, сардэчны чалавек, сустракацца і гаварыць з якім было шчасце, — такім ён застаўся назаўсёды ў маёй памяці.

Рыгор БАРАДУЛІН

ЛЕПШАМУ СЫНУ ЗЯМЛІ БЕЛАРУСКАЙ

Мелодыя
гэтых слоў
З маленства
ў душу запала.

У галавах
маіх светлых сноў
Стаялі
Купалле,
Купалка,
Купала.

Маці мяне купала,
Спявала
пра ноч
на Івана Купалу:
— Ішла Купалка нявесела,
Краскамі вочкі завесіла.
Стала Купалка бедаваць,
А дзе ж мне ночку начаваць...

Ноч па зямлі ступала,
Купалкі збірала.
Рэха не спала:
— А сягоння ж Купала,
Што ні зробіш — прапала!..
Ноч паліла кастры,
Іскра
ў душу мне запала —
Купала...

* * *

Быў бы шчасны надзвычай
па вясковаму звычаю
Дзядзькам Янкам
назваць Купалу
І наведаць яго
цёплым чэрвеньскім вечарам,
Стаць на ганак,
таполевым снегам запалы.
Пачытаць яму вершы,
як з родным, пагутарыць
(Бацька мой
зваўся Янкам таксама)
І прызнацца,
што сына чакаю хутка,
Папрасіць памагчы
выбраць імя
прыгожае самае.

* * *

Мне зайздросна —
другія —
не я! —
наведалі,
Мне крыўдна —
спазніўся!—
таполя апала.
На ганку музея
мяне сустракае ветліва
Янка Купала.
Я рады
за сына і ўнука свайго

Якая б іх зорка,
якая б планета
іх ні запытала:
— Адкуль вы?
Адкажуць:
— З гордага краю таго,
Дзе нарадзіўся
Янка Купала!

Павел МАЛЧАНАЎ,
народны артыст СССР

ЧАЛАВЕК ДОБРАЙ ДУШЫ

Зразумець тое, што я беларус, што мова маіх бацькоў, майго маленства — не мужыцкая, хамская гаворка, якое трэба саромецца і хутчэй пазбаўляцца, памагла мне Кастрычніцкая рэвалюцыя. Працуючы народным настаўнікам, я запісваў беларускія песні, народныя абрады. Тады ж упершыню пазнаёміўся са зборнікам беларускіх песень у апрацоўцы Тэраўскага і доўгі час не расставаўся з ім.

У 1922 годзе я пачаў займацца ў Беларускай драматычнай студыі ў Маскве. Да нас, студыйцаў, часта прыходзілі на сустрэчы кіраўнікі партыі і ўрада Беларусі, дзеячы беларускай культуры, пісьменнікі, артысты. Бывалі ў нас, у студыі, старшыня прэзідыума ЦВК БССР Чарвякоў, дэпутаты польскага сейма беларусы Рак-Міхайлоўскі, Валошын, Мятла. Часта наведваліся ў студыю маўклівыя, але прыхільныя Янка Купала і Якуб Колас, гаваркі і вясёлы Змітрок Бядуля, «свой хлопец» Міхась Чарот, паважны і ціхманы Цішка Гартны, вясёлая і жвавая Канстанцыя Буйла і іншыя. Мы паказвалі гасцям урок пластыкі, рэпетыцыю новага спектакля або гатовы спектакль, падрыхтаваны нашым кіраўніком Валянцінам Сяргеевічам Смышляевым. Пасля гэтага нашы госці дабрэлі.

— Справа добрая, патрэбная. Малайцы хлопцы! — падбадзёрвалі яны нас.

Потым, калі з маскоўскай студыі ўтварыўся Другі Беларускі драматычны тэатр, які пачаў працаваць у Віцебску (1926 год), нашы сувязі з пісьменнікамі ўмацаваліся, а з некаторымі ў мяне завязалася дружба. Тут у першую чаргу трэба назваць таленавітага празаіка, высакароднага і чыстага душою Міхася Зарэцкага. З ім мяне пазнаёміла Любоў Іванаўна Мазалеўская — яна ведала яго па сумеснай службе ў Чырвонай Арміі ў 1920—1922 гадах.

Добрыя сяброўскія пачуцці былі ў мяне да Андрэя Александровіча, Алеся Дудара, Анатоля Вольнага.

Да паэтаў старэйшага пакалення, асабліва да Янкі Купалы і Якуба Коласа, я заўсёды ставіўся з асабліва глыбокаю пачцівасцю і павагай. Мазалеўскую і мяне яны ведалі яшчэ па маскоўскай студыі. Пры сустрэчы Купала заўсёды, бывала, скажа некалькі ласкавых слоў, пажартуе, а Уладзіслава Францаўна, якую ўсе мы, акцёры, звалі цёцяй Уладзяй, заўсёды дадавала:

— Дык вы ж заходзьце, калі ласка, да нас!
Мы стараліся заходзіць, але гэта было рэдка, а мой пераезд у 1930 годзе на ленінградскую кінафабрыку надоўга адарваў мяне ад Беларусі.

На беларускую сцэну я вярнуўся ў 1936 годзе. Вось як гэта было. Вясной 1936 года адміністрацыя Другога Беларускага драматычнага тэатра прапанавала мне паставіць спектакль з нацыянальных п'ес. Я выбраў «Паўлінку» і «Прымакі» Янкі Купалы, але, пабаяўшыся, што гэтага будзе мала, дабавіў яшчэ «Пінскую шляхту» Дуніна-Марцінкевіча. Праўда, як потым выявілася, яна была лішняя і сама сабою адпала.

Працуючы над «Паўлінкай», мне хацелася як мага паўней выявіць думкі і пачуцці Купалы. Блізкае знаёмства з аўтарам і захапленне яго талентам вызначылі мае беражлівыя адносіны да ўсяго, што выходзіла з-пад яго пяра. Гэтая акалічнасць часткова звязала мяне, як пастаноўшчыка, перашкодзіла мне глянуць на п'есу вачамі самастойнага мастака. І таму, нягледзячы на стараннасць, мая «Паўлінка» ўсё ж не стала падзеяй на беларускай сцэне.

Аднак вернемся да пачатку работы над спектаклем.

Мне падабаецца першая сцэна. Цёплы асенні надвячорак. Паўлінка вышывае і спявае журботную песню «Ой, ляцелі гусі». Маналог яе я аздобіў песняй, якую спявала некалі мая маці: словы і мелодыя гэтай песні адпавядаюць настрою тужлівага чакання.

А ў бару, бару ягадкі бяру,
Сама не знаю, каму.
А ці брацейку, а ці свацейку,
Ці міломў дружку.

Чаму ж не прыйшоў, ды не прыехаў,
Як я табе казала?
Ці дома не быў, ці каня не меў,
Ці мамка не пушчала?

І дома я быў, і коніка меў,
І мамка выпраўляла.
Ё ў мяне сястра, годы правяла —
Тая не пушчала.

Далей Паўлінка з захапленнем гаворыць пра свайго Якіма, які ён харошы, як ён хоча дабра людзям.

Сустрэча Якіма з Паўлінкай. Жадаючы зрабіць больш выразнымі палітычныя сімпатыі Якіма, я прымусіў яго чытаць «Песню пра Буравесніка» М. Горкага. Якім з асцярогаю дастае з-за пазухі кніжачку і чытае Паўлінцы ўрывак з «Песні». Паўлінка слухае, шырока расплюшчыўшы вочы, а потым бярэ ў Якіма кніжку і хавае яе.

Гэтая ўстаўка ішла на карысць вобраза Якіма і рабіла яшчэ больш абгрунтаваным праследаванне Якіма ганарыстым шляхціцам Сцяпанам Крыніцкім.

У другім акце было багата песень і танцаў. Мы некалькі скарацілі сцэну гульні ў «дурня». Мяне не задавальняў канец п'есы. Мне заўсёды здавалася, што п'еса нібы абрываецца. Нездарма я чуў, што яшчэ пры жыцці Купалы нехта рабіў спробу напісаць трэці акт. Але нічога добрага з гэтай спробы не выйшла.

Я наважыўся падзяліцца з Іванам Дамінікавічам сваімі думкамі наконт фіналу «Паўлінкі» і адначасова пагаварыць аб «Прымаках» — мне здавалася, што і ў гэтым вадэвілі-жарце неабходна змяніць канец. Другі Дзяржаўны драматычны тэатр знаходзіўся тады на гастролях у Бабруйску. Я паехаў у Мінск, каб сустрэцца з Купалам.

Дом Купалы. Я прабыў тут цэлы вечар у незабыўнай утульнай сталовай, у якой за многа год перабывала многа людзей з Масквы і Ленінграда, Украіны і Грузіі. І кожны з іх назаўсёды захаваў у сваім сэрцы памяць аб цудоўных гаспадарах і іх надзвычайнай гасціннасці.

Многа разоў я меў шчасце сустракацца з Іванам Дамінікавічам і ў творчай, і ў звычайнай, бытавой, абстаноўцы. І ўсюды з ім было прыемна, проста і лёгка гаварыць.

Янка Купала адразу згадзіўся на маю ўстаўку з «Песні пра Буравесніка» і лічыў гэта добрай знаходкай. З таго часу ўсюды сцэна Паўлінкі з Якімам ідзе з гэтай устаўкай. Устаўка з «Песні пра Буравесніка» ўнесена ў новыя выданні «Паўлінкі». І некаторыя літаратуразнаўцы пыталіся ў мяне, ці не з ведама Купалы гэта зроблена?

Я мушу запэўніць, што пры жыцці Купалы гэтых уставак у п'есе не было, Купала даў згоду на ўвядзенне іх у спектакль, а не ў п'есу. У п'есу ж яны, відаць, трапілі значна пазней, калі стаў вельмі папулярны спектакль «Паўлінка» ў пастаноўцы тэатра імя Янкі Купалы.

Янка Купала, — у прыклад будзь сказана некаторым сучасным драматургам, — не мог у 1936 годзе «выпраўляць» тое, што было напісана ў 1912 годзе, бо яно ўжо належала гісторыі.

Калі я выказаў думку, што і п'еса «Раскіданае гняздо» мае патрэбу ў некаторай пераробцы, бо яна не сцэнічная, статычная і мнагаслоўная, Купала спакойна і ўпэўнена сказаў:

— Вось пабачыце, прыйдзе час, і «Раскіданае гняздо» будзе з вялікім поспехам ісці на беларускай сцэне. Без ніякіх змен...

Яго прадбачанне часткова спраўдзілася: п'еса «Раскіданае гняздо» з поспехам ішла ў тэатры імя Якуба Коласа ў 1955 годзе ў час Дэкады беларускай літаратуры і мастацтва ў Маскве.

Такім чынам, з пераробкай фіналу «Паўлінкі» ў мяне нічога не атрымалася. Купала не згадзіўся мяняць яго.

— Так было напісана, так няхай і застаецца...

Што ж датычыць «Прымакоў», то ён згадзіўся на некаторыя скарачэнні і пераробку. Але тут у гаворку ўступіла Уладзіслава Францаўна. Яна прапанавала зусім адмовіцца ад пастаноўкі «Прымакоў», каб часам гэта не зрабіла дрэннай паслугі Купалу.

Павел Малчанаў і Янка Купала.
З фондаў музея Янкі Купалы.

— Ведаеце, Янка пісаў «Прымакі», калі быў малады, ну, любіў пажартаваць. А цяпер, можа, будзе няёмка... Не, ён смешны, вясёлы, гэты жарт, але, можа, лепей не трэба...

А Купала ўсміхаўся ў вусы:

— Нічога, няхай хлопцы іграюць!..

Аднойчы ў разгар работы над спектаклем у Бабруйск прыехалі на машынах Янка Купала, Уладзіслава Францаўна і Пятрусь Броўка. І адразу — да нас. Паглядзелі рэпетыцыю і, відаць, былі задаволены, таму што Купала пажадаў сфатаграфавацца з калектывам тэатра. Вось з таго часу і засталося фота, што цяпер выстаўлена ў музеі: Янка Купала і побач з ім хлопец у касаваротцы. Хлопец той — гэта я.

У канцы чэрвеня ў Бабруйску адбылася прэм'ера. Прыехалі Янка Купала і Уладзіслава Францаўна.

«Паўлінка» прайшла з сярэднім поспехам. Фінал не задаволіў гледачоў. Ён як бы абрываўся на паўслове. Ды і выканаўцы некаторых роляў былі пасрэдныя. Затое Паўлінка — Раіса Кашэльнікава — спадабалася ўсім: прыгожы голас, свавольная, вясёлая. Потым, перайшоўшы ў тэатр імя Янкі Купалы, Раіса Кашэльнікава доўга была сталым выканаўцай ролі Паўлінкі ў пастаноўцы Л. Літвінава.

Бліскуча сыграла Агату Л. Мазалеўская. І адкуль яна толькі выкапала такую жанчыну — дзівакаватую, смешную, тып глыбока народны.

«Прымакі», за якіх так трывожылася цёця Уладзя, прайшлі з вялікім поспехам. У гэтым простым народным жарце было многа смеху, вясёласці, і ў той жа час — ніякай непрыстойнасці, хоць усе, здавалася б, рызыкоўныя сітуацыі засталіся непарушнымі.

Мы ўсе былі рады. Купала ад душы смяяўся, а цёця Уладзя, забыўшы ўсе свае трывогі, радавалася больш за ўсіх.

У «Прымаках» былі заняты акцёры: Я. Глебаўская, Т. Бандарчык, А. Буданава, Я. Буракоў і аўтар гэтых радкоў у ролі Максіма Кутаса.

Працуючы над пастаноўкай купалаўскіх п'ес, я яшчэ больш здружыўся з сям'ёй Купалы. Калі пасля Бабруйска мы прыехалі на гастролі ў Мінск, цёця Уладзя прапанавала нам пакой у сваёй кватэры. Мы з задавальненнем пасяліліся ў доме Купалы і пражылі там каля месяца.

На былой Кастрычніцкай вуліцы стаяў стары драўляны дом з невялікім садам. У садзе было многа кветак, якія вельмі любіла цёця Уладзя. Маёй сямігадовай дачушцы Валі там быў рай. Старэнькая маці Івана Дамінікавіча, якая заўсёды сядзела ў цянёчку і «крышыла крышаны», была рада маёй дачушцы і звала яе: «Мая разрыўка». «А дзе ж гэта мая разрыўка?..» А цёця Уладзя дражнілася з малою: «Ваўка — шалёная палка!..» Ваўцы гэта спадабалася, і яна напісала алоўкам на сцяне ў пакоі, сумежным са спальняй Купалы: «Ваўка — шалёная палка». Гэты надпіс не сціралі, і ён быў да самай вайны.

Да Купалы часта прыходзілі Якуб Колас, Пятрусь Броўка, Пятро Глебка, Кандрат Крапіва, Андрэй Александровіч. Звярталіся за парадай і падтрымкай маладыя паэты. І для ўсіх у яго знаходзілася шчырае, цёплае слова, заўсёды накрыты стол.

Аднойчы пры мне Купалу прынеслі бандэроль з Вільнюса. Гэта былі вершы тады яшчэ маладога паэта з Заходняй Беларусі Максіма Танка. Вершы былі гарачыя, таленавітыя, адчувалася яркая індывідуальнасць паэта. Купала радаваўся ад душы:

— Нашага палку прыбывае!

Свае вершы Купала рэдка чытаў уголас, таму што чытаць не вельмі ўмеў, і сам ведаў пра гэта. Але слухаць, як чытаюць другія, любіў. Мне не раз даводзілася чытаць яму ўголас. Памятаю, неяк аднойчы, незадоўга да вайны, Купала выйшаў са свайго пакоя, трымаючы ў руках лісток з новым вершам. Пачаў быў чытаць нам верш уголас, але тут жа змоўк і падаў лісток мне:

— Наце чытайце вы.

Я спачатку прабег верш вачамі, а потым з пачуццём прачытаў уголас. Купала расчуліўся, вочы яго заблішчэлі; ён наліў мне і сабе па чарцы, мы чокнуліся, і ён расцалаваў мяне. Як акцёра, ён, відаць, цаніў мяне, але з мае «беларускасці», з майго вымаўлення любіў пакепліваць.

* * *

Апошні раз я бачыў Купалу ў 1940 годзе, калі наш тэатр прыехаў на гастролі ў Мінск.

Вайна застала мяне ў Петразаводску. Жонка была ў Мінску, адсюль яна збіралася паехаць на возера Нарач: яе запрасілі ўдзельнічаць у здымках фільма «Бура над Нараччу». Дачка з бабуляй засталіся ў Віцебску.

Калі пачалася вайна, а з ёю — увесь жах і паніка, Купала праявіў надзвычайную клапатлівасць. Ён правёў жонку на вакзал, памог ёй усім, чым толькі мог, і толькі з яго дапамогай ёй удалося 24 чэрвеня вырвацца з Мінска.

Наша дружба з сям'ёю Купалы падтрымлівалася многія гады і спынілася толькі са смерцю Уладзіславы Францаўны. Цяпер мы ўжо самі пастарэлі, многае з мінулага забылася, многае не варта таго, каб яго памятаць, але памяць пра чалавека добрага сэрца, высокай культуры і вялікай сціпласці, памяць пра вялікага паэта беларускага народа Янку Купалу застанецца ў маім сэрцы да канца дзён маіх, як самая светлая, самая яркая паласа жыцця.

Генадзь БУРАЎКІН

Я ВЕДАЮ КУПАЛУ ЖЫВОГА

Я не бачыў Купалу жывога
І з дзяцінства зайздросціў,
калі
Сустракаў тых,
каго дарога
Поплеч з ім правяла па зямлі.

Я зайздрошчу іх лёсу зямному,
Прагна рады іх словам любым.
Мне ніколі не будзе замнога
Успамінаў сяброўскіх аб ім.

Я лаўлю, я збіраю ўспаміны —
І
дзіўлюся,
як спраўджаным снам:
Ды такога ж —
ветлага, мілага —
Я Купалу ведаю сам.

Мне ў цікаўную памяць запала
(І не помню, парою якой)
Задуменная постаць Купалы
З сукаватым дарожным кійком.

Я не знаю, адкуль —
толькі помню
Разам з песняй пра даўні курган
Яго погляд глыбокі, спакойны,
Дзе схаваны і смех, і туга.

Знаю ўсе яго думы, трывогі,
Чую родны купалаўскі спеў...
Не,
я ведаў Купалу жывога,
Хоць сустрэцца з ім і не паспеў...

Уладзімір КАРАТКЕВІЧ

ПАКУЛЬ ГЭТА СЭРЦА Б'ЕЦЦА...

Заўсёды цяжка гаварыць аб тым, што любіш. І асабліва цяжка сказаць слова любві, калі гэтая любоў ужо не мае мяжы...

Я памятаю час, калі мне ўпершыню трапіла ў рукі кніга Купалы. Магчыма, зарана, бо гэта была «дарослая» кніга, а я быў яшчэ зусім малы. На «дарослыя» кнігі была накладзена забарона, і чытаць іх даводзілася ўпотай. Таму я чакаў, калі ўсе ў доме заснуць, і ў адной сарочцы забіраўся ў ціхі куток. «Забароненыя плады» былі там. І яшчэ там было старое пацёртае крэсла, а на падлозе, на мяккай аўсянай саломе, ляжалі яблыкі. Можна было набраць з шафаў або з кніжнай гары ў кутку хоць дзесяць кніг і чытаць, пакуль між яблынь за акном не ўстане перадранішні туман. Я асабліва любіў вершы. Чаравала самая іх музыка, нават тады, калі сэнс не даходзіў. Гэта здавалася дзівам, большага за якое не было на зямлі.

Я забіраўся ў крэсла, нацягваў сарочку на голыя ногі, і час знікаў. Толькі парыпванне маснічын, — яны рыпелі самі, — адрывала часам ад радкоў, і тады можна было прыўзняць галаву і глядзець, як далёка-далёка ў цёмным садзе трапеча адбітак маёй свечкі. Часам здавалася, што гэта бліпічыць ліхтарык у маленькага хохліка, які стаіўся там, між дрэў, і здалёк глядзіць у акно. Трэба было б папрасіць у яго, каб даў мне доўгі век, больш такіх вось начэй у маўклівым доме, больш гэтага ап'янення і яшчэ, — ну, што яму варта! — каб я сам мог, хоць дрэнна, хоць не так, як у гэтых кнігах, стварыць такое дзіва.

Відаць, не выпрасіў.

А радкі адзываліся ў душы і жахам, і холадам, і гарачай дрыготай, як тады, калі працягнеш рукі да агню і цеплыня льецца ад далоняў у цела.

І вось мне трапіла ў рукі кніга ў папяровай вокладцы. Я разгарнуў яе і ўбачыў:

На Купалле там птушка садзіцца, пяе,
У Піліпаўку воўк нема вые,
Сонца днём распускае там косы свае,
Ноччу зоры глядзяць залатыя.

Гэта было, як ноч, як агеньчык у цёмным садзе і як водар яблыкаў на аўсянай саломе. І так гэта засталося на ўсё жыццё.

Я чытаў тады ўсю ноч і нарэшце дайшоў да таго стану, калі ўжо нічога, ані паловы слова не разумееш, але ўрачыстая, мерна-гучная хада радкоў прымушае валасы дыбарам стаяць на галаве.

Гэта было проста і добра. Гэта была тая самая пявучая родная мова, на якой гаварыла мая нянька, — так пяшчотна, — і мой бацька, — так грубавата. Я шмат чытаў для свайго ўзросту, гэта былі радкі, накшталт радкоў нямецкага паэта Мюлера:

Светлый мир здесь погребен когда-то,
И встают обломки, как цветы,
Золотыми искрами заката
Отражаясь в зеркале мечты.

І раптам:

Ці завылі ваўкі, ці заенчыў віхор,
Ці запеў салавей, ці загагала гусь, —
Я тут бачу свой край, поле, рэчку і бор,
Сваю матку-зямлю — Беларусь.

Гэта было дзіва. Восьмы — а для мяне першы — цуд свету. А потым былі «Магіла льва», «Бандароўна», — і змяніўся свет. Назаўжды.

Я не ўяўляю сабе жыцця без яго. Каб не было той ночы і той кнігі — я ніколі не пісаў бы так, як пішу. Ды і ці пісаў бы наогул?

Шмат радкоў напісаў я аб ім. Менш надрукаваў. Бо словы слабыя, бо словы, часам, нічога не могуць сказаць.

А беларусы ж нікога не маюць...

Мы маем шмат каго: і Багушэвіча з яго ўтрапёнай нянавісцю, і Багдановіча з яго ўтрапёнай пяшчотай. І ўсё адно Купала застанецца першай нашай любоўю, нашымі вачыма, нашым сумленнем, нашым вечна жывым сэрцам.

Мне давялося бачыць яго толькі аднойчы. Мне тады было, напэўна, год сем. На вуліцах Оршы грымела музыкай нейкае свята. Брат паказаў мне яго, і я здзівіўся: мне здавалася, што ён павінен быць нават фізічна дужэйшы, на дзве галавы вышэйшы за ўсіх іншых людзей. І дзіўна было, што ён жыве ў Ляўках, зусім недалёка, цераз Дняпро.

З таго часу мінула шмат год. Вайна забрала дом. Вайна забрала брата. Вайна, што б там ні казалі, забрала і Купалу. Толькі аднойчы бачыў я яго, але я ведаю, наколькі бяднейшым было б маё жыццё, каб не гэтая іскра ўспаміну з далёкіх дзіцячых год.

Пасля вайны я пабываў у Ляўках. Попел. Галавешкі. Знявечаныя адхоны над Дняпром, якія любіў Купала і якія, дзякуючы гэтаму, прымусілі мяне яшчэ больш, часам амаль нясцерпна любіць маю сціплую прыдняпроўскую зямлю...

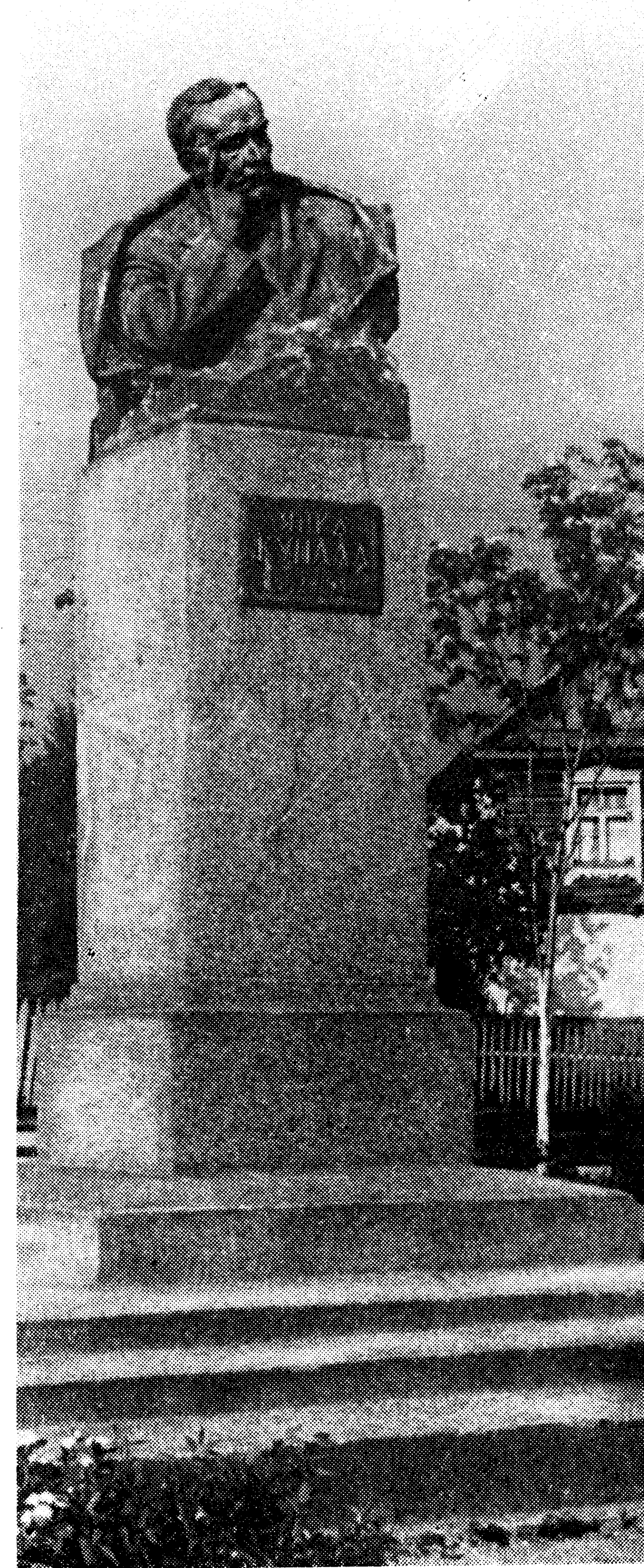

Помнік Янку Купалу ў Радашковічах.
Фота А. Дзітлава.

Купалы ўжо не было. І на месцы яго дома быў попел.

Я не разумеў тады, што некаторыя легенды — гэта само жыццё, і не ведаў, што ў легендзе пра Фенікса больш праўды, чым нават у жыцці.

Зразумеў потым, калі ўдвох з сябрам адправіўся пешшу ў Вязынку і ўбачыў простую сялянскую хату, якая стала нашай Мекай. Там я зразумеў: ён жывы.

Нам дорага ўсё ў ім: і ўзлёты генія, і простыя чалавечыя памылкі, і шлях, цяжкі і слаўны, як у кожнага вялікага паэта. І нельга ўзяць

з нашых дум яго рамантызм, і яго святую праўду, і яго веру. Бо ён верыў у казку нашай радзімы.

І ён вельмі верыў у свой народ. Толькі гэта і дало яму сілу ствараць тое, што ён стварыў, даць нямому народу, якім усе пагарджалі, песню, слова і мову.

Больш за ўсё хацелася б мне напісаць паэму аб ім. Не ведаю, ці хопіць сціплых слоў, бо гэта — галоўнае, бо аб гэтым нельга сказаць абы-як. Таму што, напэўна, будуць большыя за яго, — інакш не варта было б жыць паэзіі. Але не будзе людзей, якія больш зрабілі б для маёй мовы, для маёй песні, для маёй Радзімы, нарэшце.

Калі б мяне, маленькага чалавека, спыталі: «Як ты хочаш ушанаваць яго памяць? Кажы — і мы выканаем усе, да апошняга, твае пажаданні, як быццам ты Аладзін і чароўная лямпа ў тваіх руках, а табе прыслугваюць усе добрыя джыны зямлі». Калі б мяне так спыталі, — я адказаў бы: «Зрабіце гэта не для яго, бо лепшы помнік яму — нашы сэрцы і яго песні, што жывуць у іх.

Зрабіце гэта не для яго, бо яго славу не ўзвялічаць помнікі. Зрабіце гэта для сябе, каб нас не вінавацілі ў няўдзячнасці, у дрэннай памяці, у адсутнасці той вялікай павагі да лепшага свайго паэта, без якой не жывы кожны народ».

Беларуская зямля чакае праху Купалы, беларускі народ чакае вечнага агню, які будзе гарэць над яго магілай. А ля яе ў вечнай ганаровай варце стануць усе—і суровы Машэка ў ваўчынай скуры, і Бандароўна— наша непакора-зямля, і Паўлінка — маладое хараство гэтай зямлі, і гнеўны Сымон Зяблік з сякерай ў руцэ, і сляпы лірнік з павадыромхлопчыкам, які глядзіць на свет нясцерпна-чыстымі вачыма будучага вялікага таленту, і крылатая Алеся — гордасць і светлая будучыня зямлі Купалы.

Шмат чаго яшчэ будзе. Быць бязмернаму шчасцю і яснаму сонцу. Быць і небу і хмаркам. Быць, магчыма, і навале. Але мы вытрымаем, бо мы няспынныя, як яго сэрца. І мы будзем жыць, пакуль гэта сэрца б'ецца ў нашых грудзях.

Пакуль гэта сэрца б'ецца...

Анатоль СЕРБАНТОВІЧ

КУПАЛАЎСКІЯ ТОМІКІ

На паліцах пад замком не томяцца —
Ў рукзаку, кішэні і кабіне
Цёплыя купалаўскія томікі
Ў вечным падарожжы па краіне.

Тут радком гарачым і пякучым
Сэрцы чалавечыя напоўняць.

Сцебануць папругай адстаючых,
Будучыню светлую напомняць.

Там расправяць арлянятам крылы,
А каму шчэ дапамога трэба —
Сілы ўліюць у жылы,
Каб ўзляталі ад зямлі у неба.

А зімой, калі ў дарозе гора
Ў снежную марозную завею,
Маладых нявопытных шафёраў
Ноччу неспакойнаю сагрэюць.

На паліцах пад замком не томяцца—
Ў рукзаку, кішэні і кабіне
Цёплыя купалаўскія томікі
Ў вечным падарожжы па краіне.

Сцяпан КУХАРАЎ

НА ДНЯПРОЎСКАЙ КРУЧЫ...

1

Ляўкі, Аршаншчына.

Нам гэтыя два словы ўрэзаліся ў памяць яшчэ са школьных год. Чытаючы вершы Янкі Купалы ў школьных хрэстаматыях, мы ў думках уяўлялі гэтыя мясціны. Нібы бачылі Дняпро з яго кручамі і маляўнічымі берагамі, і сосны, якія варушаць думкі шумам і цішаю, разлівы ільноў на ляўкоўскіх палетках, сады ў квецені, захапляліся песнямі, якія хвалявалі сэрца паэта...

У Ляўкі Янка Купала першы раз трапіў у пачатку 1935 года, калі быў у творчай камандзіроўцы на Аршаншчыне. У Ляўках быў перадавы калгас «Х з'езд Саветаў». Ляўкоўцы мелі свой сад, агарод, жывёлагадоўчыя фермы. Вакол вёскі — пагоркавыя, але ўрадлівыя палі, на ўзрэччы — заліўныя лугі... Янку Купале спадабаліся ляўкоўцы — працавітыя і гасцінныя людзі, прыйшліся да душы маляўнічыя мясціны гэтага надрэчнага краю.

Паблізу Ляўкоў, на высокім лясным беразе Дняпра, Янка Купала збудаваў домік-дачу, якая стала яго ўлюбёным куточкам, калыскай творчага натхнення. Ляўкі ў жыцці Я. Купалы — тое, што Болдзіна для А. Пушкіна, Таруса — для К. Паўстоўскага, Вёшанская — для М. Шолахава...

Шэсць летаў пражыў у Ляўках народных паэт. Тут напісаў ён свае цудоўныя вершы пра радасць і шчасце калгаснага жыцця, тут ён, як ніколі дагэтуль, адчуў блізкасць да людзей працы, якіх любіў з усёй шчырасцю сваёй душы.

На Купалавай дачы ў Ляўках былі ў тыя гады многія вядомыя пісьменнікі і паэты. Гасцявалі тут Якуб Колас, Міхась Лынькоў, Кузьма Чорны, Кандрат Крапіва, Пятрусь Броўка, Пятро Глебка, Андрэй Александровіч, Аркадзь Куляшоў, Міхась Клімковіч...

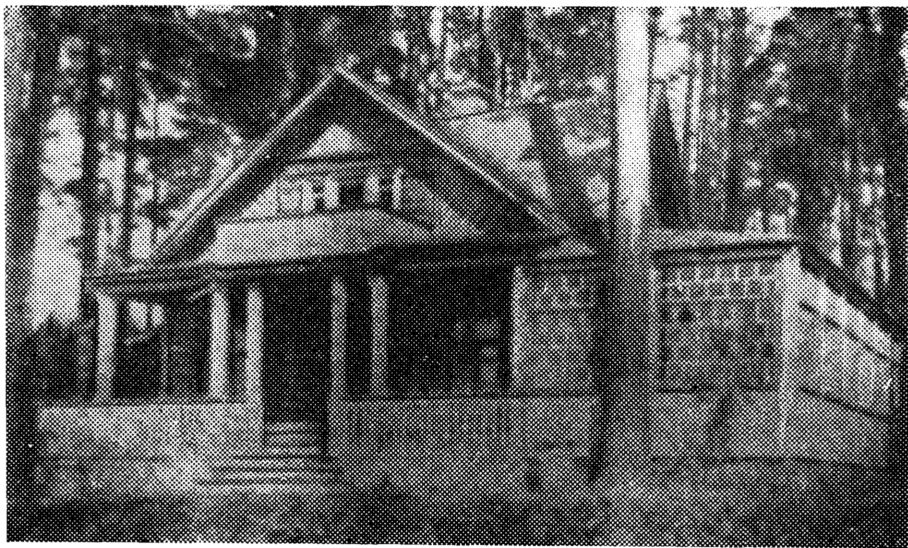

Дача ў Ляўках.

З фондаў музея Янкі Купалы.

Домік у сасонніку, на дняпроўскай кручы, быў гасцінна адчынены для ўсіх добрых людзей. У паэта перабылі ў гасцях амаль што ўсе ляўкоўцы. Гасцявалі ў яго леснікі і настаўнікі, пастухі і даяркі, садоўнікі і плытагоны... Да Купалавых ішлі людзі, як сусед ідзе да суседа. І Купала быў жаданым чалавекам у кожнай хаце ў Ляўках.

Кажуць, што кожную раніцу, як толькі з-за ляўкоўскага саду пырснуць першыя сонечныя промні, дзядзька Купала са сваёй кавенькай паказваўся на сцяжынцы, якая бегла з пагорка ў Ляўкі, на калгасны двор...

Расказваюць, як Купала, абапёршыся на драбіну воза, у задуме курыў, услухоўваючыся ў гаворку мужчын і жанчын, што збіраліся на нарад каля кузні, як Купала вёў гутарку з садоўнікамі Міхаілам Старавойтавым і Феліксам Жывалісам, як Купала з Уладзіславай Францаўнай гасцяваў у дзіцячым садзе, як падараваў Міхаілу Старавойтаву грушу-бэру, і тая груша сёлета так цвіла, аж усё было белае на гародзе, як Купала быў сярод касцоў, нават сам намянташыў касу і прайшоў добры пракос...

Янка Купала часта прыходзіў на калгасныя сходы, на вечарынкі моладзі, гутарыў з камсамольцамі і піянерамі. Да яго парад і заўваг прыслухоўваліся і тагачасны старшыня Арсень Белкін, і брыгадзіры Міхаіл Кандрацьеў ды Андрэй Вайцахоўскі, да яго за дапамогай ішлі і звеннявыя, і радавыя калгаснікі. Паэта цікавілі і хвалявалі ўсе дробязі вясковага жыцця.

— Яму ўсё наша было цікавае, — успамінае стары калгаснік Сямён Іванавіч Яфрэмаў. — І як мы коней кормім, і як дрэўца ў садзе абразаем, і якія ўгнаенні лепей класці пад лён... Ён пра ўсё дапытваўся і ўсім цікавіўся. Здавалася, для чаго яму ўсё гэта вясковае, усё гэта хлебаробства? Яму, чалавеку, які мае такія веды і такую навуку...

Сямён Іванавіч хітра жмурыць сінія жвавыя вочкі, сухарлявым кулачком абхоплівае сваю сівенькую бародку-клінок і гаворыць, цёпла ўсміхнуўшыся:

— А я аднойчы ў яго і пытаю: «А нашто вы, дзядзька Янка (мы ў Ляўках усе яго гэтак называлі), пра ўсё дапытваецеся? Гэта ж надта ўсё простае такое, вясковае...» А ён тады мяне гэтак паляпаў па плячы і сур'ёзна так сказаў: «Дарэмна, братка Яфрэмаў, так думаеш. Усё гэта вельмі цікава. Гэта, братка мой, — і ёсць жыццё». Вунь як сказаў наш дзядзька Янка! І цяпер памятаю добра, як ён тады мяне па плячы паляпаў і гэтак цёплымі, заклапочанымі вачмі глядзеў на мяне...

А калгасніца Кацярына Міхайлава, якая ў тыя гады працавала ў дзіцячых яслях, расказвае:

— А як жа, памятаю! Добра памятаю, як Янка Купала заходзіў у яслі. І часта з жонкаю, з Уладзіславай Францаўнай. Дзецям цукеркі прыносілі. Падарункі давалі. Бібліятэчку адзін год, помню, прынеслі. Часта вазіў дзяцей на сваёй машыне. Насядзе поўна дзяцей і па ліпавай алеі катаюцца. Тая алея вунь і цяпер бачна, ліпы добра раскучаравіліся. Улетку як дача ўсё роўна!

Кацярына задумліва глядзіць на каржакаватую, расахатую ліпу з буслянкай на верхавіне (ля яе часта стаяў на ранішніх нарадах Янка Купала) і з радаснай усмешкай на маладжавым твары гаворыць:

— І яшчэ памятаю, як Янка Купала ў нас на гулянцы быў. Вунь пад той ліпай. Іх было тады дзве. Але адну снарадам у вайну рашчапіла, і яна

загінула. Пад ліпамі мы святкавалі ўручэнне акта на вечнае карыстанне зямлёю. І Янка Купала быў. І вершы свае чытаў. Разам з калгаснікамі фатаграфаваўся. І здымак быў, здаецца, у Шчабляцова Андрэя. Але ён некуды з вёскі выехаў. Шмат было ў ляўкоўцаў здымкаў з Янкам Купалам. І ў нас былі здымкі, і ў Чаркесавай Дусі, яна тады таксама ў яслях працавала, а яе бацька за конюха быў. І Янка Купала з ім не раз здымаўся. У вайну мы ўцякалі з Ляўкоў, бо тут былі баі, і ўсё згубілася...

З кім ні загаворыш у Ляўках, усе памятаюць, усе цёпла, з шчырай радасцю ўспамінаюць Янку Купалу. Людзі пажылыя і цяпер ужо сталыя вяскоўцы, якія тады вучыліся ў школе, былі піянерамі, — усе носяць у сэрцы воблік чалавека, што жыў з імі і падараваў ім часцінку самога сябе.

Сямёна Максімавіча Баразнова, якому сёлета спаўняецца восемдзесят восем год, і ў той час называлі ўжо дзедам. Ён працаваў тады на калгасным гародзе. Бываючы ў садзе, Янка Купала часта любіў пагутарыць з пажылым гароднікам, запрашаў да сябе на кансультацыі, бо і ў Купалы ўжо меўся садок і невялічкі гародчык.

— Любіў мяне Янка, — шчыра ўсміхаецца дзядуля. Яго пасечаны маршчынамі твар ружавее, асвятляецца радасцю. — Любіў мяне, бо я добра рабіў. І яму, калі што трэба памагаў. Бывала, як зойдзем да яго, а ён ужо і крычыць: «Уладзя, сыраквашы нясі!» І ўсміхаецца. А якая там сырakваша — гэта так, для прыклёпу. Вось быў чалавек: са старым, як стары, а з малым, як малы. І не сказаць, каб які такі як мы, — ён жа вялікі вучоны быў. Галава якая! А простага чалавека любіў!..

І ў госці ляўкоўцы хадзілі да Янкі Купалы.

— Было такое, — прыгадвае Андрэй Лаўрэнавіч Вайцахоўскі. — Неяк, справіўшы дажынкі, надумаліся мы да Янкі завітаць. Сабралася нас чалавек з дзесятак, актыў калгасны: старшыня Арсень Белкін, брыгадзіры, гэта значыць, я і Кандрацьеў, конюх Андрэй Шчабляцоў, даяркі, садоўнікі. Прынеслі з сабою сноп, абвіты кветкамі, яблыкаў, мёду... Ну, і пагасцявалі ж мы тады, помню, аж да рання прагаварылі... А Янка Купала і верш нам потым чытаў... Здаецца, на сходзе, у нашым клубе...

Канешне, толькі цёплая сустрэча, шчырая размова з людзьмі, зацікаўленасць іх клопатамі маглі нарадзіць такія радкі з цудоўнага верша «Госці»:

— Загаціць, — кажуць далей, —
трэба рэчку,
Каб возера было, каб быў і млын,
Каб і ў хляве каровам і авечкам
Сама вада пайшла ўгару з нізін.

Многія вершы з Ляўкоўскага цыклу навеяны канкрэтнымі падзеямі, сустрэчамі з добрымі суседзямі і шчырымі сябрамі — калгаснікамі навакольных вёсак Ляўкі, Зубава, Смётанка, з моладдзю Копыся, з воінамі, якія жылі непадалёк. Пабываў Я. Купала на дажынках і з'явіўся

Якуб Колас і Янка Купала. Цхалтуба. 1939 год.

З фондаў музея Янкі Купалы.

верш «Вечарынка у калгасе», прайшоўся па вёсцы, паглядзеў, як сустрэлі ляўкоўцы свайго земляка-воіна, які вярнуўся дадому са службы,— і напісаны новы верш «Як у госці сын прыехаў», павандраваў паэт па ўзбярэжжы Дняпра з сябрамі-пісьменнікамі, якія прыехалі да яго з Мінска,— і зноў у свет пайшоў новы верш «Старыя акопы».

Ляўкоўцы сцвярджаюць, што іх маляўнічая прырода, іх справы былі крыніцай натхнення для паэта.

— Аднойчы, — успамінае калгаснік Андрэй Антонаў, — мы аралі ў полі пад жыта. Бачым, ідзе па дарозе Янка Купала. Спыніўся ля аратых. Пачаставаў усіх папяросамі. І доўга гутарыў з намі. На развітанне і кажа нам: «Дзякуй, хлопцы». За што? — пытаем мы. А ён усміхнуўся і адказаў: «За натхненне. Гэта ж, ліха яго, згубілася натхненне. Дык я пагутарыў з вамі і натхненне знайшоў...»

Цяжка цяпер адлучыць, дзе тут праўда, а дзе выдумка. Але важна адно: жывучы ў Ляўках, паэт паказваў прыклад таго, як трэба вывучаць жыццё, пранікаць у жыццёвыя з'явы, увасабляць пражытае і ўбачанае ў мастацкія творы.

2

Няма на дняпроўскай кручы купалавага доміка-дачы. Яго ў першыя дні баёў за Копысь спалілі фашысты. Згарэла купалаўская бібліятэка. Знішчаны купалаўскі садок...

Ад тых меднастволых, выносістых сосен, што высіліся тут, як помнік прыроды, — засталіся толькі адзінокія шурпатыя пні-пачвары ды чыстая палянка ў вянку арэшніку, дубкоў, бярозак, рабін, і безліч кустоў лясной чаромхі — калакалушы, а ўнізе праз зеляніну бліщчыць рудой стужкай Дняпро...

Адсюль, з высокай кручы, добра відно ўсё зарэчча: палі, расквечаныя ярыной, і цёмная паласа бору. Мачты высакавольтнай лініі з берага крочаць за раку і хаваюцца на жаўтлявых пагорках. Цёплы ветрык гойсае ў арэшніку, віхрыць жаўтлявыя хвалі Дняпра, — толькі прайшоў спорны цёплы дожджык. Усё іскрыцца, зззяе зялёным бурштынам. І звіняць-дзілінькаюць у бяздоннай высі жаваранкі, спявае-заліваецца ў арэшніку салавейка, галёкаюць-перагукваюцца на лузе хлапчукі-пастушкі... Зусім як у ляўкоўскіх вершах Купалы.

Злева за ракою відны кар'еры, дзе бяруць гліну і гравій цагельнікі. Там увесь дзень грукоча трактар, яго вуркатанне зліваецца з гоманам машын, якія бягуць па дарозе на Копысь. На ляўкоўскіх палях пацішэла. Хутка разальецца мора збажыны.

Трактар увесь час вуркатаў, а то ўраз сціх, напэўна, перапынак на абед. Запанавала такая ціша, што, як прыслухаешся, чуваць, як храпуць на лузе коні... І яшчэ — як плюскоча, крэкча сівы Дняпро.

І во ўжо цішыні няма. Зноў хрыплавата завуркатаў трактар, але ўжо з другога боку — ад Зубава, з цэнтра калгаса: гэта ў ляўкоўскую брыгаду, на падмогу, ідзе магутны «ДТ-54». На трактары хлопец — Сяргей Беларускі, адзін з тых піянераў, якія памятае, як Купала чытаў свае вершы ў Зубаўскай хаце-чытальні. І цяпер хвалююць тыя простыя, мілагучныя словы:

Сыноў бацька сваіх кліча
На нараду ў хату,
А ўрачыста, як бы кліча
На якое свята.

І з павагаю пытае
Кожнага ў асобку,
Кім з іх кожны быці хоча,
Якім жыць заробкам.

Не толькі Сяргей — многія зубаўцы, ляўкоўцы цяпер, нібы той першы сын з купалаўскага верша, землі трактарам варочаюць, каб рунелі-зеляңелі калгасныя палеткі, каб расла ў рост чалавека збажына.

Прайшло шмат часу, як у Ляўках жыў Я. Купала. Але памяць аб ім не згасла, не сцерлася. Жыве і сёння ў Ляўках дзядзька Купала.

Пакуль што няма яму помніка на той палянцы, «на ўзбярэжжы ракі шумнацечнай», адкуль відна, як жартуюць ляўкоўцы, аж палова Віцебшчыны і Магілёўшчыны. Але лепшым яму помнікам з'яўляецца шчырая народная любоў і прызнанне яго генія.

Помнік Купале ў Ляўках — жывая памяць сэрцаў, якія беражна хаваюць воблік паэта-баяна. У кожнай хаце сустрэнеш кніжкі Купалы. Дзеці-школьнікі дэкламуюць яго вершы са сцэны калгаснага клуба, дзяўчаты спяваюць яго вершы, драмгурткоўцы ставяць купалаўскія п'есы.

Тыя камсамольцы і піянеры, з якімі некалі так цёпла, па-бацькоўску гутарыў і сустракаўся Янка Купала, сёння вырошчваюць багатыя ўраджаі.

Даўно залечаны, загоены раны вайны. У Ляўках зноў адбудаваны новыя, светлыя хаты. Вуліцы з садкамі, з сялібамі працягнуліся далёка ў два канцы. Тут сёння брыгада калгаса імя Карла Маркса. І брыгадзірствуе ў Ляўках меншы сын Сямёна Баразнова, таго самага Сямёна Максімавіча, які быў добра знаёмы з Янкам Купалам. Косця Баразноў — колішні ляўкоўскі піянер, ужо мае сваіх траіх дзяцей, і яго большая, Тамара, таксама, як і ён некалі, уголас дэкламуе купалаўскія радкі:

Зелянее жыта, жыта і пшаніца,
А так буйна, буйна, як даўней ніколі.
Вось дык будзе радасць у ясных
святліцах,
Калі грамадою збяруць дабро з поля.

Косця Баразноў — просты, радавы чалавек. Патомны калгаснік. Прайшоў суровыя шляхі-дарогі вайны. Вярнуўся ў Ляўкі камуністам. Як памятка яго баявых паходаў — у жончыным кубёлку хаваюцца гвардзейскі значок, два мядалі «За адвагу», ордэн Чырвонай Зоркі. Косця сёння з раніцы да позняга вечара носіцца ў брыгадзе, гарачыцца, крычыць, часам і лаецца: хоча, каб не адстаць ад іншых брыгад, стараецца, каб усюды быў парадак. Не заўсёды яму ўсё ўдаецца, бо гаспадарка вялікая, а людзей малавата.

— Але нічога, управімся, — упэўнена заяўляе Косця. — Вунь з Зубава, з цэнтра, аж тры аўтамашыны прыслаў старшыня. Як бачыш, гной вывезлі. Пастараемся, — і крычыць шаферу: — Вязі, братка туды, пад леснічоўку, на кукурузу. Гэта ў мяне адказная культура. Ды яшчэ буракі... Управімся!..

І Косця мігам ускоквае на жарабка і імчыцца ў поле. Вунь ужо за пагоркам мільгае толькі яго шапка-блінок... За гарачнасць, за лысую, як бубен, у сорак год галаву Косцю празвалі «Катоўскім». «Катоўскаму» цяжка: у яго ўсяго пяць класаў (перашкодзіла вайна), але абавязкі брыгадзіра ён выконвае шчыра.

Каб быў жывы Купала, як узрадаваўся б ён, убачыўшы сёння новыя будынкі, электрычнасць і ў Ляўках, і ў Зубаве, і новую школу-адзінаццацігодку яго імя ў Копысі, і багатую бібліятэку ў зубаўскім клубе, дзе ёсць амаль усе яго творы. Як бы ён узрадаваўся, калі б пагутарыў са старшынёй калгаса Уладзімірам Вялічкам (гэта сын таго самага Сцяпана Вялічкі, які часта сустракаўся на леснічоўцы з Купалам), з былой выхавацельніцай ясляў Кацяй Міхайлавай, якая сёння ў Ляўках — першая ільнаводка.

Людзі, якіх шчыра, усім сваім шчодрым сэрцам любіў народны пясняр, працуюць, не пакладаючы рук. Іх калгас набірае добрыя тэмпы. На ўсіх участках ідзе вялікае змаганне за хлеб, за высокія паказчыкі ў жывёлагадоўлі.

Уладзімір Сцяпанавіч — аграном, скончыў Горацкую сельскагаспадарчую акадэмію, гады тры папрацаваў на гэтай пасадзе. Нядаўна прыняў гаспадарку. Для яго гэта — нялёгкая ношка. Але малады камуніст не збаяўся, што давядзецца шмат папрацаваць.

— Ляўкоўцы працы не баяцца, — з усмешкай заўважае Уладзімір

Сцяпанавіч.— Я памятаю, які багаты быў у нас некалі калгас. Слава пра яго грымела на Аршаншчыне. Многія вершы, якія напісаў у Ляўках Янка Купала, — гэта малюнкі таго жыцця, якое зачыналі нашы бацькі. Мы павялічым славу нашых бацькоў, дойдзем да светлае мэты...

Уладзімір Сцяпанавіч і сакратар парткома Аляксей Канстанцінавіч Стахно расказваюць пра будні свайго калгаса.

— Па здачы малака дзяржаве, — заўважае сакратар парткома Аляксей Канстанцінавіч, — мы займаем трэцяе месца ў раёне, па здачы мяса — недзе ў сярэдзіне. Але хутка выйдзем угору. Па-новаму арганізавалі адкорм свіней. За гэту справу ўзяліся камсамолкі. Марыя Лугаўцова, Курыльчыкава Ларыса і Ала Хомчанка адкормліваюць каля паўтары тысячы падсвінкаў. Гэта — наш вялікі рэзерв у штурме намечаных рубяжоў на сёлетні год сямігодкі. А колькі яшчэ ёсць такіх рэзерваў, якія патрэбна прывесці ў дзеянне. І мы іх знойдзем, адкрыем. Інакш нельга: кожная гадзіна, кожны дзень — на будаўніцтва нашай светлай будучыні.

Расце, харашэе калгас на ўзбярэжжы Дняпра. Прыгажэюць, набываюць новыя якасці людзі — гаспадары сваёй долі.

Паслухаеш, як плешчуцца срабрыстыя хвалі сівога Дняпра, услухаешся ў гул электрычных правадоў на прырэчных вуліцах, уловіш вухам гоман матораў за аселіцай, і здаецца, што гэта гучыць звонкая песня Купалы.

Жыве Купалава слова. Ходзіць — не змаўкае купалава слава.

Калгас імя Карла Маркса
Аршанскага раёна.

Станіслаў ШУШКЕВІЧ

У ЛЯЎКАХ

зе сосны — дзён яшчэ нядаўніх сведкі?
Акопы... Дрот калючы... Сплюшчаная каска...
Беразнячок на ўзгорышчы сабраўся рэдкі,
Паслухаць хоча спеў вясёлага падпаска.
Дняпро няспынна гоніць уздыбленыя хвалі,
Спяшаецца на поўдзень, неўгамонны.
Стрыжы ў аблокі скрыліся, расталі,
Іх праглынуў блакіт празрысты і бяздонны.

Дзе сосны — дзён яшчэ нядаўніх сведкі?
Вайна сям'ю сталетнюю зламала і скрышыла,
Але ўжо цягнуцца увысь зялёныя падлеткі,
Сасновы маладняк узняўся з новай сілай.

Да папялішча доміка, дзе жыў Купала,
Не зараслі травою дзікай сцежкі.
Любоў народная прыйшла і адшукала
Яры паэтавы, пагоркі і паўмежкі.

Дзе сосны — дзён яшчэ нядаўніх сведкі?
Жыве і не сціхае ў песні шум іх шматгалосы.
З былою пекнатой растуць наўкола кветкі,
І раніцай гараць, іскрацца росы.
А ўвечар, калі зойдзе стомленае сонца
І прыйдзе змрок павольна з-за пагорка,
Здаецца, з доміка, з высокага аконца
Агеньчык свеціцца ў вадзе, як зорка.

Алесь ЕСАКОЎ

СЦЕЖКАМІ ЯНКІ КУПАЛЫ

І ў Камуне, і ў Соснах, і ва ўсіх навакольных вёсках ёсць многа людзей, якія добра помняць Янку Купалу. З усімі імі мне давялося сустрэцца, пагутарыць, і яны расказалі шмат цікавага. Пра ўсе гэтыя сустрэчы будзе расказана ў кнізе, над якой працуе аўтар і ўрывак з якой падаецца тут.

Калі едзеш на аўтамашыне, ды яшчэ на «казле», хуткасць якога — за 60 кіламетраў, дык роўнядзь палескага асушанага поля здаецца аднастайнай. Але варта толькі прыпыніцца, як адразу кінецца ў вочы хараство і прастор калгасных палёў. А калі падумаеш, што гэтае хараство створана чалавечымі рукамі, дык адчуваеш, якая гэта важная і патрэбная справа — асушка балот.

На Любаншчыне каналы пачалі капаць у 1927 годзе. І праз тры гады камунарамі ўжо было асушана 200 гектараў балот. «На асушанай зямлі, — расказвае нам намеснік старшыні калгаса імя БВА Змітро Еўдакімавіч Каленчанка, — пасеялі авёс. Вырас ён высокі, а колас пусты. Пачалі ўносіць у глебу калійныя солі, суперфасфат, калчаданавы агарак — па паўтоны ўгнаення на гектар. І збажына пачала расці не толькі высокая, але і ўмалотная.

Меліярацыя — справа працаёмкая. Але на першым часе яна вялася ўручную. Рыдлёўка ў руках — вось і ўся механізацыя. Потым на дапамогу прыйшлі машыны, і праца пайшла спарней.

За час вайны старая меліярацыйная сетка абмялела, разбурылася. Засталіся толькі магістральныя каналы. Давялося чысціць Арэсу машынамі. Цяпер справа пастаўлена на дзяржаўны лад. На балотах працуе сучасная меліярацыйная тэхніка — экскаватары, канавакапальнікі. Вядуцца вялікія дранажныя работы. Балотная вада сцякае ў раку не па вузенькіх канаўках, якія хутка заплы-

Я. Купала, С. Будзённы, А. Чарвякоў у прэзідыуме Рэспубліканскай нарады перадавікоў сацыялістычнай жывёлагадоўлі. Мінск. 1936 г.

З фондаў музея Янкі Купалы.

ваюць тванню, а па керамічных трубах. Чалавек скарыў спрадвечную палескую багну, прымусіў яе служыць сабе».

Ад Камуны ў кірунку да Нежына мы не бачылі дробных населеных пунктаў, тут усе вёскі па некалькі дзесяткаў двароў, а ёсць і такія, дзе колькасць двароў вызначаецца і трохзначнай лічбай.

Шафёр у нас — як бы за экскурсавода. Ён расказвае, што гэтыя землі асушалі некалі камунары.

Саўгас Любанскі — вялікая гаспадарка. Дырэктарам тут працуе Эмануіл Натанавіч Модзін. Чалавек ён вядомы не толькі на Любаншчыне. Гэта ж пра яго пісаў некалі Янка Купала ў паэме «Над ракою Арэсай».

Дом у Модзіна — добры, пад бляхай, з цагляным падмуркам, пафарбаваным прыгожым ганкам, такімі ж вокнамі. У ім — усё аж блішчыць ад чысціні, хоць у пасёлку ад тарфянога пылу проста няма куды дзецца.

Нас сустрэла жанчына ў гадах. Яна запрасіла прайсці ў светлы пакой, застаўлены вазонамі. Па левы бок — шафа з кнігамі. У ёй — выключна падпісныя выданні: Бальзак, Дзікенс, Цвейг, Чэхаў, Галсуорсі, Фурманаў, Дзям'ян Бедны, Паўстоўскі і многа, многа іншых кніжак.

Тут жа энцыклапедыі — сельскагаспадарчая і дзіцячая, эканамічная і палітычная літаратура. Бачна, што ў гэтым доме жыве культурная сям'я.

Модзіна дома не было. Вера Мацвееўна, яго жонка, сказала, што ў гэты час яго можна заспець у канторы. Мы і паспяшаліся туды.

Эмануіл Натанавіч Модзін, каржакаваты мужчына сярэдняга росту, са стомленым тварам, ветліва запрасіў нас сесці за стол, бліжэй да яго. На плечы ў Эмануіла Натанавіча было накінута паліто, ён носіць галіфэ, ходзіць у ботах. У туфлях ды чаравіках не паходзіш па такім пяску ды тарфяніках. Ён уважліва слухаў апошнія паведамленні. Мусіць, у яго ўвайшло ў звычай: кожную раніцу слухаць радыё.

Гаворку пачалі здалёк. Мы дзівіліся роўняддзю тарфянікаў, якія бачылі, калі ехалі сюды. Модзін заўважыў, што асушка балот ідзе хутка, але асвойваюцца асушаныя землі марудна. Гэта не толькі ў саўгасе «Любанскі», але і на ўсёй Любаншчыне, ды, бадай, і скрозь па рэспубліцы. Нездарма і акадэмікі заняліся вывучэннем глебы палескіх асушаных балот.

Эмануіл Натанавіч паправіў пяцярнёю свае чорныя з рэдкай сівізною валасы і пільна паглядзеў на нас. Яго позірк гаварыў: «Ну, не цягніце, людзі добрыя, кажыце, што вам трэба». Мы зразумелі яго і сказалі, чаго прыехалі.

— Прыблізна за тыдзень да прыезду Янкі Купалы ў калгас імя БВА, — гаворыць Эмануіл Натанавіч, — мяне выклікалі ў ЦК партыі і сказалі, што да нас у калгас прыедуць беларускія пісьменнікі Янка Купала, Платон Галавач і Уладзімір Хадыка. Чаму яны выбралі іменна наш калгас? А таму, што гэта была ўзорная калектыўная гаспадарка. Можа таварышы напісаць што хочуць.

Модзіну не трэба было доўгіх тлумачэнняў, яму ўсё было зразумела і разам з тым прыемна. Назаўтра ж ён быў у Любані і сустрэў пісьменнікаў. Па дарозе яны добра перазнаёміліся, і ён даведаўся, што Галавач і Хадыка едуць на дзесяць дзён, а Купала застанецца на больш. Купала адразу папрасіў пасяліць яго ў якім ціхім кутку, каб ён мог гутарыць з людзьмі, працаваць і нікому не замінаць. Модзін гасцінна прапанаваў сваю кватэру, але Іван Дамінікавіч падзякаваў і сказаў, што няхай ён лепш возьме да сябе Галавача і Хадыку, дык у хаце заўсёды будзе весела і тлумна — ведама ж, маладыя людзі. А яму, Купалу, папрацаваць трэба.

Госці адпачнулі з дарогі, а ўвечары сабраліся ў Модзіна папіць чаю, пагутарыць, пазнаёміцца з людзьмі. Да Эмануіла Натанавіча любіў заходзіць мясцовы фельчар Захарык, чалавек гаманкі і вельмі цікаўны. Многія настаўнікі, якія прыходзілі да Веры Мацвееўны, упершыню пазнаёміліся тут з Купалам. Вясковай інтэлігенцыі, як і калгаснікам, вельмі было прыемна, што да іх у госці прыехалі пісьменнікі.

Янка Купала не любіў сядзець на месцы. Ён усюды хацеў бываць, усё пабачыць сваімі вачамі. Хоць ён быў і не малады, здаецца, гадоў за пяцьдзесят пераваліла, але энергіі ў яго было багата. Ён пабываў у вёсках Кузьмічы, Нежын, у пасёлку Опень і ў саўгасах «10 год БССР» і «Барыкавым» (цяпер ён завецца «Любанскі»). Гэта ўсё розныя канцы, і, каб аб'ехаць кожную гаспадарку, трэба было скалясіць дзесяткі кіламетраў. Івана Дамінікавіча гэта не палохала, а нават радавала.

Хто-ніхто з мясцовага начальства намякаў Модзіну, каб ён трохі «прыглядаў» за пісьменнікам, «накіроўваў» яго позірк. Але Эмануіл Натанавіч не захацеў умешвацца ў творчыя справы паэта.

Людзі адразу палюбілі Купалу. Яны ішлі да яго, як да старога знаёмага, ахвотна дзяліліся навінамі, расказвалі пра сваё жыццё.

Часта вечарамі збіраліся ў Модзіных на шклянку чаю. Гаворка ішла аб справах Камуны, дзелавая, гаспадарчая, як быццам Купала ўжо жыў тут не адзін год і ўсё добра ведае.

Як выглядала тады Камуна? Гэта быў востраў новага жыцця сярод палескай даўніны. У той час у Камуне ўжо былі пабудаваны школа, клуб, сталовая, яслі. Калгас быў электрыфікаваны і радыёфікаваны. І ў Любані таго яшчэ не было. Гэта была ўзорная гаспадарка з усіх пунктаў гледжання, і людзі імкнуліся добры ўзровень жыцця ў Камуне падтрымліваць увесь час. Купалу ўсё захапляла, і, як сапраўдны паэт, ён натхняўся грандыёзнымі справамі любанскіх камунараў.

Іван Дамінікавіч лічыў патрэбным удзельнічаць ва ўсіх калгасных мерапрыемствах. Асабліва яго цікавілі лепшыя брыгады Камуны. У той час у перадавыя выйшлі паляводы вёскі Ярэмічы. За добрую працу брыгадзе павінны былі на вечары ўручыць чырвоны сцяг. Разам з камунарамі на вечар прыехаў і Янка Купала. Прамоўца ён быў не вялікі і замест прамовы прачытаў свой верш. У васьмі вершаваных радках паэт вітаў пераможцаў у спаборніцтве і дзякаваў ім за добрую і сумленную працу. Да вайны верш гэты захоўваўся ў Модзіна, але потым недзе згубіўся.

Купала любіў калгасныя сходы і тыя, што адбываліся ў Камуне вясной 1933 года, ён бадай што наведваў усе.

Іван Дамінікавіч пражыў у калгасе імя БВА больш за месяц.

Эмануіл Натанавіч неяк у размове папытаўся, што ён паспеў зрабіць у іх і ці спадабалася яму тут. Купала адказаў, што каб можна было, дык пагасцяваў бы і болей. Але няма часу. Важна не разгубіць тыя цікавыя ўражанні, якія здабыты тут. Чарнавыя запісы зроблены, і над імі трэба працаваць.

Але што б ні гаварыў Купала, у Модзіна склалася ўражанне, што паэма была ў асноўным напісана тут, у Камуне. Гэтае меркаванне пацвердзілася тым, што пасля ад'езду Купалы ў газеце пачалі друкавацца адзін раздзел за другім. А паэт, мусіць, так быў натхнёны паездкай на Палессе, што паэма пісалася вельмі хутка.

Жонка Модзіна Вера Мацвееўна працавала настаўніцай. Яна ўспамінае, што Купала часта наведваўся ў школу. Прыйдзе ў настаўніцкую, распытвае ў настаўнікаў пра жыццё, пра школу. Часам пажартуе. Ён асабліва паважаў выкладчыцу літаратуры Марыю Ільінічну Левановіч. Жанчына гэта была разумная, адукаваная, яна не толькі гутарыла, але па некаторых пытаннях, бывала, і спрачалася з Іванам Дамінікавічам. За гэта, мусіць, ён яе і паважаў ды больш за ўсё з ёй і гутарыў.

Звычайна Купала прыходзіў у школу тады, калі ўжо канчаліся заняткі. Ён так быў асвоіўся з усімі настаўнікамі, што да настаўніц звяртаўся па-просту, задушэўна, як даўні знаёмы:

— Пайшлі, дзяўчаткі, у лес...

Ён вельмі любіў прыроду і цэлымі гадзінамі мог хадзіць па лесе, хмызняках, балотах і ніколі не стамляўся. Прырода акрыляла яго. Вочы яго запальваліся радасцю, ён увесь ажываў. Здавалася, ён вось-вось сам возьме рыдлёўку ці касу ды будзе памагаць чысціць канал ці абкошваць берагі, каб не зараслі травой.

Вера Мацвееўна гаворыць, што калгаснікі вельмі любілі Купалу за яго прастату і сардэчнасць. У калгасе ён пражыў больш за месяц, і яго тут усе лічылі сваім.

Неяк кухар Благянкоў даведаўся ад некага з жанчын, што Іван Дамінікавіч любіць бульбяныя аладкі — дранікі. Ён вырашыў дагадзіць госцю і згатаваў іх на абед. Купала са смакам еў аладкі, хваліў кухара і быў надзвычай задаволены. Благянкоў і ўсе на кухні таксам былі рады, што яны так дагадзілі добраму Купалу.

Запомнілася Веры Мацвееўне і апошняя сустрэча камунараўскіх настаўнікаў з Янкам Купалам. Ён развітваўся з імі, як бацька. Са старэйшымі абняўся і пацалаваўся. Малодшым сардэчна падаў руку, зазірнуў у вочы, прывеціў добрым словам, якое надоўга запала ў душу.

Раман ТАРМОЛА

ЗНАЁМСТВА

Ваша песня знаёміла нас —
Сэрцы розныя,
розныя ўзросты.
Вы былі велічным
і простым,
Як песня Ваша якраз.
Помню,
голас Ваш вельмі ўразіў,
Як расказ вялі ўсхваляваны.
Для мяне даражэй стаў адразу
Кут мой родны,
праменны ранак.
Не раз бачыў начамі я
светлыя сны,
Мне Алеся махала крылом самалёта.
А потым —
З Вамі радасць адна,
з Вамі слёзы адны,
Сэрца хлопчыка з Вамі рабіла адны ўзлёты.
Гэта быў не палёт у космас:
На зямлі хапала тады
плям белых...
Косы,
сталёвыя косы
Гартавалі любоў да Радзімы
і смеласць.
Песняй вясну сустракае шпак.
Маё шчасце ад стрэчы з вамі
было больш вялікае.
Вось расказ аб тым,
пазнаёміўся з Вамі як,
Дарагі Іван Дамінікавіч.

Гары, камсамольскі аганёк!

Арсень ВАНІЦКІ,
сакратар ЦК ЛКСМ Беларусі

ЭСТАФЕТА — У НАДЗЕЙНЫХ РУКАХ

З малых і вялікіх штодзённых спраў складваецца гісторыя ленінскага камсамола. Знамянальныя даты і падзеі, нібы вехі, вызначаюць яго пераможнае шэсце да камунізма. І ўсё ж якой бы вялікай ні была наша стваральная праца, ёсць падзеі, якія асвятляюць шляхі на дзесяцігоддзі ўперад.

Рашэнні XXII з'езда КПСС незвычайным зместам узбагацілі сённяшні дзень камсамола нашай краіны. Сабраўшыся сёлетняй вясной на свой вялікі форум, лепшыя сыны і дочкі камсамола выпрацавалі канкрэтную праграму работы моладзі па здзяйсненню велічных планаў будаўніцтва светлай будучыні. Праграма стваральнай працы, прынятая XXII з'ездам КПСС, адводзіць савецкай моладзі вядучае месца ў радах будаўнікоў новага грамадства. Вялікія словы партыі камуністаў: «Цяперашняе пакаленне савецкіх людзей будзе жыць пры камунізме» — не толькі натхняюць, але і клічуць, абавязваюць.

«Нямала прайшло баявых гадоў, нямала працы, энергіі і таленту ўклалі людзі старэйшага пакалення, нямала яны пралілі поту ў працы і крыві ў змаганнях, каб мець права запісаць такія вялікія словы ў сваю Праграму», — гаварыў на з'ездзе камсамола М. С. Хрушчоў.

Наш народ — працаўнік, змагар — пад ленінскім сцягам, пад кіраўніцтвам Камуністычнай партыі пабудаваў гранітны фундамент, на якім паверх за паверхам узнімаць маладым велічны гмах камунізма. Моладзі перададзена эстафета вялікіх спраў людзей старэйшага пакалення. У гэтых справах — крыніца нашага натхнення, той добры прыклад, якому мы будзем следаваць самааддана, з усім камсамольскім запалам.

Будучыня ў надзейных руках, — такая ўпэўненасць выражана ў прывітанні ЦК КПСС XIV з'езду камсамола. Аб гэтым сведчыць кожны дзень жыцця і працы нашай моладзі. Маладыя будаўнікі камунізма — нястомныя ў працы, мужныя ў пераадольванні цяжкасцей, адданыя вялікай справе партыі, справе камунізма.

У працы нараджаецца камунізм. Масавым сярод моладзі стаў сёння рух за максімальны асабісты ўклад у будаўніцтва камунізма. Каля 45 тысяч маладых рабочых рэспублікі летась датэрмінова выканалі свае планы павышэння прадукцыйнасці працы.

Камсамольцы, моладзь — нястомныя барацьбіты за новае жыццё. Узоры новых узаемаадносін паміж людзьмі складваюцца перш за ўсё ў брыгадах, дзе кожны рабочы вучыцца жыць і працаваць па-камуністычнаму. Калектывы камуністычнай працы — ударныя на вытворчасці, узорныя ў быту — паказваюць прыклад, як трэба змагацца за тэхнічны прагрэс, за высокую культуру.

На Гродзеншчыне добра ведаюць звяно камуністычнай працы з калгаса «Новае жыццё» Карэліцкага раёна. Члены звяна прымяняюць новую агратэхніку вырошчвання льну, яны любяць і шануюць зямлю, на якой працуюць. Таму не дзіва, што тут атрымліваюць па 8 цэнтнераў ільновалакна з гектара. Не толькі звеннявая Тамара Лейка — усе дзевяць дзяўчат звяна маюць закончаную сярэднюю адукацыю, займаюцца ва ўніверсітэце перадавога вопыту. Яны — прапагандысты, запявалы новага. Іх галасы гучаць у вядомым на ўсю рэспубліку калгасным хоры.

Каля 400 тысяч камсамольцаў і моладзі Беларусі ўключыліся ў спаборніцтва за камуністычную працу. Аб сваіх поспехах яны рапартавалі на другім рэспубліканскім злёце ўдарнікаў камуністычнай працы, які адбыўся ў канцы мая ў Мінску.

Сярод моладзі гарачую падтрымку знайшла ініцыятыва маскоўскіх камсамольцаў. Ударныя атрады — «Камсамольскія пражэктары» — актыўна ўключыліся ў работу на Мінскім аўтамабільным заводзе, станкабудаўнічым заводзе імя Кірава і іншых прадпрыемствах рэспублікі. Гэтыя атрады штодзённа адшукваюць усё новыя і новыя дадатковыя рэзервы вытворчасці. Промні камсамольскіх пражэктараў асвятляюць вучобу і побыт моладзі, яны зіхацяць у палацах і клубах, на вуліцах гарадоў і сёл, скрыжоўваюцца і прыпякаюць тых, хто знаходзіцца ў палоне старых перажыткаў і нораваў.

Цудоўнай рысай савецкай моладзі, выхаванай у камуністычным духу, з'яўляецца жаданне выконваць тую працу, якая найбольш неабходна савецкаму грамадству сёння. Каля 90 тысяч юнакоў і дзяўчат Беларусі паехала і з поспехам працуе ў Сібіры і на Далёкім Усходзе, на крайняй Поўначы і на цаліне.

Сотні маладых рабочых адгукнуліся на заклік партыі і пайшлі працаваць у сельскую гаспадарку. Сярод іх Генадзь Макавец з Мінска, Алег і Ніна Герасімавы з Віцебска, камсамольскія работнікі Рыгор Губкін, Леанід Станкевіч, Ала Куляшова і ўсе тыя, хто сустрэў сёлетнюю вясну на калгасных палях. Не дзеля асабістай выгады, а для таго, каб сёння зрабіць для Радзімы больш, чым зроблена ўчора, паехалі яны ў калгасы і саўгасы.

Нашы юнакі і дзяўчаты непрыкметна нараджаюць масавы гераізм. Каб адчуць яго, трэба ўбачыць шчаслівыя ўсмешкі на тварах тых, хто стаіць ля станка, ля чарцёжнай дошкі, ля даільнага апарата. Трэба ведаць сваіх равеснікаў Анатоля Шакунова, Мар'яна Васількевіча, Валянціну Рудак, Тамару Лейка і ўсіх тых, хто ўжо сёння адчувае ў фізічнай працы неабходнасць і духоўную асалоду. Гэта яны будуюць камунізм, а не тыя, каго асуджае грамадскасць, хто «прыпісаны» да рэстаранаў і бульвараў, хто ў гультайстве і разбэшчанасці знаходзіць сваю ўцеху. Пра гэтых падонкаў часу і размова ідзе толькі таму, што яны адрываюць моладзь ад працы, вучобы, здаровага адпачынку і прымушаюць аглядвацца назад тых, хто ўпэўнена крочыць наперад.

Незвычайная першая пасляз'ездаўская вясна гэтага года. Партыйная арганізацыя Беларусі даверыла камсамольскай арганізацыі ўзяць шэфства над вырошчваннем кукурузы і цукровых буракоў на ўсіх плошчах. Гэтае адказнае даручэнне патрабуе мабілізацыі ўсіх сіл і энергіі маладых земляробаў для барацьбы за ўраджай.

Першы этап гэтай барацьбы — падрыхтоўка да вясны і сяўба — даў некаторыя станоўчыя вынікі. Створана больш 7 тысяч камсамольска-маладзёжных звенняў. На палі вывезена 40 мільёнаў тон угнаенняў. Маладыя кукурузаводы і буракаводы вучыліся ў школах перадавога вопыту. Толькі ў знатнага буракавода, дэлегата XXII з'езда КПСС Вольгі Канстанцінаўны Мацюшка вучылася майстэрству 300 звеннявых.

Камсамольскае шэфства — гэта не толькі праца. Гэта — вялікая арганізацыйная работа. Гэта — камсамольскія атрады, створаныя моладдзю Глыбоцкага раёна, гэта — дазоры, якія ўзніклі на Гродзеншчыне, гэта — творчая дапамога працаўнікам сяла, аказаная камсамольцамі Мінска і іншых гарадоў, гэта — камсамольскія рэйды праверкі сяўбы і догляду пасеваў. Аднак не ўсюды так клапатліва і своечасова правялі сяўбу кукурузы, як гэта зрабілі члены маладзёжнага агрэгата Цярэнція Радчанкі ў калгасе імя Леніна Слаўгарадскага раёна, Мікалая Бруханскага ў калгасе «Гвардыя» Берастовіцкага раёна. Не ўсе аддалі столькі ўвагі на пасадцы буракоў, як пастараліся механізатар Уладзімір Асташонак са сваім напарнікам Генадзем Луцэвічам у калгасе імя Леніна Смалявіцкага раёна. Камсамольцам і моладзі патрэбна будзе прыкласці шмат намаганняў і ў час догляду пасеваў, і ў час уборкі ўраджаю, бо слова, дадзенае партыі, трэба стрымаць.

Усё больш моладзі ідзе працаваць у жывёлагадоўлю. За два гады на фермы па камсамольскіх пуцёўках прыйшло больш 40 тысяч камсамольцаў і моладзі. Сёлета на калгасных і саўгасных фермах працуе ў дзевяць разоў больш юнакоў і дзяўчат, чым у 1953 годзе. У сваёй, на першы погляд, самай празаічнай працы яны паказваюць сапраўднае майстэрства.

Чатыры гады назад прыйшла на ферму саўгаса «Гарадзец» Пліскага раёна Валянціна Рудак. Скончыўшы сярэднюю школу, яна працавала ў клубе, загадвала бібліятэкай. На ферме Валянціна спачатку даглядала маладняк, пасля ёй даручылі групу кормных свіней. Адзін год працуе камсамолка на ферме, а ўжо стала свінаркай-тысячніцай. Яна — вядомы ў рэспубліцы майстар сваёй справы. 1 200 свіней адкарміла Валянціна летась, паўтары тысячы абавязалася адкарміць сёлета.

Камуністычная праца такіх цудоўных людзей, як Валянціна Рудак, Аляксандр Даронька з Лоеўскага раёна, Марыя Каваленка з Буда-Кашалёўскага, Вольга Яфімава з Клічаўскага, Аляксандра Хіневіч і Валянціна Талочка з Мінскага, Людміла Глушко з Пружанскага і многіх іншых маладых жывёлаводаў, дазваляе спадзявацца, што сацыялістычныя абавязацельствы рэспубліканскай камсамольскай арганізацыі будуць выкананы паспяхова. Гэтым самым будзе выкананы адзін з галоўных абавязкаў, запісаны ў рэзалюцыі XIV з'езда ВЛКСМ:

«Важнейшая задача моладзі — дапамагчы калгасам і саўгасам у бліжэйшыя гады атрымаць мяса ў забойнай вазе — 75 цэнтнераў на 100 гектараў ворыва і 16 цэнтнераў на 100 гектараў іншых сельскагаспадарчых угоддзяў, значна павялічыць пагалоўе і прадуктыўнасць жывёлы, вырасціць не менш адной свінні на кожныя 1—2 гектары ворыва...»

Цэнтральнае месца ў рабоце XIV з'езда ВЛКСМ занялі пытанні выхавання чалавека камуністычнага грамадства. М. С. Хрушчоў гаварыў, звяртаючыся да дэлегатаў: «Актыўна ўдзельнічаючы ў будаўніцтве камунізма, камсамол заклікан дапамагаць партыі рыхтаваць пакаленне ўсебакова развітых людзей, якія будуць жыць, працаваць і кіраваць грамадскімі справамі пры камунізме, выхоўваць новага чалавека».

Пераважнай большасці нашай моладзі не ўласцівы перажыткі старога свету, яна валодае высокімі маральнымі якасцямі, гатова на самаахвяраванне ў імя вялікай мэты. Творчасць, ініцыятыва даўно сталі жыццёвым дэвізам савецкага маладога чалавека. Усё больш актыўна ажыццяўляе моладзь грамадскія формы кіравання, вядзе барацьбу за высокую культуру, узорны грамадскі парадак. Тысячы юнакоў і дзяўчат авалодваюць грамадскімі прафесіямі ў гуртках і школах, створаных па ўласнай ініцыятыве. Толькі ў Мінску працуе на грамадскіх асновах звыш 300 канструктарскіх бюро. На заводзе аўтаматычных ліній грамадскае канструктарскае бюро, якім кіруе інжынер Юры Граняк, за год спраектавала 14 прыстасаванняў, 45 штампаў, 16 інструментаў.

Але чым больш з'яўляецца ў жыцці людзей парасткаў новага, камуністычнага, тым выразней бачны маладыя людзі, якіх можна характарызаваць словамі: «дармаеды, прыстасаванцы», якія па-спажывецку адносяцца да камунізма, думаюць толькі пра свой уласны дабрабыт. А калі яны ёсць, значыць, не кожнаму чалавеку мы памаглі стаць такім, якім ён павінен быць, значыць, узровень выхаваўчай работы трэба ўзнімаць вышэй. Камсамольскія арганізацыі абавязаны настойліва змагацца за кожнага чалавека, памагчы яму знайсці сваё месца ў жыцці. Праца па камуністычнаму выхаванню моладзі з прымяненнем самых разнастайных метадаў і форм павінна садзейнічаць таму, каб прынцыпы маральнага кодэкса маладога будаўніка камунізма сталі нормай паводзін, звычкай кожнага юнака і дзяўчыны.

Велізарныя змены, што адбыліся за апошнія гады ў нашай краіне, бурнае развіццё навукі і тэхнікі, рост матэрыяльнага агульнаадукацыйнага і культурнага ўзроўню народа станоўча ўплываюць на рост свядомасці маладога пакалення. Цяпер, як ніколі, неабходна шукаць і ўдасканальваць формы і метады палітыка-выхаваўчай работы, каб сваім уплывам ахапіць кожнага маладога чалавека.

Растуць патрабаванні моладзі да тых, хто яе выхоўвае. Павышаецца адказнасць дзеячоў літаратуры і мастацтва, на чыіх творах моладзь вучыцца пазнаваць навакольны свет, глыбока любіць сваю Радзіму, свой народ, змагацца за пабудову камунізма і мір на зямлі. Моладзь чакае ад пісьменнікаў і дзеячоў мастацтва новых высокамастацкіх і высокаідэйных твораў аб сваім сучасніку — маладым будаўніку камунізма. Стварыць вобразы прадстаўнікоў сучаснай, самай перадавой у свеце савецкай моладзі — пачэсная і самая ўдзячная задача пісьменнікаў, дзеячоў мастацтва.

XIV з'езд ВЛКСМ прыняў разгорнутую праграму дзейнасці камсамола на бліжэйшы перыяд. Галоўныя задачы Ленінскага Камуністычнага Саюза Моладзі ясна вызначаны ў Прывітанні ЦК КПСС з'езду камсамола і ў прамове М. С. Хрушчова.

Наперадзе шмат вялікіх і нялёгкіх задач, якія патрабуюць зладжанай работы камітэтаў камсамола, камсамольскіх кіраўнікоў і актывістаў, кожнага члена ВЛКСМ. Рашэнне гэтых задач патрабуе таксама паляпшэння арганізацыйнай работы ўсіх звенняў камсамола, далейшага арганізацыйна-палітычнага ўмацавання кожнай пярвічнай камсамольскай арганізацыі.

XXII з'езд вялікай партыі камуністаў натхніў увесь савецкі народ на пабудову самага светлага грамадства на зямлі — камунізма. Моладзь усёй душой успрыняла велічную Праграму КПСС і гатова аддаць свае сілы, энергію і веды для яе паспяховага ажыццяўлення.

Мікола МАРУШКЕВІЧ

ЗАЎСЁДЫ Ў ДАРОЗЕ

НА НОВАЙ ПАСАДЗЕ

Перагортваю спісаныя старонкі блакнота і ўсё мацней адчуваю, што зусім нялёгка расказаць пра камсорга міжраённага калгасна-саўгаснага ўпраўлення. Не таму, што мне выпаў нейкі надзвычай «цяжкі аб'ект». Не. І Ашмянскае ўпраўленне звычайнае, нічым асаблівым сярод іншых на Гродзеншчыне не вызначаецца. І сам камсорг абкома камсамола пры ўпраўленні — Мечыслаў Гіруць — таксама ніколечкі не загадкавы чалавек. Больш таго, хлопец ён

адкрыты, шчыры, можа быць толькі болей, чым некаторыя яго калегі, улюбёны ў сваю работу.

Цяжкасць у іншым. Міжраённыя ўпраўленні — зусім новая арганізацыя. У яе — новыя функцыі і роля, чым у тых сельскагаспадарчых органаў, што былі дагэтуль. Значыць, у камсоргаў і інструктараў, якія тут працуюць, павінны быць нейкія іншыя абавязкі, адметны ад ранейшага стыль работы.

У райкомах таксама ёсць сакратары, інструктары, цэлая армія актывістаў — і ўсе яны прызнаныя, аўтарытэтныя важакі моладзі. А дзе ж месца камсорга і інструктараў міжраённага ўпраўлення? Паставіць сябе над усімі? Не, гэтак нядоўга стаць камандзірам без войска. Памятаю, як пры сустрэчы Мечыслаў Гіруць, раздумваючы над сваёй новай пасадаю, так і гаварыў:

— Разам з райкомамі трэба агульную справу рабіць, а не проціпастаўляць сябе ім... Памыляюцца тыя, хто імкнецца з першых жа крокаў даваць райкомаўскім таварышам толькі ўказанні. Калі ў цябе больш вопыту больш умення, дык лепей падкажы і вазьміся разам з усім актывам за справу. Гэтага патрабуюць і агульныя інтарэсы, і тыя задачы, якія пастаўлены перад новым звяном камсамольскіх работнікаў. Нездарма ж і называюць нас так — камсорг, камсамольскі арганізатар.

Вельмі падобна было, што Мечыслаў размаўляў сам з сабою, а не з карэспандэнтам. Ён, здавалася, надзвычай прыдзірліва ўзважваў кожнае слова:

— Так, справа новая... Але ж разам з тым і знаёмая, вядомая. Кажуць, што тут цяжэй, адказнасці больш, бо райком мае справу з арганізацыямі аднаго раёна, а камсорг абкома разам з двума інструктарамі павінен ахопліваць сваім уплывам два раёны. Больш адказнасць, новыя цяжкасці...

Але ж усё новае з пэўнай цяжкасцю даецца. Адразу пасля вучобы ў школе служыў Мечыслаў на флоце. Потым, вярнуўшыся на родную Ашмяншчыну, зайшоў у райком партыі: ён быў ужо камуністам. Вось тут і здарылася тое, чаго марак ніяк не чакаў.

Мечыславу прапанавалі працаваць у райкоме партыі — прапагандыстам. Ні вопыту, ні якой-небудзь спецыяльнай падрыхтоўкі. І маладому камуністу прыйшлося авалодваць усімі тонкасцямі прапагандысцкай работы, як кажуць, на хаду. І вядома, не адразу прыйшло ўменне.

Не лягчэй было і тады, калі Мечыслава выбралі сакратаром райкома камсамола. Тут ён адчуў, што мала адных арганізатарскіх навыкаў. Каб плённа працаваць з моладдзю, патрэбны яшчэ і веды. І ён паступіў завочнікам у сельскагаспадарчую акадэмію на аддзяленне эканомікі і арганізацыі калгаснай вытворчасці...

Сёлета ў канцы красавіка Мечыслаў прыступіў да новай работы, стаў камсоргам тэрытарыяльнага ўпраўлення. Прыйшлося рабіць першы крок, знаходзіць сваё месца ў агульным змаганні за новы ўздым сельскай гаспадаркі.

ТРЫ ДНІ Ў КЛЕВІЦЫ

Пабываць у калгасе імя Крупскай Мечыслаў збіраўся яшчэ будучы сакратаром райкома. Але ўсё ніяк не выпадала. Ці нарада якая-небудзь, ці розныя справаздачы. Тым часам справы ў камсамольскай арганізацыі калгаса ішлі ўсё горш і горш. Сакратар — Станіслаў Яжэвіч — перастаў нават членскія ўзносы збіраць. Ездзілі ў калгас райкомаўскія інструктары — маладыя, малавопытныя хлопцы, — і вярталіся ні з чым.

— Ды гэтага Станіслава толькі ўвечары, калі клуб адмыкае, і сустрэць можна, — разводзілі яны рукамі. — А так недзе прападае цэлымі днямі... Памыліліся, відаць, камсамольцы, калі выбіралі. І райком таксама, калі зацвярджаў.

Спрабаваў сакратар выклікаць Станіслава Яжэвіча ў райком, але той і да тэлефона сам не падыходзіў, і ў Ашмяны не паказваўся. Вось чаму сваю работу на новым месцы камсорг і пачаў з паездкі ў калгас імя Крупскай.

... Было каля адзінаццаці гадзін раніцы, калі Мечыслаў на спадарожных машынах дабраўся да Клевіцы. Дзень выдаўся пагодлівы. Таму ў калгаснай канцылярыі, акрамя бухгалтара і рахункаводаў, нікога не было. Усе ў полі. Не было дома і камсамольскага сакратара Станіслава Яжэвіча.

З поля, што пачыналася тут жа, ля вёскі, з-за ўзгорка даносіўся гул трактара. Туды і накіраваўся камсорг. Захацелася прайсціся па полі, паглядзець, як пад цёплымі праменнямі сонца дыміцца ўзараная зямля. Ды і цікава, што там робяць людзі.

Неспадзявана Мечыслаў сустрэў знаёмага трактарыста. Гэта быў Франц Жываткевіч, з якім Мечыславу даводзілася сустракацца і тут, у калгасе, і ў Ашмянах на сходзе актыву.

Франц таксама пазнаў Мечыслава, спыніў трактар. Прывіталіся.

— Пад што культывуеш? — спытаў Мечыслаў.

— Пад кукурузу, — адказаў Франц. — Буду сёлета сеяць і даглядаць аж восемдзесят гектараў!

Франц прагна прыпаў да біклажкі з вадой.

— Дык ты, можа, адпачні крыху, — прапанаваў Мечыслаў. — А я некалькі гонаў зраблю.

— Ой не, што вы...

Але Мечыслаў быў ужо за рулём. Франц прыладзіўся побач.

Прайшло, можа, з гадзіну, трактар рабіў гон за гонам, а Мечыслаў усё не выпускаў з рук руля. Перакідваўся словам-другім з трактарыстам і акуратна вёў агрэгат. Нарэшце Франц сказаў, што трэба заправіцца. У канцы поля, дзе ляжалі бочкі з гаручым, Мечыслаў спыніў машыну, заглушыў матор.

— А па якой справе да нас? — спытаў раптам трактарыст. — Вы ж, кажуць, ва ўпраўленне перайшлі.

— Так, перайшоў. Але ж я і цяпер з камсамолам справу маю.

— А-а, вось як, — прамовіў Франц. — Хочаце нас трохі разварушыць. Пара ўжо. Нешта наш камсорг ні аб чым не дбае. Тыдні тры таму назад нядзельнік наладзілі, каменне з поля збіралі. Усе камсамольцы прыйшлі, а сам сакратар дома адседзеўся... От вы б яшчэ ў свінарнік наш заглянулі...

Заводзячы матор, Франц спытаў:

— Пабачымся яшчэ?

— Абавязкова, — адказаў Мечыслаў.

Ён пастаяў крыху, паглядзеў, як Франц павёў трактар, і, выцерšы спацелы твар, падаўся назад у вёску...

Мечыславу шанцавала. Ён сустрэў і Станіслава Яжэвіча, і калгаснага заатэхніка, камсамолку Ніну Місюкевіч.

— Што, крытыкаваць будзеце? — чырванеючы, адразу ж загаварыў Станіслаў. — Крытыкуйце! Усё роўна нічога не выйдзе... Аб'явіш камсамольцам, каб на сход прыйшлі, дык нібыта ніхто і не чуў!

— Пачакай, пачакай, хлопец. Аб гэтым потым. Вось давайце лепей на свінаферму сходзім, — звяртаючыся да Станіслава і да Ніны, сказаў камсорг.

Тое, што ўбачыў Мечыслаў у свінарніках, уразіла яго больш за ўсё астатняе. Свінні па вушы ў гразі. Гной вывозіўся можа месяц таму назад.

Ніна Місюкевіч апраўдвалася, быццам не было ў яе часу заглянуць на свінаферму, у кароўніках трэба было парадак навесці. А свіней збіраліся гэтымі днямі ў лагер пераводзіць. Жанчыны і дзяўчаты, што працавалі тут, спачатку апускалі вочы перад дакорлівымі позіркамі Мечыслава, а потым загаварылі:

— Не толькі заатэхніка, а і загадчыка свінафермы амаль ніколі не бачым. Прасілі прыслаць падводы, каб гной вывезці, дык і тое не прыслалі... Добра, што яшчэ кармы падвозяць.

Калі ж разгаварыліся болей, то дзяўчаты яшчэ больш навалiліся на Станіслава Яжэвіча.

— А наш камсамольскі начальнік дык дагэтуль і дарогі на свінаферму не ведаў. Гэта ж падзея цэлая: Станіслаў да нас зайшоў! Глядзі, каб чаравікі свае не запэцкаў...

Увечары ў чырвоным кутку доўга гарэла святло. Мечыслаў гута-

рыў са свінаркамі. Запрасілі загадчыка фермы. Зайшоў і парторг калгаса Яўген Баляслававіч Філон. Размова была начыстату. Свінаркі расказвалі пра ўсё, што ім замінала ў рабоце. Выслухалі яны нямала папрокаў і ў свой адрас. А назаўтра са свінафермы цэлы дзень ішлі ў поле падводы з гноем. Вычысцілі свінарнікі, з венікамі па іх прайшліся.

Тым часам Мечыслаў наведаўся і на ферму буйнай рагатай жывёлы. Тут у яго была асабліва «далікатная» размова з Браніславай Клюковіч.

— А якую карысць мы бачым ад сваёй арганізацыі, — адрэзала Браніслава. — Гэта ў іншых калгасах, дык камсамольцы верхаводзяць, а ў нас і добрага слова ад нікога не пачуеш. Вунь Віктар Клімовіч і Соня Рачко, што ў нас тут працуюць, колькі ўжо збіраюцца ў камсамол уступіць, а не ведаюць нават, што для гэтага трэба...

Чым далей размаўляў з калгаснымі хлопцамі і дзяўчатамі Мечыслаў, тым больш выразна бачыў прычыну развалу камсамольскай работы ў Клевіцы. Калі выбіралі Станіслава Яжэвіча сакратаром, дык спадзяваліся, што, як загадчык клуба, ён мае больш вольнага часу і заўсёды будзе сярод моладзі. А выйшла наадварот. Станіслаў паспрабаваў камандаваць камсамольцамі — не выйшла, і ён усё больш і больш адрываўся ад моладзі, а потым і ўвогуле закінуў усе справы.

Мечыслаў вырашыў: трэба зрушыць з месца работу камсамольскай арганізацыі.

І вось — на трэці дзень увечары — камсамольскі сход. Камсамольцы прыйшлі ўсе, як адзін. Падрабязна апісваць, як ішоў сход, бадай, няма патрэбы. Мечыслаў расказаў аб рашэннях XIV з'езда ВЛКСМ, аб тых канкрэтных справах, за якія павінна ўзяцца камсамолія. Ён не дужа папракаў, што клевіцкія камсамольцы апусцілі рукі — няхай самі яны скажуць аб гэтым, няхай самі ж і вызначаць задачы на бліжэйшы час.

Разлік быў правільны. Выказваліся амаль што ўсе. І кожны гаварыў аб тым, што хоць і невялікая камсамольская арганізацыя, усяго шаснаццаць чалавек, але яна можа многа зрабіць і сваімі сіламі, і разам з усёй моладдзю. Трэба толькі, каб было каму задаваць тон. Дасталася на сходзе і Станіславу Яжэвічу.

Вось што Мечыслаў запісаў сабе ў блакнот:

«Франц Жыватkевіч. Спачатку наконт дысцыпліны. Не раскайваўся, а зусім сур'ёзна сказаў, што выпівак больш не будзе, бярэ «на буксір» Война Солдзеня. Прапанаваў зацвердзіць самых «моцных» камсамольцаў грамадскімі інспектарамі па кукурузе. Зацвердзілі: аграномa Таісу Казловіч, бухгалтара Война Нарбута і самога сакратара Станіслава Яжэвіча.

Раман Паўлоўскі (фельчар). Сярод камсамольцаў — некалькі чалавек мясцовай інтэлігенцыі. Пасіўнічае чамусьці настаўніца Марыя Марыняк. Часцей трэба бываць нам сярод моладзі, актыўна ўдзельнічаць ва ўсіх мерапрыемствах, якія праводзіць камсамольская арганізацыя. І яшчэ: кожны камсамолец можа, апроч сваёй асноўнай работы, вырасціць па дзесяць сотак цукровых буракоў, каб паказаць на справе, якія можна атрымаць ураджай. Прынята».

«Войцех Нарбут. Нам трэба больш клапаціцца пра жывёлагадоўлю. Давайце створым на фермах кантрольны камсамольскі пост». І зноў сход выказаўся «за...».

Запісаў многа. І пра тое, як прымалі ў камсамол маладых работнікаў фермы — Віктара Клімовіча і Соню Рачко, і пра ўсё, аб чым яшчэ дамовіліся на сходзе. Мечыслаў чуў, як Браніслава Клюковіч — тая самая даярка, на якую скардзіўся Станіслаў Яжэвіч — сказала дзяўчатам:

— Даўно б так!

І гэтыя словы доўга не выходзілі ў камсорга з галавы. Назаўтра раніцай ён ехаў у Ашмяны і ўсё думаў: сапраўды, даўно б так трэба было зрабіць.

Тое, што зроблена, добра. Але ці пойдзе ўсё на лад у клевіцкіх камсамольцаў? Ці не астынуць

яны пры першай няўдачы? І гэта можа здарыцца, пакуль Станіслаў Яжэвіч не зразумее як след свае памылкі. Тыдні праз два трэба накіраваць сюды інструктара з упраўлення — Віктара Клінцэвіча або папрасіць каго з райкомаўцаў пабываць у калгасе імя Крупскай. А там і самому зноў наведацца. Галоўнае, не супакойвацца.

ЗНОЎ ДА ЛЮДЗЕЙ

Мала, зусім яшчэ мала працуе камсоргам абкома Мечыслаў Гіруць. Усё, што зрабіў, з кім сустракаўся, ён можа ўспомніць, не заглядваючы ў свой блакнот. У яго няма нават «рабочага» пакоя і стала.

— А можа гэта і добра, — жартуе Мечыслаў, — каб не заседжвацца ў кабінеце.

У гэтым жарце ёсць свая праўда. Для камсамольскага арганізатара ўся яго праца — у дарозе, на людзях. І сам Мечыслаў не можа пэўна сказаць — дзе ён будзе заўтра ці паслязаўтра.

У той жа дзень, калі Мечыслаў вярнуўся ў Ашмяны, яму пазваніў інструктар з Іўеўскага раёна — Пятро Багіна. Прасіў памагчы. Ёсць тут калгас «Авангард», дзе камсамольская арганізацыя цераз пень-калоду працуе.

«Якраз дарэчы, — падумаў Мечыслаў. — Трэба пазнаёміцца з Іўеўскім раёнам. Гэта ж цяпер зона Ашмянскага тэрытарыяльнага ўпраўлення».

Увечары Мечыслаў сустрэў парторга абкома — Якава Сяргеевіча Ціханенку, які на мінулым тыдні вярнуўся з Іўя. Расказаў яму аб сваёй паездцы ў Клевіцу і пачаў распытваць пра іўеўскія калгасы.

— Ты, відаць, у Іўя збіраешся? — спытаў парторг.

— Збіраюся. Думаю ў «Авангард» наведацца і пабыць некалькі дзён у раёне.

— Правільна. Трэба бліжэй пазнаёміцца з людзьмі, каб і яны цябе ведалі і ты іх. І вось яшчэ што: будзеш у Іўі, зазірні, калі ласка, і ў саўгас «Чарнелі». З сяўбой там не ладзіцца.

Назаўтра раніцою, захутваючыся ў плашч-дажджавік, Мечыслаў ехаў у кузаве спадарожнага грузавіка да іўеўскіх камсамольцаў...

Вярнуўся назад у Ашмяны толькі на шосты дзень апоўдні. Справы ў «Авангардзе» такія ж, як і ў калгасе імя Крупскай. Сакратар камітэта камсамола Ліда Груцаль засядзелася ў канцылярыі. Яна працуе бухгалтарам. Удалося разварушыць і сакратара, і камсамольцаў. А каб не даць цяпер загаснуць запаленаму агеньку, у «Авангардзе» яшчэ на некалькі дзён застаўся інструктар Пятро Багіна. Моладзь там цудоўная, і Пятро здружыўся з ёю. Значыць, справы пойдуць на лад. Адно толькі трывожыць Мечыслава: каб Ліда Груцаль зноў не апусціла рукі. Таму і стаіць у яго запісной кніжцы супраць «Авангарда» пытальнік. Гэта азначае, што камсорг неўзабаве пацікавіцца, як ідуць справы ў авангардаўскіх камсамольцаў, і, калі трэба будзе, прыйдзе ім на дапамогу.

У саўгасе «Чарнелі» Мечыслаў быў разам з сакратаром Іўеўскага райкома камсамола Віктарам Алейцановічам. Разабраліся, у чым была патрэба — памаглі.

У дарозе, заўсёды ў дарозе. І не толькі туды, адкуль ідуць трывожныя сігналы, ездзіць Мечыслаў. Вось, скажам, у саўгасе «Перамога» Ашмянскага раёна добра наладжаны адкорм свіней і моладзь на свінаферме працуе заўзята. Дык трэба пабываць там, каб потым можна было і іншым маладым жывёлаводам расказаць пра тое новае, што ёсць у гэтым саўгасе. А ў іншым месцы механізатары прыстасавалі машыны, якія ёсць у сельгасарцелі, для апрацоўкі пасеваў цукровых буракоў. Павінен жа і гэта ведаць камсорг, каб зноў-такі памагчы хутчэй пусціць навіну ў іншыя калгасы і саўгасы. Бо галоўная задача — каб сельская моладзь была на пярэднім краі ўдарнага фронта.

Вось чаму камсорга цікавіць усё: і як працуюць на кукурузных і бураковых плантацыях маладыя механізатары, і як даглядаюцца пасевы, і што робіцца на калгасных і саўгасных фермах. Вось чаму радуе яго, што Ашмянскае тэрытарыяльнае ўпраўленне ў рэс-

публіканскіх зводках па вытворчасці малака і мяса за апошні месяц узнялося на ступеньку вышэй. Ёсць тут заслуга і камсамольскіх арганізацый, за работу якіх ён адказвае перад самым строгім суддзёй — сумленнем камуніста...

Мы сядзім у пакоі, дзе нядаўна ішло пасяджэнне бюро райкома камсамола і пераемнік Мечыслава — Станіслаў Жамойда — уручаў вялікай групе юнакоў і дзяўчат камсамольскія білеты.

На дварэ дождж. Мечыслаў задуменна глядзіць праз акно, і на яго вуснах блукае ўсмешка. Пра што ён думае? Можа, зірнуўшы на сакратарскі стол, успомніў, як сам сядзеў на гэтым месцы... А можа яго думкі — пра сваё сённяшняе, яшчэ больш неспакойнае жыццё? Ці яшчэ вось пра што: от хоць і дождж на дварэ, непагадзь, а ўсё ж папрыязджалі на прыём у камсамол юнакі і дзяўчаты з самых далёкіх калгасаў. І Соня Рачко з Віктарам Клімовічам білеты сёння атрымалі...

А Мечыслаў раптам загаварыў зусім пра іншае, пачаў расказваць, як ездзіў нядаўна па раёне разам з парторгам абкома Якавам Сяргеевічам Ціханенкам.

— Цікавы чалавек, наш парторг. Вось у каго павучыцца трэба!

Яны з парторгам наведаліся ў калгас «Парыжская камуна». Адразу ў поле пайшлі — паглядзець, як сеюць. Доўга хадзілі па палях, да ўсяго прыглядаліся, а потым Якаў Сяргеевіч раіў калгаснаму аграному, маладой дзяўчыне Валі Пяшковай, як лепей даваць нарад брыгадзірам.

— Вы ім гаварыце не толькі тое, што брыгада павінна рабіць заўтра, а і колькі людзей на гэтую работу спатрэбіцца. А то ў вас на полі дзе лішак рабочых рук, а дзе не хапае.

І Валя ў той жа вечар зрабіла так, як раіў Якаў Сяргеевіч.

— Трэба ж умець вось так — заўважыць тое, чаго іншыя не заўважаюць, — гаворыць Мечыслаў.

Адчуваецца, ён шчыра зайздросціць парторгу, яго вопыту, уменню абыходзіцца з людзьмі, і цяпер будзе яшчэ больш патрабавальны да сябе, да кожнага свайго кроку. Здаецца, дробязная дэталь, але немалаважная: гэтак чалавек вучыцца падыходзіць да кожнай справы больш глыбока, бачыць у сваёй працы пэўную і выразную мэту.

Позна. На вуліцы даўно запаліліся электрычныя агні. І дождж перастае барабаніць па шыбах. Мы развіталіся. Мечыслаў заўтра раным-рана едзе зноў у калгасы, да людзей.

ГОСЦІ СТАНОВЯЦЦА СЯБРАМІ

Кубінскі народ пад кіраўніцтвам мужнага патрыёта Фідэля Кастра скінуў ярмо амерыканскага імперыялізму і здзейсніў рэвалюцыю, якая адкрыла кубінцам шлях для паляпшэння ўмоў жыцця, для шчасця і працвітання. А каб гэты шлях быў карацейшы, трэба вучыцца разумна весці народную гаспадарку, патрэбны спецыялісты. Братнюю руку дапамогі падаў рэвалюцыйнай Кубе Савецкі Саюз, запрасіўшы да сябе вялікую групу моладзі.

Ужо надыходзіла зіма, калі ў Мінск прыбылі юнакі і дзяўчаты з сонечнай Гаваны, каб навучыцца рускай мове, а потым прадаўжаць вучобу па той спецыяльнасці, якая кожнаму па душы і якая вельмі патрэбна іх радзіме. Кубінцы паступілі на падрыхтоўчы факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта імя У. І. Леніна. Студэнты прынялі іх, як самых блізкіх гасцей. Закончыўся першы навучальны год, і госці сталі самымі дарагімі сябрамі. Зрэшты, аб гэтым яны раскажуць на старонках нашага часопіса самі...

РАЗАМ З САВЕЦКІМІ СТУДЭНТАМІ

Больш за паўгода, як мы сярод савецкіх сяброў. І кожны дзень мы адчуваем праяўленне дружбы, якая, даўно завязалася паміж народамі Кубы і Савецкага Саюза. Нас скрозь сустракаюць вельмі цёпла і скандыруюць усім знаёмыя і родныя словы: «Віва, Куба!»

Мы часта сустракаемся з піянерамі і камсамольцамі ў школах, на заводах, у рабочых клубах і палацах культуры. Савецкая моладзь вельмі цікавіцца жыццём кубінскага народа. Мы ўпершыню ўбачылі такую казачную снежную зіму. Мы ездзілі за горад катацца на лыжах — гэта быў для нас зусім новы занятак. Нашы савецкія сябры навучылі нас хадзіць на лыжах, хоць было вельмі цяжка і мы шмат разоў падалі ў снег.

На падрыхтоўчым факультэце ў нас створаны каманды па валейболу і баскетболу, і мы сустракаемся ў спаборніцтвах з камандамі іншых факультэтаў універсітэта.

Мы арганізавалі свой факультэцкі хор, спяваем савецкія і кубінскія песні.

Не так даўно разам з усім універсітэтам мы выйшлі на суботнік, каб прывесці ў парадак універсітэцкі сквер. Гэта быў наш сціплы ўклад у добраўпарадкаванне горада, які так цёпла нас сустрэў.

У вучобе і сумеснай працы наша дружба ўсё мацнее і мацнее. Палымянае прывітанне савецкай моладзі і пажаданне найлепшых поспехаў у пабудове камунізма ад усіх нас — кубінцаў.

Эстэбан Альфонса ОЛЬМА,
прэзідэнт зямляцтва кубінскіх студэнтаў у Мінску.

Я СТАНУ ІНЖЫНЕРАМ

Хачу стаць інжынерам, таму што на нашай радзіме будуецца сацыялізм. Я прыехаў у СССР дзеля таго, каб атрымаць веды. Я хачу хутчэй закончыць вучобу і вярнуцца на радзіму, каб унесці свой уклад у пабудову новага жыцця. Вярнуўшыся, буду зноў працаваць са старымі таварышамі, з якімі доўгі час цярпеў голад і эксплуатацыю ў часе панавання капіталізма. Уладзімір Ільіч Ленін гаварыў, што дзеля таго, каб пабудаваць сацыялізм, трэба ствараць новыя кадры з народа, з рабочага класа. Я думаю, што не пройдзе шмат часу, і я атрымаю тэхнічныя веды, якія так патрэбны Кубе.

Эктар Кастэльянас
МУСТЭЛІЕР.

НАС ЦЁПЛА ПРЫМАЮЦЬ

Куба — гэта маладая сацыялістычная краіна, якая павінна пакласці шмат сіл для таго, каб развіць сваю цяжкую прамысловасць. Дзеля гэтага патрэбна шмат інжынераў, тэхнікаў, якія б не толькі добра ведалі сваю спецыяльнасць, але і былі добра падрыхтаваны палітычна, каб свядома выкарыстоўваць свае веды для пабудовы новага грамадства ў нашай краіне.

Куба цяпер з'яўляецца прыкладам для народаў Лацінскай Амерыкі. Позіркі народаў Амерыкі накіраваны на развіццё новага жыцця на Кубе. Кубінская моладзь, якая вучыцца ў СССР і ў краінах сацыялізма, — гэта выбраныя з авангарда рэвалюцыйнай моладзі. Але цяпер карыстацца такім выразам будзе няправільна, таму што ўся моладзь Кубы з'яўляецца авангардам нашай рэвалюцыі. Усе поўны рашучасці аддаць жыццё за сваю Радзіму.

Цяпер мы на падрыхтоўчым факультэце Беларускага ўніверсітэта імя У. І. Леніна вывучаем рускую мову, гісторыю СССР, вывучаем такія прадметы, як матэматыка, фізіка, хімія і інш. Усе ўрокі вядуцца на рускай мове, і мы ўжо ўсё добра разумеем. Многія будуць працягваць сваю вучобу ва ўніверсітэце, я і іншыя таварышы будзем

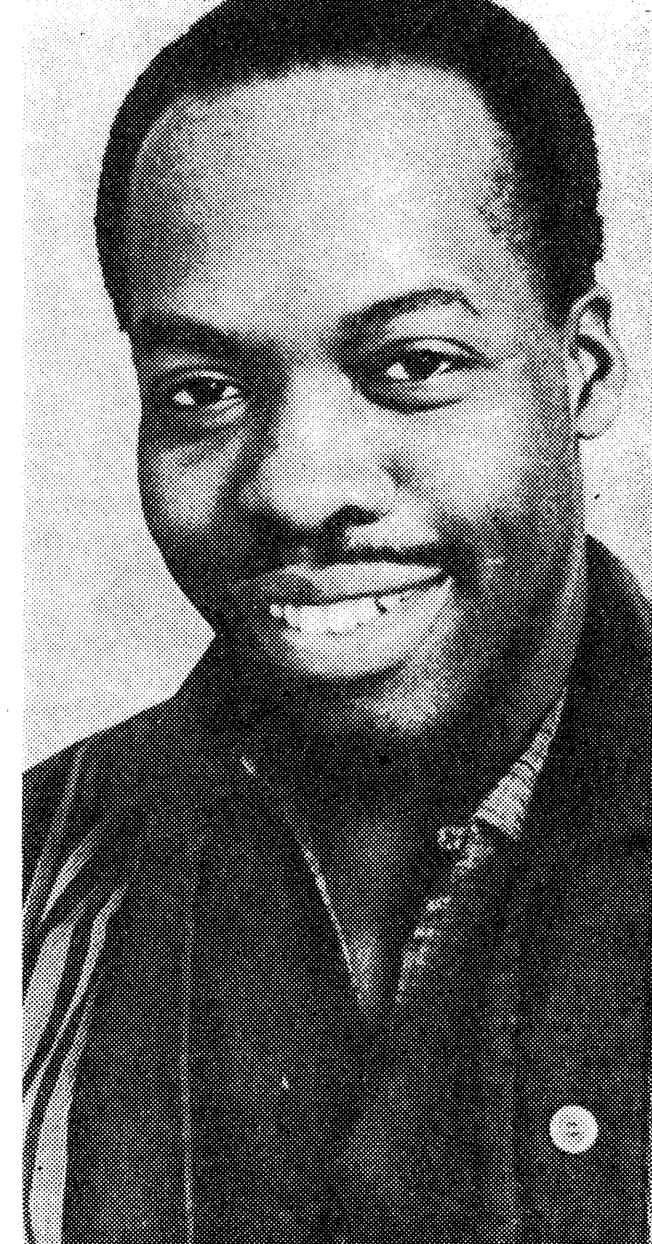

вучыцца ў політэхнічным інстытуце. Мы хочам добра вывучыць тэхніку, але жадаем атрымаць і веды марксізма-ленінізма. Нармальны тэрмін вучобы ў СССР — пяць гадоў, але мы ведаем, што наша краіна мае патрэбу ў спецыялістах, і мы прыкладзем усе намаганні для таго, каб скараціць гэты тэрмін. Маё імкненне — як мага лепш вучыцца на падрыхтоўчым факультэце, каб лягчэй было вучыцца ў інстытуце і хутчэй скончыць яго. На Кубе будзе развівацца цяжкая індустрыя, і мы павінны памагчы ў гэтым сваёй Радзіме.

Нам вельмі падабаецца горад Мінск, вельмі добры і народ. У кожным мінчаніну мы бачым свайго сябра. Усе студэнты, якія займаюцца ў Савецкім Саюзе, адчуваюць двайную радасць, таму што мы знаходзімся ў краіне, якая першая праклала шлях да сацыялізма, і, акрамя таго, мы — сярод гераічнага савецкага народа. Мы прыехалі зімой, было вельмі холадна, але мы ўсюды адчувалі цеплыню, з якой нас сустракаў народ. Цяпер можам сказаць, што мы таксама гераічна перанеслі першую марозную зіму ў нашым жыцці.

Мы заўважылі, што савецкія людзі вельмі любяць вучыцца. Нашы савецкія сябры-студэнты вельмі добра займаюцца. У часе нашых экскурсій на заводы і фабрыкі мы ўбачылі добрую арганізацыю, парадак і дысцыпліну ў цэхах. Нас заўсёды цікавіць арганізацыя працы на савецкіх прадпрыемствах, таму што гэтага мы павінны будзем дабівацца і на нашай Радзіме. Мы рады, што знаходзімся ў Савецкім Саюзе ў той час, калі ваш народ выконвае праграму XXII з'езда КПСС, будуе камунізм.

Марыо Брысталь ТОМАС.

ТАКОЙ УВАГІ НЕ ЗАБУДУ

Пры вывучэнні любой замежнай мовы сустракаецца вельмі шмат цяжкасцей, таму што чалавек прывык да пэўнага вымаўлення і вельмі цяжка яму прыстасавацца да новага. Вывучаючы рускую мову, я сустрэў шмат цяжкасцей. Вось, напрыклад, з літарай «Л». Гэтая літара ў рускай мове бывае мяккая і цвёрдая, а ў іспанскай яна нібы сярэдняя. Вельмі цяжка адрозніць «И» ад «Й». Сустрэліся новыя невядомыя гукі — шыпячыя «Ц, Щ, Ш», якіх у іспанскай мове няма. Іх вельмі цяжка вымаўляць.

Мне гаварылі, што паэт Маякоўскі неяк сказаў, што рускую мову ён вывучыў бы толькі за тое, што на ёй размаўляў Ленін. Гэта цудоўна сказана. Я з энтузіязмам вучу рускую мову, як бы гэта ні было цяжка, таму што гэта — мова Леніна.

Калі мы ехалі з Гаваны ў СССР, мы ведалі, што нас добра сустрэнуць. Тут мы ўбачылі, што да нас адносяцца, як да братоў. І мы адчуваем сябе як на радзіме. Нашы выкладчыкі вельмі клапатліва імкнуцца, каб мы хутка авалодалі рускай мовай. Дзеля гэтага яны не шкадуюць сваіх сіл не толькі на ўроках, але і ў вольны час, на кансультацыях. Калі ў пачатку вучобы я захварэў і два тыдні быў у бальніцы, настаўніца наведвала мяне і займалася са мною. Пасля таго, як я выпісаўся з бальніцы, яна аддавала мне шмат вольнага часу для таго, каб я не адстаў ад таварышаў. Я такой увагі ніколі не забуду.

Усюды, дзе б мы ні былі, нас вельмі добра сустракаюць, размаўляюць цёпла, заўсёды з усмешкай.

У часе панавання тырана Батысты ў нас на радзіме маглі вучыцца толькі дзеці прывілеяваных саслоўяў. Пасля перамогі Кубінскай рэвалюцыі многа старых спецыялістаў прадалося амерыканскаму долару, паехала ў Злучаныя Штаты. Тады наш урад заклікаў моладзь вучыцца. У ліку тых, хто адгукнуўся на гэты заклік, быў і я.

Патрыя о муэртэ! Венсерэмас!

Радзіма або смерць! Мы пераможам!

Хуан дэль Піно СУАРЭС.

Я знаходжуся далёка ад маіх бацькоў, ад сяброваК і сяброў, далёка ад цябе, але тут у СССР я знайшла сяброваК, якія стараюцца, каб я адчувала сябе, як дома. Мы адчуваем сябе сябрамі не толькі таму, што жывём і займаемся разам, але і таму, што мы змагаемся пад адным сцягам марксізма-ленінізма, пад якім савецкі народ дамогся вялікіх поспехаў. Гэты цудоўны народ добра прыняў нас і памагае нашай Радзіме. Ты на Кубе, а я тут у СССР разам са сваімі савецкімі сёстрамі павінны працаваць для таго, каб памагчы нашай Радзіме і ўсім народам свету.

Элена Ібарра МОРЛА.

ЯК Я ЖЫВУ Ў МІНСКУ

Пісьмо ў Гавану

Дарагая сяброўка! Карыстаючыся тым, што ў мяне ёсць крыху вольнага часу, я хачу напісаць табе і расказаць, як я жыву ў Савецкім Саюзе, расказаць пра маіх сяброваК па пакоі, з якімі я разам жыву, пра нашы характары, пра агульныя інтарэсы. Першае, што я магу сказаць табе. Калі я прыехала ў Мінск, мяне пасялілі ў інтэрнаце ў пакоі з дзвюма савецкімі студэнткамі. Я адчуваю сябе тут, як дома.

У сумныя і радасныя хвіліны я заўсёды маю падтрымку маіх сяброваК, яны адносяцца да мяне, як сёстры. Я пачала расказваць табе пра іх, але не назвала іх імёнаў. Іх завуць Ларыса і Света. Ларыса, высокая дзяўчына, з зеленаватымі вачамі, яна займаецца на гістарычным факультэце і праз год скончыць універсітэт. Яна вельмі любіць гуляць у валейбол. Света, дзяўчына крыху вышэйшая за мяне, сярэдняга росту. Яна займаецца на матэматычным факультэце, на III курсе. Яна ўдзельнічае ў мастацкай самадзейнасці — у танцавальным гуртку, які працуе пры ўніверсітэце.

Абедзве яны добрыя студэнткі, вельмі вясёлыя, любяць хадзіць у кіно. Ты ведаеш, што кіно мне таксама падабаецца, але я тут яшчэ не магла часта хадзіць, таму што не ведала добра рускую мову. За апошні час я ўжо была некалькі разоў у кіно. Цяпер я ўжо добра разумею рускую мову, але размаўляць яшчэ цяжка. Гаворачы пра сяброваК, я хачу сказаць табе, што яны вельмі памаглі мне ў авалоданні рускай мовай, а таксама матэматыкай і фізікай. Ёсць адна рэч, якая нам траім вельмі падабаецца, — музыка, асабліва Бетховен і Рахманінаў. І заўсёды ў вольны час мы слухаем пласцінкі класічнай музыкі.

НЕ ТРАЦІЦЬ НІ ХВІЛІНЫ

Калі я ўспамінаю свой дом, бацькоў і сяброў, мне заўсёды становіцца сумна. Вельмі многа пяшчоты, клапатлівых таварышаў пакінуў я на Кубе, і хоць вучоба і забавы займаюць увесь мой час, ёсць моманты, калі ўсе мае думкі ляцяць да далёкай дарагой радзімы. Але не трэба аддаваць шмат часу гэтым думкам — яны могуць сапсаваць добры настрой. Гэтыя сумныя ўспаміны рассейваюцца адразу, калі я думаю пра тое, што мы не павінны марнаваць ні адной хвіліны, а выкарыстоўваць увесь свой час на вучобу. Страта нават адной хвіліны азначае, што мы трацім дарагі час, патрэбны маёй радзіме, каб ажыццявіць вялікую мару — пабудаваць сацыялізм. Гэтая мара і для Кубы хутка стане явай.

Уго Марцінес ВАЛЬДЭС.

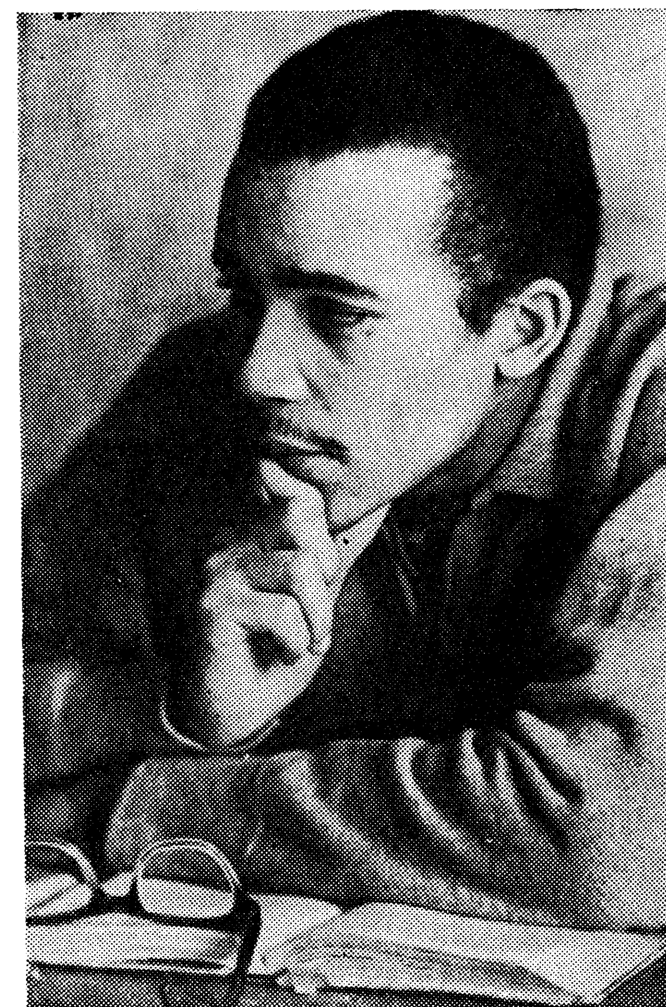

Фота **А. Дзітлава.**

Навука і культура

З ЧОРНАГА МОРА Ў БАЛТЫЙСКАЕ

Адзіная глыбакаводная сістэма злучыць асноўныя ўнутраныя водныя шляхі Еўрапейскай часткі СССР.

З Праграмы КПСС.

У наш праектны інстытут прыходзяць шматлікія пісьмы ад маладых патрыётаў. Экскаватаршчыкі з Ташкенцкай вобласці, з Галоднага стэпу выказваюць жаданне ўдзельнічаць у будаўніцтве канала, які злучыць Чорнае мора з Балтыйскім і стане новым магутным глыбакаводным шляхам.

У Магілёўскім архіве камсамольцы знайшлі праект паглыблення ракі Прыпяці, складзены яшчэ ў 1842 годзе, і перадалі яго нам, мяркуючы, што гэтыя матэрыялы можна выкарыстаць. Пытаюцца ў нас і пра тое, на якім участку канала пачаты ўжо работы.

Нас вельмі радуе тая шчырая зацікаўленасць новым з боку моладзі, якая спяшаецца на дапамогу Радзіме, і мы пастараемся расказаць пра той пакуль яшчэ праект, над якім працуюць геолагі, гідролагі, будаўнікі, энергетыкі.

Ужо цяпер, пасля ўводу ў дзеянне Крамянчугскай гідраэлектрастанцыі, на ніжнім Дняпры могуць хадзіць вялікія пасажырскія і грузавыя судны. У бліжэйшыя гады, калі ўвойдуць у строй Кіеўская, Канеўская і Днепрадзяржынская гідраэлектрастанцыі, суднаходным стане ўчастак у 1100 кіламетраў шляху ад Херсона да вусця ракі Прыпяці. Уся ж магістраль з Чорнага ў Балтыйскае мора складзе 2 400 кіламетраў. Каб увесці яе ў дзеянне, трэба яшчэ выпрастаць і паглыбіць рэкі Прыпяць і Ясельду, пабудаваць злучальны канал паміж Ясельдай і Шчарай, якая ўпадае ў Нёман. Адначасова распачнуцца работы па будаўніцтву на Нёмане Савецкай, Бірштоніскай, Друскеніцкай, Гродзенскай і, магчыма, Мастоўскай электрастанцый. Ужо адзін гэты пералік збудаванняў гаворыць аб тым, што Дняпроўска-Нёманскі водны шлях па аб'ёму работ значна перавысіць і Беламорска-Балтыйскі, і Волга-Данскі.

Бясспрэчна, што намечаная водная магістраль будзе пракладзена. Наша задача — распрацаваць праекты так, каб кошт будаўніцтва быў найменшы, а народнагаспадарчы эфект — найбольшы. Гэтым займаюцца цяпер некалькі праектных інстытутаў у Маскве, Мінску, Кіеве і Рызе.

Прыкладная схема глыбакаводнага шляху з Чорнага мора ў Балтыйскае.

КОРАТКА ПРА ВОДНЫ ТРАНСПАРТ

Могуць спытаць, ці варта ствараць воднатранспартны шлях у раёне, дзе ёсць дастаткова разгалінаваная чыгуначная сетка. Перавозкі ж па вадзе — нерэгулярныя, зімовы перапынак навігацыі ў нашых умовах цягнецца чатыры-пяць месяцаў. Акрамя таго, хуткасць руху суднаў і барж у некалькі разоў меншая за хуткасць цягнікоў.

І тым не менш, водны транспарт мае вялікія перавагі, з якіх галоўная — падзешаўленне перавозак. Таму чыгунка зусім не перашкаджае развіццю водных шляхоў. Вось канкрэтны прыклад. Дняпро-Бугскі суднаходны канал паміж Пінскам і Брэстам быў збудаваны яшчэ ў XVIII стагоддзі. Уздоўж канала пабудавана чыгунка, але грузаперавозкі па каналу не толькі не скарачаюцца, а наадварот, узрастаюць з кожным годам. Між тым, памеры гэтага канала дазваляюць выкарыстоўваць баржы грузападымальнасцю ўсяго ў шэсцьсот тон.

Тое ж можна сказаць і пра Бельгію, дзе чыгуначная сетка такая густая, што адлегласць ад любога пасёлка да лініі чыгункі не перавышае 3—4 кіламетраў. Ад-

нак па ўнутраных водных шляхах у Бельгіі перавозіцца грузаў амаль столькі ж, колькі і па чыгунцы. Праўда, зімовы перапынак у навігацыі тут кароткі. Але можна назваць водны шлях па граніцы паміж ЗША і Канадай, які замярзае на 100—135 дзён. На асобных участках гэтай глыбакаводнай шлюзаванай магістралі, напрыклад у раёне Вялікіх Азёр, грузаабарот яшчэ ў 1952 годзе перавысіў 100 мільёнаў тон. Цяпер завяршаюцца работы, каб забяспечыць праход марскіх суднаў грузападымальнасцю ў 6—8 тысяч тон на ўсім яго працягу — 3 380 кіламетраў.

Значэнне ўнутраных водных шляхоў — велізарнае. Тым больш, што новыя тыпы і віды суднаў, як, напрыклад, судны на падводных крылах, дазваляюць значна павялічваць хуткасць перавозак, а судны на паветраных падушках могуць рухацца з хуткасцю да ста кіламетраў у гадзіну і нават над замёрзлым каналам. Разам з тым варта адзначыць, што кошт будаўніцтва суднаходнага канала звычайна значна вышэйшы, чым чыгункі. Таму неабходна, каб гэтая вада, якая запаўняе каналы, выкарыстоўвалася не толькі для транспарту, але і ў іншых галінах народнай гаспадаркі. Водныя рэсурсы суднаходных рэк і каналаў могуць быць выкарыстаны для водазабеспячэння, арашэння і абвадnення, выпрацоўкі электрычнай энергіі, а самі каналы, калі да іх прылягаюць забалочаныя мясціны — і для асушэння зямель. У гэтым напрамку і распрацоўваецца зараз праект новага Дняпроўска-Балтыйскага воднага шляху.

КРЫХУ ГІСТОРЫІ

Гістарычны агляд развіцця ўнутраных водных шляхоў у СССР звычайна пачынаюць з упамінання аб шляху «з варагаў у грэкі», які існаваў у IX—X стагоддзях. Ён злучаў Балтыйскае і Чорнае моры праз Няву—Ладажскае возера—Волхаў—возера Ільмень—Ловаць—Лужаснянку—Заходнюю Дзвіну—Лучэсу—Аршыцу—Дняпро. Аднак гэта не зусім дакладна. Суцэльнага воднага шляху тады не было, і водападзелы пераадольваліся па сушы волакам. Толькі пасля збудавання Дняпро-Бугскага канала стаў магчымы рух суднаў па трасе Дняпро—Прыпяць—Піна—Дняпро-Бугскі канал—Мухавец—Заходні Буг—Нарэў—Вісла—Балтыйскае мора.

У пачатку мінулага стагоддзя было адкрыта суднаходства па Агінскаму каналу, які злучаў Прыпяць і Ясельду са Шчарай, а далей па Нёману—Аўгустоўскаму каналу—Бабру—Нарэву і Вісле з Балтыйскім морам. Потым быў створаны яшчэ адзін шлях: Дняпро—Беразіна—Сергуцкі і Бярэзінскі каналы—Ула—Заходняя Дзвіна—Балтыйскае мора. І па Агінскім і па Бярэзінскім водных шляхах маглі хадзіць статонныя баржы. Цяпер гэтыя шляхі не эксплуатуюцца, і аднаўляць іх нямэтазгодна.

З 1952 года, пасля ўступлення ў строй Волга-Данскога канала, стаў магчымы скразны рух суднаў з Чорнага мора па Волга-Балтыйскаму воднаму шляху, рэканструкцыя якога па Мар'інскаму злучэнню заканчваецца. Найкарацейшую адлегласць па суднаходных трасах ад Чорнага да Балтыйскага мора мае Дняпро-Нёманскае злучэнне: яно амаль у тры разы карацейшае, чым марскі шлях вакол Еўропы, і амаль у два разы — чым шлях цераз Дон — Волгу — Няву.

Грузаабарот па Дняпро-Нёманскім водным шляху будзе дасягаць, прыкладна, 10—15 мільёнаў тон у год, і эканомія на перавозках па ім, нават у параўнанні з Волга-Балтыйскім варыянтам, складзе даволі вялікую лічбу, прыкладна 20 мільярдаў тона-кіламетраў. Гэтая лічба адпавядае, прыкладна, чвэрці сёлетняй гадавой работы ўсяго рачнога флоту краіны.

ДЗЕ ПРОЙДЗЕ ДНЯПРО-НЁМАНСКІ КАНАЛ?

Мы гаварылі ўжо, што на Дняпры глыбакаводны шлях будзе забяспечаны каскадам буйных вадасховішчаў пры гідраэлектрастанцыях. Ад Дняпра, а больш дакладна, ад вадасховішча Кіеўскай ГЭС, наш шлях пойдзе па Прыпяці. Гэтая завілістая рака, паўнаводная вясною, улетку так мялее, што нават невялікія цеплаходы і баржы ледзь пераадольваюць шматлікія перакаты. Кожную вясну ў нізінную даліну Прыпяці прыбывае велізарная маса вады, якая затапляе каля 1,5 мільёнаў гектараў зямельных угоддзяў на 2—3 месяцы, а то і больш.

На самой Прыпяці нельга ствараць вадасховішчы, як гэта робіцца на Дняпры, — дзеля гэтага трэба было б затапіць велізарныя тэрыторыі Палескай нізіны. Таму тут прынята рашэнне — рэгуляваць рэчышча.

Ад вусця Прыпяці да Пінска судны ходзяць па ўсіх завілінах ракі і таму павінны праходзіць адлегласць у 525 кіламетраў. Гэтая адлегласць скароціцца амаль на 150 кіламетраў: паміж вялікіх завілін будуць зроблены прорэзі напрасткі. Рэчышча будзе такое, што па ім пойдуць вялікагрузныя судны. Усё гэта дасць магчымасць з высокай эфектыўнасцю выкарыстаць балоты і малапрадукцыйныя цяпер сенажаці і пашы на плошчы, прыкладна, 1,5 мільёна гектараў.

Праектная траса Прыпяці з каналамі ў асноўным ужо ўзгоднена, але трэба яшчэ выбраць найбольш эканамічную і ўстойлівую форму рэчышча. Распрацоўваюцца варыянты пабудовы канала толькі ў выемцы. У дамбах ён будзе пракладзены так, каб вада ў ім была вышэй за паверхню поймы. У гэтым выпадку асушэнне балот, што прылягаюць да канала, будзе праводзіцца праз перапампоўванне вады ў канал.

Вось так уяўляецца пакуль што будучая глыбакаводная магістраль з Чорнага ў Балтыйскае мора.

КІРАВАННЕ ПАВОДКАМІ

Кожную вясну Прыпяць выходзіць з берагоў, і даліна яе на 90—100 і больш дзён заліваецца вадою. А ці нельга затрымліваць веснавыя воды прытокаў Прыпяці, а потым выкарыстоўваць іх для патрэб народнай гаспадаркі. Ва ўмовах Палесся вадасховішчы атрымліваюцца мелкаводныя, а плошча пад імі занята вельмі вялікая. Вось чаму варта ствараць на вялікіх плошчах малапрадуктыўных угоддзяў у сажалках рыбаводныя гаспадаркі. Арыенціровачныя падлікі паказалі, што ў межах беларускай часткі Палескай нізіны ёсць умовы, каб стварыць такія рыбаводныя гаспадаркі на плошчы, прыкладна, 20 тысяч гектараў і выкарыстаць пры гэтым каля аднаго мільярда кубічных метраў веснавых вод. Задача ж заключаецца ў тым, каб затрымаць у вадасховішчах і сажалкавых гаспадарках хоць бы палавіну ўсяго веснавога сцёку. Гэта дасць магчымасць утаймаваць паводкі на Прыпяці.

Кіраванне паводкамі дазволіць значна паменшыць праектныя памеры каналізаванай Прыпяці, а таму і знізіць кошт будаўніцтва. Значна дзешавейшымі і прасцейшымі будуць работы па асушэнню зямель.

БУДУЧЫНЯ ДНЯПРО-БУГСКАГА КАНАЛА

Цяпер па гэтым канале перавозяць грузы шасцісоттонныя баржы... Шлях гэты заканчваецца ў Брэсце, бо Заходні Буг пакуль недастаткова глыбокі для суднаходства. Але перспектыўны план развіцця народнай гаспадаркі Польскай Народнай Рэспублікі намеціў стварэнне пасля пабудовы суднаходнага канала Жэгр—Жарань 600-тоннага воднатранспартнага шляху па Бугу з выхадам у Варшаву і па Вісле — у Балтыйскае мора. Ужо сёлета закончыцца збудаванне вялікага гідратэхнічнага вузла на Бугу ля вёскі Дэнб. Таму мяркуецца, што ўжо ў бліжэйшыя гады не трэба будзе перавальваць грузы ў Брэсце з «вады на рэйкі».

Схема выкарыстання водных рэсурсаў Польскай Народнай Рэспублікі прадугледжвае стварэнне магістральнага воднага шляху

«Усход — Захад». Гэта будзе праця́г Дняпро-Бугскага шляху цераз Буг — Віслу — Быдгошчскі канал — Ноцець — Одэр — Пасярэдні канал у Расток — порт ГДР на Балтыйскім моры. Такі шлях можа быць створаны пры ўдзеле ў яго будаўніцтве трох дзяржаў — СССР, Польшчы і Германскай Дэмакратычнай Рэспублікі. Не трэба думаць, аднак, што пасля пабудовы Дняпроўска-Нёманскага канала скароціцца грузапаток па заходнім напрамку. Наадварот, глыбакаводная магістраль па Прыпяці выкліча рэканструкцыю Дняпро-Бугскага канала, над чым ужо працуе адзін з праектных інстытутаў Украіны.

Пройдзе некалькі год, геадэзісты перанясуць чырвоныя лініі з чарцяжоў праекта на мясцовасць, і запрацуюць магутныя машыны, ажыццяўляючы волю вялікага савецкага народа.

Б. АСТАПОВІЧ,
намеснік галоўнага інжынера Беларускага дзяржаўнага інстытута праектавання воднай гаспадаркі.

АБ САМЫМ ДАРАГІМ

Рэпартаж

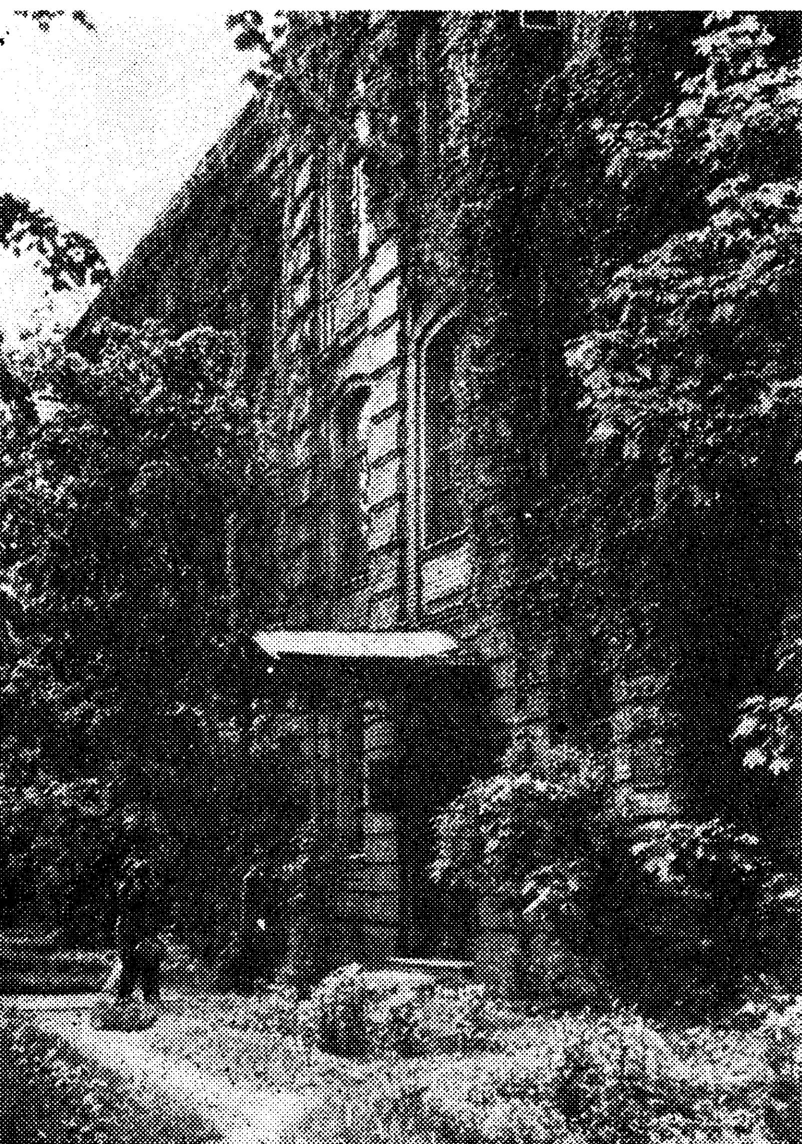

Гэты маляўнічы куток існуе ў горадзе — у старадаўнім Гродна. Тут шмат зеляніны. Яна скрозь — на вуліцах, на плошчах, у парках, і нават на дамах. Так. Увесь увіты плюшчом трохпавярховы будынак — гэта галоўны вучэбны корпус Гродзенскага педагагічнага інстытута імя Янкі Купалы. У дні, калі ўся наша грамадскасць рыхтавалася ўшанаваць васьмідзесятыя ўгодкі з дня нараджэння народнага песняра Беларусі, мне захацелася пабываць у інстытуце, дзе так зайздросна берагуць памяць аб ім.

Не хацелася адрываць свой позірк ад таго хараства, што зачароўвае душу яшчэ на падыходзе да памяшкання інстытута, атуленага стройнымі клёнамі і разгалістымі ліпамі. Але ж і хацелася хутчэй сустрэцца з тымі, для каго гэтае памяшканне стала на час родным домам.

Пяць кароткіх сустрэч, пяць шчырых гутарак аб самым дарагім, аб прызванні, аб жыццёвым шляху.

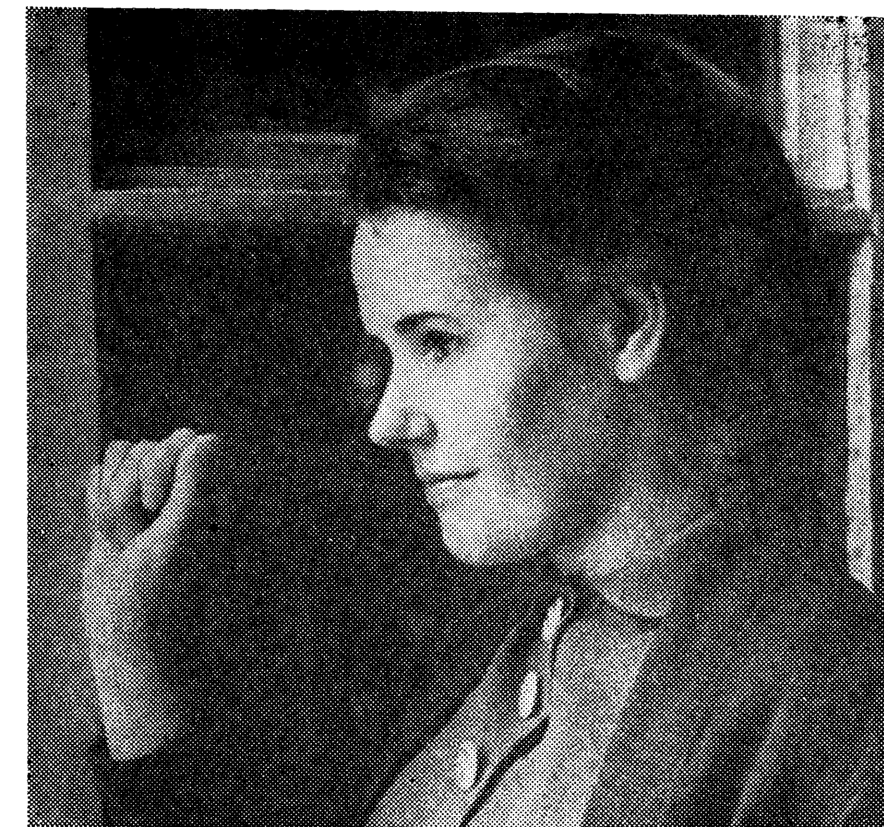

Данута Загнетава. Вось, стаіць яна ля расчыненага акна ў калідоры другога паверха. Зусім нядаўна ў гэтым самым калідоры празвінеў для яе апошні званок. І здаецца, зусім нядаўна, а на самай справе пяць гадоў таму назад, перад гэтым жа акном, на двары чарговаму атраду першакурснікаў былі ўручаны студэнцкія білеты. Данута ўспамінае, як першы раз студэнткай пераступіла яна інстытуцкі парог.

— Магчыма, таму я і прыехала вучыцца ў Гродзенскі педагагічны інстытут, што ён носіць імя Купалы. З дзяцінства вучылася я ў Купалы любіць свой народ, родную мову. Купала зачараваў мяне сваёй прастатой і шчырасцю. Мне захацелася таксама выказаць свае пачуцці ў такой жа форме, як гэта рабіў Купала — у вершах.

— А ваша прафесія педагога? Ці не таму вы яе і выбралі, што любіце літаратуру?

— Безумоўна! Звычайнае, няхай нават выдатнае веданне мовы і літаратуры ніколі не прынясе поўнай удачы педагогу. Трэба быць улюбёным у прадмет, якому вучыш іншых. Такую ўлюбёнасць у беларускую літаратуру прывіў мне Купала. Асабліва я люблю паэму «Курган». Я ведаю яе на памяць, часта чытаю ўголас, сама сабе. На чацвёртым курсе, на практыцы, урок па паэме «Курган» прайшоў у мяне вельмі ўдала. Гэта быў першы незабыўны дзень у маім педагагічным жыцці.

Хочацца ў жыцці і творчасці быць такой жа, як Купала. Я ганаруся тым, што заканчваю інстытут, які носіць гэтае высакароднае імя!

Валянціна Петушкова. Яшчэ адзін прыклад выключна цвёрдых пераконанняў. Дзяўчынкай, яшчэ дашкольніцай, яна з сяброўкамі гуляла іменна ў школу. І калі ёй не даставалася роля настаўніцы, яна перажывала гэта як вышэйшую крыўду і выходзіла з гульні.

Быць толькі настаўніцай, толькі настаўніцай!.. Год ад году гэтае рашэнне ўсё больш станавілася падобным на прысягу.

Здаўшы выпускныя экзамены ў школе, яна праз месяц ужо стаяла перад экзаменацыйнай камісіяй у інстытуце. Вядома, педагагічным. Але яе не прынялі па конкурсу.

Тады яна пайшла працаваць. Усё роўна ў школу — піянерважатай. І праз год зноў здавала экзамены ў той жа інстытут. І зноў не паступіла, таму што яе працоўны стаж быў яшчэ малаваты.

Яшчэ праз год Валя ўсё-такі дабілася свайго.

А цяпер вось засталіся лічаныя тыдні да той запаветнай хвіліны, калі настаўніца Валянціна Сцяпанаўна Петушкова, ужо не гуляючы, а зусім сур'ёзна, дасць свой першы ўрок. Яна ясна бачыць перад сабой дзяцей, якіх ёй трэба будзе вывесці ў людзі. Як многа трэба сказаць ім! Як многа трэба перадаць ім з таго цудоўнага багажу, якім узбагаціў яе інстытут! Якая вялікая яе адказнасць!.. І якая яна шчаслівая ад усведамлення гэтага адказнага абавязку!

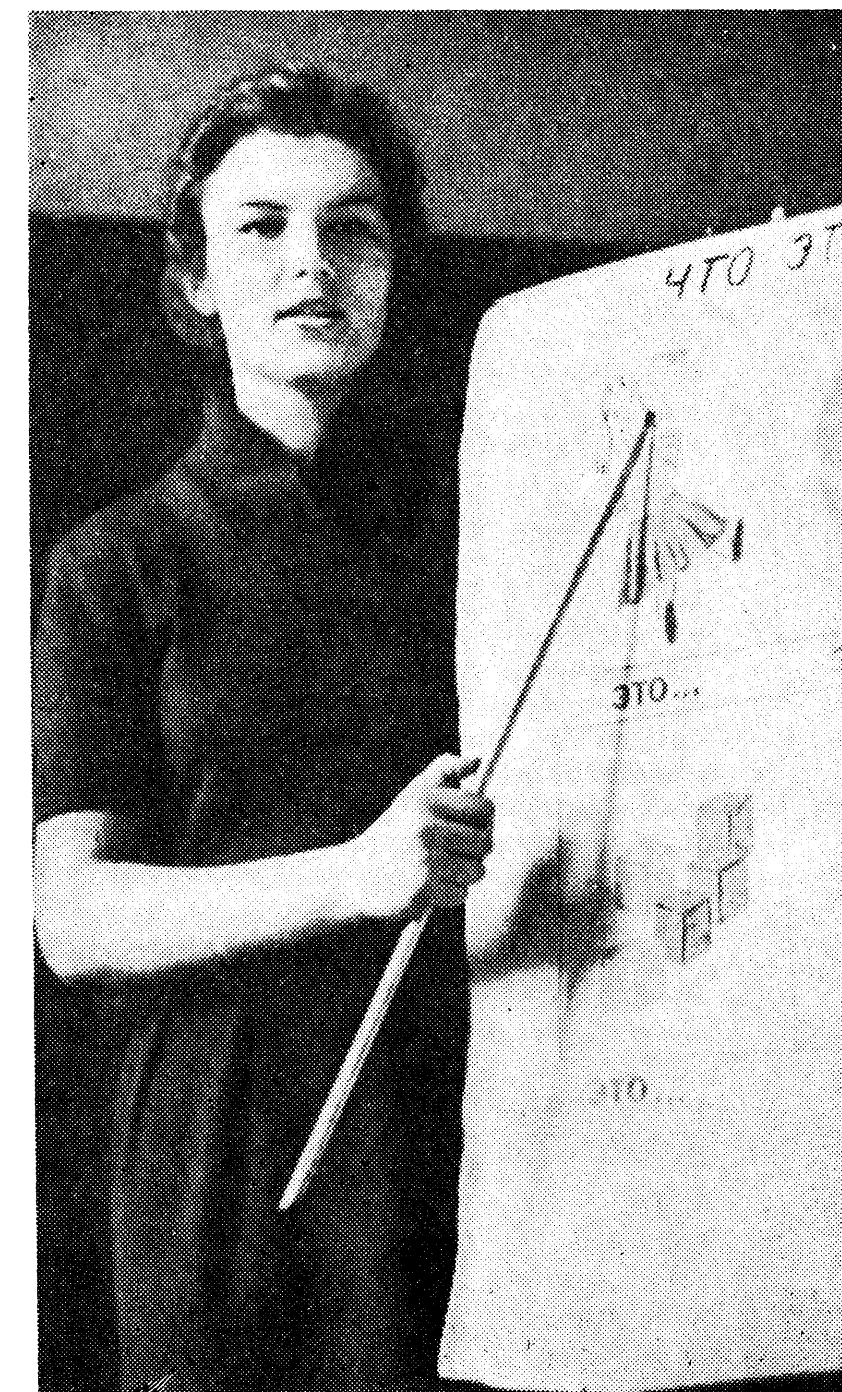

Ёсць, больш правільна сказаць, быў у інстытуцкіх літаратараў вельмі сур'ёзны крытык, які шчыра выказваў свае думкі, — **Мікалай Кульгавеня.** Ён — аўтар некалькіх студэнцкіх даследаванняў: пра Самуйлёнка, Куляшова, Чарота. Яго аналіз паэмы Чарота «Ленін» атрымаў на рэспубліканскім конкурсе навуковых студэнцкіх работ другую катэгорыю.

Усе ў інстытуце прадказвалі Мікалаю літаратурную будучыню. Ён марыў пра тое ж.

І раптам нечаканы паварот.

— Пасля першых практычных урокаў я, сам таго не чакаючы, перайшоў у «лагер» гісторыкаў!.. Выкладаючы вучням гэты прадмет, я раптам адчуў сябе надзвычай лёгка. Мова мая стала на дзіва плаўная, думкі — спакойныя і паслядоўныя... Словам, я зразумеў, што мая справа — выкладанне гісторыі... Пазней я яшчэ не раз правяраў сябе, і кожны раз гэты мой вывад умацоўваўся.

— А як жа з літаратурай? Расстаяцеся з такім багаццем?

— Ні за што! Літаратура назаўсёды застанецца маім любімым заняткам для роздумаў, падобна таму, як гісторыя — прадметам для выкладання.

Тарэза Вайляніс прыехала з Літвы. У курортным гарадку Друскінінкай, дзе яна вучылася ў школе, Тарэза выявіла выключны спартыўны талент. Не, гутарка ідзе не пра лёгкую атлетыку або плаванне. Гутарка ідзе пра матэматыку.

Настаўніца Рыта Эдуардаўна Экіз, якую Тарэза ўспамінае цяпер з асаблівай павагай, любіла прыносіць у клас такія задачы, рашыць якія мог далёка не кожны. Вучань, які рашыў такую задачу, адчуваў сябе, як лёгкаатлет, што першы дасягнуў фінішу. Той, хто рашыў некалькі такіх задач, станавіўся чэмпіёнам. Тарэзе па душы прыйшоўся такі азарт. І не раз яна ўзнагароджвалася своеасаблівымі лаўрамі чэмпіёна — асаблівай пахвалой настаўніцы.

Пасля прыйшло жаданне быць падобнай на «трэнера», а потым і рашэнне стаць выкладчыцай матэматыкі. Літоўская дзяўчына прыехала ў Беларусь. Тут яна адразу набыла сяброў на доўгія гады.

Вядома, Тарэза вучылася не толькі слухаючы лекцыі. Студэнтка Вайляніс была і актывісткай навуковага матэматычнага гуртка. Яна пранікла ў таямніцы некалькіх «белых плям», — самастойна знайшла рашэнне шэрагу невядомых следстваў з тэарэм.

Цяпер яе дыпломам ганарыцца інстытут. Школа, дзе вучылася Тарэза, запрасіла яе на працу. І Тарэза вярнулася ў Друскінінкай.

— Але я буду вучыць не толькі матэматыцы! — гаварыла дзяўчына, развітваючыся са сваімі сябрамі. — Я буду вучыць здароваму захапленню ў кожнай справе, як гэта рабіла мая настаўніца. І буду вучыць душэўнасці, таварыскасці, чалавечнасці... Усяму, чаму мяне саму навучыў педагагічны інстытут імя Купалы!

Леў Рыжоў заканчвае фізіка-матэматычны факультэт. Днём і ноччу толькі і думае пра сваю матэматыку. Але і ён не абыякавы да слова. Вялікая павага да літаратуры, што стала традыцыяй інстытута, не проста кранула сэрца юнака. На працягу трох гадоў ён рэдагаваў інстытуцкую газету. Апошні нумар, падрыхтаваны ім, прысвячаўся 50-годдзю «Праўды». Клапоцячыся аб «кадрах газетчыкаў», як назваў Рыжоў аўтараў-студэнтаў, ён пісаў: «Працвітанне нашай газеты звязана з рашэннем многіх праблем. Праблемай нумар адзін з'яўляецца ўмелы падбор кадраў. Не кожны актывіст можа быць газетчыкам. Іх трэба старанна шукаць — людзей, здольных цікава расказаць аб простых фактах, здольных мысліць не фармальна, а з захапленнем і пераканаўча!»

Здавалася б, рэдактар, які пакідае сваю часовую пасаду, мог бы і не клапаціцца пра будучыя практычныя крокі газеты. У Льва Рыжова іншыя адносіны да справы. Ён уважлівы, клапатлівы ў адносінах да таварышаў, усёй душою адданы справе.

* * *

Выхаванцы Гродзенскага педагагічнага інстытута навучыліся не толькі кожны сваёй спецыяльнасці настаўніка, але і самаму галоўнаму — быць выхавацелямі маладога пакалення будаўнікоў камунізма, каб несці ў народ высокае слова праўды, як рабіў гэта той, чым іменем ушанавана гэта навучальная ўстанова.

Купала тут не толькі пачэснае імя. Яно ў сэрцы кожнага з тых, хто пакідае інстытут з дыпломам настаўніка, і ў тых, хто толькі пераступіў яго парог. На студэнцкіх вечарах гучаць вершы народнага песняра, песні на яго словы. Кнігі з творамі Купалы — самыя зачытаныя ў інстытуцкай бібліятэцы. У гэтым можна было пераканацца і на Купалаўскіх чытаннях, якія наладзіў інстытут у юбілейныя дні, дзе з дакладамі выступалі не толькі выкладчыкі, але і студэнты.

Шчырым Купалавым словам выпраўляў інстытут сваіх выхаванцаў і ў самастойную дарогу па жыццю.

Тэкст і фота **А. Дзітлава.**

ТВАРЦЫ МАЛЕКУЛ

Калі ў Брусэлі на вялізнай плошчы ў дзвесце гектараў былі раскінуліся павільёны сусветнай выстаўкі «Чалавек і прагрэс», усеагульную ўвагу прываблівоў будынак незвычайнай формы з незвычайнай назвай — «Атоміум». Ён быў змантыраван з велізарных стальных труб дыяметрам больш за тры метры і нагадваў гіганцкі куб. На вяршынях куба, як зоркі, ззялі ў блакіце неба вялізныя сталёвыя шары. Па форме гэты будынак нагадвае малекулу жалеза, павялічаную ў 160 мільярдаў разоў.

Тут царства атамаў і малекул. Па экспанатах, якія знаходзіліся ў Атоміуме, можна было прасачыць, як нястомныя разведчыкі навукі зрывалі покрывы з таямніц яшчэ зусім нядаўна недасяж-

нага мікрасвету. У вітрынах і на стэндах — чорныя і каляровыя шарыкі-атамы, якія прыгожа пераплятаюцца ў гронкі розных памераў, кусцяцца, быццам каралы. Гэта макеты розных рэчываў.

У выглядзе самавітага ўзору пераплятаюцца паміж сабою кольцы і ланцужкі малекул гемаціну — рэчыва, якое афарбоўвае кроў і налічвае ў сваёй малекуле 78 атамаў. Яшчэ больш складаны малюнак мае малекула хларафілу. Велізарныя малекулярныя пабудовы палімераў — воўны, цэлюлозы, каўчуку складаюцца з тысяч, дзесяткаў тысяч атамных «цаглінак». Калі параўнаць макет малекулы хларафілу, якая налічвае 137 атамаў, з малекулай каўчуку, што мае 20—30 тысяч атамаў, дык яна будзе, як маленькі човен побач з акіянскім цеплаходам.

250 год таму назад сціплы галандскі чыноўнік Левенгук упершыню зазірнуў з дапамогаю адшліфаваных ім лінз у свет нябачнага. Ён убачыў у кроплі вады «зверанят» — мікробы і бактэрыі. Наша эпоха, якая ўзброіла вучоных больш дасканалымі прыборамі, дазволіла пранікнуць яшчэ глыбей у свет нябачанага. У нас і за мяжою створаны цяпер электронныя мікраскопы, з дапамогаю якіх можна атрымліваць павелічэнне ў сто тысяч разоў. Невялікі экран мікраскопа, які крыху нагадвае экран тэлевізара, раскрывае вучоным таямніцы ўнутранай будовы рэчыва. На гэтым экране можна ўбачыць і нябачныя да гэтага часу малекулы палімераў.

На экране электроннага мікраскопа малекула цэлюлозы, якая складаецца з трохсот тысяч атамаў, — гэта кавалак тонкай ніткі даўжынёю ў 10 сантыметраў і таўшчынёю ў сем сотых міліметра. Мільёны такіх малекул-нітак размяшчаюцца паралельнымі пучкамі і ўтвараюць тое, што мы называем валакном.

ХІМІЧНЫЯ «КРАЎЦЫ»

Большасць палімераў мае доўгія ніцепадобныя малекулы. Аднак не ўсе малекулы-гіганты ўяўляюць сабой тонкія ніткі. Яны маюць часам і выгляд сеткі, дзе малыя малекулы злучаны паміж сабой у складаныя вузлы. Так пабудаваны малекулы некаторых пластмас.

Такія малекулярныя «пабудовы» не разбураюцца пры награванні, не раствараюцца ў спірце, ацэтоне, бензіне. Сеткі малекул пластмас могуць быць шчыльныя і рэдкія, груваскія і мініяцюрныя. У залежнасці ад формы сеткі мяняюцца і ўласцівасці рэчыва. Можна вырабіць пластмасы трывалыя, як сталь, і моцныя, як камень, можна атрымаць пластмасы, якія не праводзяць электрычны ток і якія не баяцца кіслот.

Каб стварыць розныя палімеры, спачатку трэба навучыцца «сшываць» маленькія малекулы ў доўгія ланцугі. Вучоныя-хімікі авалодалі ўжо майстэрствам хімічнага «кравецтва». Аднак далёка не ўсе арганічныя злучэнні — зручны матэрыял для хімічных «краўцоў».

У 1857 годзе нямецкі вучоны Кекуле зрабіў важнае адкрыццё. Ён вынайшаў, што атам вугляроду — аснова ўсяго арганічнага свету — здольны далучаць да сябе чатыры атамы вадароду або іншага аднавалентнага элемента. Калі ў малекулах усе свабодныя сувязі вугляроду заняты атамамі іншых элементаў, такія рэчывы называюцца насычанымі злучэннямі. Яны трацяць здольнасць далучаць да сябе іншыя атамы і малекулы, а таксама не здольны злучацца паміж сабой.

Напрыклад, з малекул газу этану «сшыць» ланцужок нельга. Зусім іншая справа са злучэннямі вугляроду, дзе паміж вугляроднымі атамамі маюцца дзве або тры сувязі. Напрыклад, у малекуле газу ацэтылену кожны атам вугляроду мае толькі па аднаму атаму вадароду. Таму застаюцца тры свабодныя сувязі, або валентнасці. Сувязі ў такіх малекулах нетрывалыя, яны могуць лёгка разбурацца. Таму такія злучэнні здольныя да розных пераўтварэнняў. Гэтыя цудоўныя ўласцівасці малекул адкрыў ленінградскі хімік акадэмік А. Фаворскі. Упершыню ў гісторыі арганічнай хіміі ён знайшоў, што ў ацэтыленавых вуглевадародах у адпаведных умовах адбываецца перагрупіроўка атамаў. Хімічны склад рэчыва не мяняецца, але само рэчыва як быццам перараджаецца. Утвараюцца іншыя злучэнні з зусім новымі ўласцівасцямі. Гэта тлумачыцца змяненнем сувязей паміж атамамі вугляроду.

Адкрыццё Фаворскага атрымала шырокую вядомасць і за мяжою. За гады савецкай улады ў нашай краіне вырасла буйная прамысловасць сінтэтычных матэрыялаў. Ацэтылен і яго злучэнні зрабіліся роданачальнікамі разнастайных палімераў.

«СЛЁЗЫ ДРЭВА»

У гушчары трапічных лясоў Паўднёвай Амерыкі, на плантацыях Цэйлона і В'етнама, Бірмы і Інданезіі растуць тоўстыя высокія дрэвы — гевеі. Калі зрабіць надрэз на ствале гэтага магутнага ляснога прыгажуна, дык пацячэ белы, як малако, сок. Індзейцы назвалі сок гевеі каа-о-чу, што азначае — «плач дрэва», або «слёзы дрэва». Еўрапейцы пачалі называць гэтую цудоўную смалу — каўчук.

Па ініцыятыве У. І. Леніна ў верасні 1918 года ў Маскве была склікана нарада буйнейшых хімікаў краіны. Была пастаўлена задача — пазбавіцца ад замежнай залежнасці, стварыць сваю вытворчасць каўчуку з айчыннай сыравіны. Аднак спробы тых год не далі патрэбных вынікаў. У першыя гады савецкай улады каўчукавы голад стаў яшчэ больш востры. У 1926 годзе Вышэйшы Савет Народнай Гаспадаркі аб'явіў міжнародны конкурс на лепшы прамысловы спосаб атрымання сінтэтычнага каўчуку. Была аб'яўлена прэмія ў 25 тысяч залатых рублёў. У конкурсе прынялі ўдзел многія славутыя айчынныя і замежныя хімікі.

З вялікай колькасці прапаноў, што паступілі на конкурс, толькі дзве былі прызнаны конкурснай камісіяй як вартыя ўвагі. Абедзве прапановы належалі савецкім вучоным: С. Лебедзеву і Б. Бызаву. Тады было вырашана спыніцца на спосабе Лебедзева — сінтэтычны каўчук атрымліваць са спірту. Прапанову Бызава аб выкарыстанні ў якасці сыравіны для вытворчасці сінтэтычнага каўчуку нафты ў той час немагчыма было рэалізаваць, бо была слаба развіта тэхніка нафтаперапрацоўкі.

Паведамленне пра выдатную перамогу савецкіх хімікаў, якія бліскуча вырашылі праблему атрымання сінтэтычнага каўчуку, выклікала за мяжою супярэчлівыя водгукі. Прыхільнікі Савецкай дзяржавы віталі поспех нашай навукі. Ворагі не верылі паведамленню, спрабавалі прынізіць нашу перамогу і выдаць яе за «бальшавіцкую прапаганду».

У 1930 годзе ў Ленінградзе на Гутуеўскім востраве быў пабудаваны першы ў свеце доследны завод штучнага каўчуку па спосабу Лебедзева. Велізарную дапамогу ў пабудове завода аказваў С. М. Кіраў. Ён цікавіўся падрабязна ходам будоўлі і часта прыязджаў туды сам. Так поўнасцю была вырашана задача прамысловага атрымання сінтэтычнага каўчуку з айчыннай сыравіны.

ПРАЗ ТРЫЦЦАЦЬ ГОД

У 1932 годзе С. Лебедзеў, выступаючы на ўрачыстым пасяджэнні Акадэміі навук СССР, гаварыў: «Сінтэз каўчукаў — крыніца бясконцай разнастайнасці. Тэорыя не ўстанаўлівае межаў гэтай разнастайнасці... Вось чаму цяпер з поўнай пераканальнасцю можна сцвярджаць, што гумавая прамысловасць недалёкай будучыні будзе базіравацца на некалькіх каўчуках — натуральным і сінтэтычным».

У наш час прадбачанне выдатнага хіміка бліскуча спраўдзілася. Неўзабаве пасля пуску ў 1932 годзе першынца каўчукавай прамысловасці ў Яраслаўлі былі пабудаваны новыя буйныя заводы сінтэтычнага каўчуку. Тысячы тон прадукцыі давалі яны краіне, але гэта быў каўчук, атрыманы толькі са спірту. Цяпер жа ў нас выпускаецца звыш 20 розных відаў сінтэтычнага каўчуку, якія адрозніваюцца адзін ад другога сваімі ўласцівасцямі. Адны лепшыя за

натуральны каўчук па трываласці і эластычнасці, другія — па стойкасці да масел і бензіну, трэція — па газанепранікальнасці, чацвёртыя — па марозаўстойлівасці.

Сыравінай для іх стала нафта і нафтавыя газы. У 1958 годзе на нашых нафтавых месцанараджэннях было здабыта каля дзевяці мільярдаў кубічных метраў нафтавых карысных газаў. З гэтай колькасці можна зрабіць некалькі сот тысяч тон сінтэтычнага каўчуку. У 1965 годзе для вытворчасці сінтэтычнага каўчуку і другіх палімераў намечана выкарыстаць звыш 2,5 мільёна тон вадкіх вуглевадародаў са спадарожных газаў. Яны заменяць 300 мільёнаў пудоў зерня, або 750 мільёнаў тон бульбы.

Даўно ўжо зарубежныя і савецкія вучоныя шукаюць шляхі стварэння такога штучнага каўчуку, які б па якасці зусім не адрозніваўся ад натуральнага. Нядаўна гэтую праблему паспяхова вырашылі ленінградскія хімікі — навуковыя супрацоўнікі Інстытута сінтэтычнага каўчуку. Яны сінтэзавалі з вуглевадародаў, якія атрымліваюцца з нафтавых газаў, новы від каўчуку — ізапрэнавы, скарочана названы «СКІ».

У тым жа інстытуце можна ўбачыць дэталь памерам у дзве складзеныя разам цагліны. Яна надзвычай лёгкая. Гэта — падгалоўнік для крэслаў міжгародніх аўтобусаў, зроблены з асобнага гатунку мікрапорыстай гумы. З гэтага матэрыялу цяпер робяць аўтамабільныя сядзенні і падушкі, асобныя часткі мяккай мэблі, туалетныя губкі. Недалёкі той час, калі такі лёгкаважкі матэрыял заменіць усё, што цяпер робяць з пуху, стружкі, пер'я, металічных спружын.

Некаторыя гатункі сінтэтычнага каўчуку пры апрацоўцы робяцца цвёрдымі і адначасна лёгка крышацца. Каб пазбегнуць гэтага, спрабавалі паменшыць малекулярную вагу, г. зн. вагу вялікіх малекул, з якіх пабудаваны сінтэтычны каўчук. Гэта памяншала яго цвёрдасць, але адначасова пагаршала іншыя каштоўныя ўласцівасці — трываласць, марозаўстойлівасць да вялікіх тэмператур. Тады хімікі вырашылі пайсці іншым шляхам. Яны сталі дадаваць да каўчуку мінеральнае масла, якое з'яўляецца цудоўнай змазкай і ў многіх выпадках адыгрывае ролю памякчальніка. Значыць, яно і каўчук павінна зрабіць больш мягкім і пластычным.

Але ж каўчук не любіць масел, ён у іх набухае. Як жа можна карыстацца мінеральнымі масламі для «змякчэння» каўчуку? Выявілася, што можна, калі кропелькі масла будуць абцягваць кожную часцінку каўчуку. Вось такі «масляны» каўчук некалькі гадоў таму назад і быў створаны ленінградскімі хімікамі. Ён значна дзешавейшы за другія гатункі сінтэтычнага каўчуку. На адным толькі заводзе, дзе ўжо выпускаецца «масляны» каўчук за паўгода была атрымана значная эканомія — трыццаць мільёнаў рублёў.

У ПОШУКАХ НОВАГА

Выдатны ленінградскі хімік, творца новых рэчываў і матэрыялаў член-карэспандэнт Акадэміі навук СССР С. Ушакоў на працягу многіх год займаецца даследаваннем так званых вінілавых злучэнняў, якія з'яўляюцца асновай атрымання многіх пластмас. З полівінілавых пластыкаў ёсць адзін асаблівы. Яго не ўтвараюць, «сшываючы» маленькія малекулы ў доўгі ланцуг, а атрымліваюць з гатовай штучнай смалы, апрацоўваючы шчолаччу або кіслатой. Гэты палімер называюць полівінілавым спіртам, хоць ён зусім не падобны на свайго вядомага ўсім цёзку — вінны (эцілавы) спірт. Полівінілавы спірт — цвёрдае рэчыва, але яго можна зрабіць гнуткім і эластычным, калі апрацаваць гліцэрынай.

Пласцінкі, зробленыя з гэтага палімеру, не баяцца ні масла, ні бензіну, не раствараюцца нават у такіх моцных растваральніках, як сераву́глярод і хлараформ. З гэтых пластыкаў робяць прываднýя пасы, якія паспяхова замяняюць скураныя, вырабляюць ніткі для сшывання ран, абразіўныя (шліфавальныя) кругі.

Група супрацоўнікаў Інстытута высокамалекулярных злучэнняў пад кіраўніцтвам С. Ушакова распрацавала спосаб вырабу з полівінілавага спірту новага сінтэтычнага валакна — вінолу. Выдатныя ўласцівасці новага валакна дазваляюць яму заняць пачэснае месца між іншых відаў «хімічных» ніцяў, якія ўжо асвоены нашай прамысловасцю (капрону, нейлону, лаўсану).

Вінол у адрозненне ад многіх іншых сінтэтычных валокнаў гіграскапічны і добра «грэе». Тканіна, сплеценая з вінолавых нітак, вельмі моцная, мала зношваецца, не баіцца кіслот і шчолачаў, не псуецца пры знаходжанні ў марской вадзе, не прамасліваецца. Сарочка ці сукенка, пашытая з вінолавай тканіны, захоўвае форму і памеры пры мыцці, лёгка прасыхае. З гэтага новага хімічнага валакна можна рабіць трывалыя рыбацкія сеткі, тросы, пакрышкі для карабельных люкаў.

Нашых слаўных савецкіх лётчыкаў выратоўвала ў час вайны празрыстая браня — купалы на самалётах з арганічнага шкла, якое не б'ецца, плексігласу. У 1935 годзе С. Ушакоў быў камандзіраваны за мяжу для набыцця патэнтаў на вытворчасць плексігласу. Амерыканская фірма Дзюпон запрасіла 2,5 мільёна рублёў, нямецкая кампанія Рэм і Гас згадзілася крыху збавіць: згодна была аддаць патэнт за два мільёны рублёў. «Зробім самі», — сказаў тады вучоны. Неўзабаве пасля вяртання з камандзіроўкі С. Ушакоў у сваім Інстытуце пластмас вылучыў групу найбольш здольных і энергічных людзей і даручыў ім распрацаваць тэхналогію вытворчасці шкла, якое не б'ецца. Праз год у Ленінградзе быў пушчаны доследны завод.

НА СЛУЖБУ МЕДЫЦЫНЕ

Гэта было ў 1953 годзе. С. Ушакоў цяжка захварэў. Прыкаваны на працягу многіх дзён да ложка, вучоны звярнуў увагу, што большасць лекавых рэчываў на аснове арганічных злучэнняў уздзейнічае толькі пры даволі працяглым знаходжанні ў арганізме. Між тым, як правіла, устойлівасць іх слабая. Таму іх трэба часта прымаць. Напрыклад, для стварэння патрэбнай канцэнтрацыі ў арганізме стрэптаміцыну ці пеніцыліну трэба даваць хвораму невялікія іх дозы праз кожныя чатыры гадзіны. За апошнія гады туберкулёз паспяхова вылечваюць прэпаратам «ПАСК». Хвораму трэба прымаць яго не менш 20 грамаў у суткі, а ўвесь курс лячэння — амаль два кілаграмы. Як жа палепшыць гэтыя лекавыя прэпараты? Нямала дзён і начэй думаў вучоны.

У пачатку другой сусветнай вайны ў Германіі быў прыгатаваны з некаторых палімераў кровезамяняльнік. Пасля вайны савецкія хімікі ў садружнасці з урачамі стварылі цудоўны айчынны прэпарат для замены донарскай крыві — «ПВП». Цяпер ужо ў кожнай аперацыйнай стаяць напагатове ампулы з сінтэтычным кровезамяняльнікам. Выявілася, што палімеры-кровазамяняльнікі не толькі бясшкодныя дадаткі, яны дапамагаюць і працэсу ўтварэння новых крывяных шарыкаў.

Калі гэтыя палімеры, кампенсуючы страту крыві, здольны доўгі час заставацца ў нашым арганізме, дык, магчыма, трэба паспрабаваць злучыць іх з іншымі лекамі, — разважаў Ушакоў, — і яны будуць «трымальнікамі» і «праваднікамі» лекавых прэпаратаў. Тады адразу павысіцца каштоўнасць лекаў, лячэнне зробіцца больш простым і больш эфектыўным.

Для таго, каб ажыццявіць гэтую выдатную ідэю, якая адкрывае, па сутнасці, новую эру ў галіне выкарыстання лекавых хімічных прэпаратаў, трэба было вырашыць дзве задачы. Па-першае, знайсці такія палімеры, якія трывала злучаліся б з лекамі, не памяншаючы іх лекавых якасцей, па-другое, праверыць, ці не знікне зусім уздзеянне лекавых прэпаратаў пасля ўступлення іх ва ўзаемадзеянне з палімерамі. Адказ можна было атрымаць толькі шляхам эксперыментаў. Таму пад кіраўніцтвам Ушакова і некаторых другіх ленінградскіх вучоных былі праведзены шырокія даследаванні, якія закончыліся поўным поспехам.

Ужо ўдалося атрымаць шэраг

лекавых палімераў, эфектыўных сродкаў супраць інфаркту, туберкулёзу і склерозу. Лячэнне інфаркту і тромбафлебіту заснавана на ўжыванні асобных прэпаратаў, якія затрымліваюць здольнасць крыві згушчацца, — так званых антыкаагулянтаў. Уздзеянне гэтых лекаў будзе паспяхова толькі ў тым выпадку, калі строга рэгулюецца доза прэпарату, які ўводзіцца ў арганізм хворага, і пастаянна кантралюецца састаў крыві.

Як толькі малекула антыкаагулянта далучыць да сябе гіганцкую малекулу таго ці іншага палімера, рэзка ўзрастае працягласць яго лекавага ўздзеяння. Цяпер ужо няма неабходнасці часта даваць хвораму лякарства. Дастаткова будзе ўвесці яго ў арганізм хворага раз у два-тры тыдні. Новыя палімерныя лекі прыгодныя і для папярэджання захворвання, і для лячэння пасля аперацый, калі неабходна ўсімі сродкамі пазбягаць магчымага згушчэння крыві.

З набліжэннем старасці ў людзей развіваецца склероз сасудаў: на сценках артэрый адкладаецца арганічнае рэчыва — халестэрын. Утварэнне такіх склерозных «бляшак» выклікае зацвярдзенне сценак крываносных сасудаў. Для лячэння артэрыясклерозу часцей за ўсё ўжываецца працяглая дыэта, пры гэтым звычайна хворым не рэкамендуецца ўжываць цвёрдыя тлушчы і асабліва маргарын.

Ушакоў стварыў новы прэпарат, які памяншае колькасць халестэрыну ў крыві і размывае яго адкладанні на сценках артэрый. На гэты раз да палімера далучылі малекулы ненасычаных кіслот, якія ўваходзяць у склад раслінных тлушчаў. Лекавае ўздзеянне новага прэпарата аказалася больш эфектыўнае за самы строгі дыэтычны рэжым.

ЁН МЯНЯЕ АФАРБОЎКУ

Больш як паўтараста год чалавецтва карыстаецца растворамі ёду ў спірце для абеззаражвання ран. Ён уваходзіць у склад каштоўных лекаў — ёдаформу, ёдолу, ёдафарміну і другіх фармацэўтычных прэпаратаў. Лекі, якія маюць ёд, часта ўжываюцца пры лячэнні рэўматызму, склерозу, хвароб, звязаных з абменам рэчываў.

Чысты ёд — крышталікі цёмна-шэрага колеру са стальным адценнем. Дастаткова патрымаць крышталік ёду на далоні, як ён растае і ператвараецца ў фіялетавую пару. А ці бачылі вы калі-небудзь сіні ёд? Кропля крухмальнай настойкі, дададзеная да раствору ёду, афарбоўвае яго ў сіні колер.

Зусім нядаўна група ленінградскіх хімікаў — Е. Лаўрэнцьева, К. Падгорная, Л. Пятрова, Н. Глінкіна пад кіраўніцтвам С. Ушакова атрымалі цвёрды сіні ёд. Гэтае новае рэчыва атрымана без крухмалу на аснове палімераў полівінілавага спірту. Яно не толькі адрозніваецца ад другіх злучэнняў ёду і ад ёднай настойкі сваім ярка-сінім колерам. У яго і бактэрыцыдныя ўласцівасці значна большыя, чым звычайнага ёду. «Сіні» ёд забівае ўзбуджальнікаў брушнога тыфусу, палачкі туберкулёзу: знішчае гнояродныя бактэрыі, вылечвае дызентэрыю. З дапамогаю новага прэпарата можна паспяхова вылечваць розныя страўнікавыя хваробы, хваробы вуха, горла, носа. У адной з клінік Ваенна-медыцынскай акадэміі імя С. М. Кірава з дапамогаю новага прэпарата хутка выздаравелі хворыя з запаленнем сярэдняга вуха.

Нямала ўскладненняў выклікае ў хворых вірусны грып. Да гэтага часу няма надзейных лекаў для барацьбы з вірусамі. Даследы апошніх год паказалі, што сіні ёд можа паспяхова змагацца з гэтымі нябачнымі, няўлоўнымі ворагамі чалавецтва.

Калі змазаць растворам сіняга ёду скуру, на яе паверхні ўтвараецца тонкая ахоўная плёнка. Яна спрыяе больш хуткаму зажыўленню ран, асабліва пры апёках.

Для лячэння некаторых хвароб не заўсёды зручна карыстацца растворамі сіняга ёду ці яго парашкамі. Нядаўна Ушакоў з групай супрацоўнікаў распрацаваў методыку вырабу плёнак, ніцяў і жэлепадобных прэпаратаў сіняга ёду. Расплаўлены жэлепадобны сіні ёд шпрыцам уводзяць у лёгачныя каверны, і там ён застывае. Такім чынам, у арганізме стварающца своеасаблівыя бастыёны барацьбы супраць мікробаў. З поспехам ужываецца сіні ёд і ў зубной хірургіі для лячэння стаматытаў і гігвітаў.

Вылечванне розных хвароб з дапамогаю новага прэпарата паказвае, што ён мае перавагі перад шырока вядомымі нам антыбіётыкамі — пеніцылінам, стрэптаміцынам, граміцыдзінам. Усё гэта дае шырокія перспектывы для выкарыстання сіняга ёду ў медыцыне.

Добра авалодаўшы майстэрствам хімічнага «кравецтва», вучоныя могуць ствараць палімеры па заказу, з рознымі загадзя зададзенымі ўласцівасцямі. Савецкія хімікі ўжо стварылі нямала новых рэчываў, якіх няма між мінералаў зямной кары, а таксама ў раслінным і жывёльным свеце. Працы савецкіх хімікаў — дастойны ўклад у ажыццяўленне праграмы пабудовы камунізма, — прынятай XXII з'ездам КПСС.

Б. РОЗЕН,
кандыдат хімічных навук.

СВАЁЙ КРЫВЁЮ

Рэпартаж

Пісьмы... пісьмы... пісьмы.

Многа іх, усхваляваных і радасных, прыходзіць у Мінск, у інстытут пералівання крыві. І ў кожным — глыбокая чалавечая падзяка за выратаванае жыццё, цёплыя, шчырыя словы ў адрас тых, хто дзеліцца з чалавекам, што трапіў у бяду, самым дарагім — сваёй крывёю.

Лячэнне крывёю з кожным годам прымяняецца ўсё шырэй і шырэй. Бадай, немагчыма цяпер уявіць сабе бальніцу, паліклініку ў горадзе, нават у вёсцы, дзе б не карысталіся ў крытычны момант донарскай кроўю.

Донары... Цэлая армія гэтых чалавекалюбаў цесна звязана з інстытутам пералівання крыві.

Сонечная палата. Цішыня. Ля працэдурнага століка — медыцынская сястра. Сёння дзень прыёму донарскай крыві. Звычайная абстаноўка: людзі сур'ёзныя, дзелавітыя, і разам з тым у іх настроі адчуваецца нейкая прыўзнятасць, якая звычайна бывае ў людзей, што робяць вельмі важную справу. Для таго, хто здае кроў, гэта мае значэнне: выклікае прыхільнасць, падбадзёрвае, надае спакой, раўнавагу.

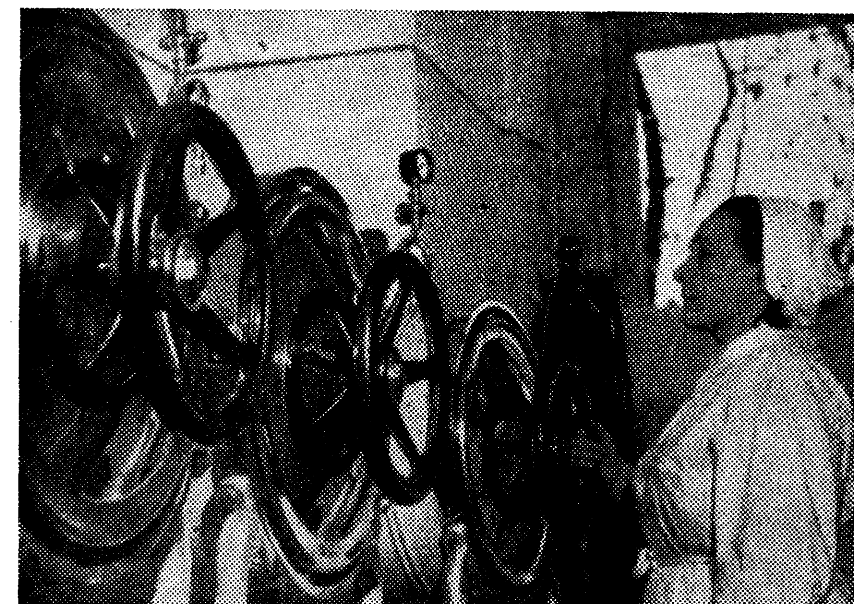

У гэтых аўтаклавах «здабываецца» стэрыльная чысціня, якая так патрэбна пры ўзяцці крыві ў донараў.

Уваходзіць Аляксандра Канашонак. Медыцынская сястра запрашае яе сесці. Пакуль ідуць прыгатаванні, заходзіць размова пра жыццё. Адчуваецца, што Аляксандра Канашонак — не навічок у гэтым кабінеце. Першы раз

Ля апарата інжынер Зіна Навіцкая.

яна пабывала тут яшчэ ў 1954 годзе. Тады яна толькі закончыла школу і паступіла працаваць вучаніцай у цэх настройкі Мінскага радыёзавода. Аднойчы на заводзе здарылася няшчасце. Тэрмінова спатрэбілася кроў. «Калі трэба, я магу даць сваю кроў,— сказала яна ўрачам, прыбегшы ў санчасць.— Толькі б выратаваць таварыша!»

Сёння Аляксандра Канашонак здае кроў трыццаць першы раз. Здадзена за ўвесь час амаль чатырнаццаць літраў.

Пакуль мы гутарылі з донарам, да століка падышла высокая жанчына ў беласнежным халаце. Гэта — лабарантка клінічнай лабараторыі Раіса Файвішэвіч. Праз некалькі хвілін яна сядзе за свой столік і пачне вызначаць групу крыві донара.

Лабарантка — майстар сваёй справы. І тым не менш, яе работа будзе правярацца яшчэ і яшчэ раз, бо справа датычыць жыцця чалавека, і лішняя асцярога тут не пашкодзіць. Каб пераканацца, што група вызначана правільна і не выкліча пры пераліванні непрыемных вынікаў, кроў накіроўваюць у сыварататачную лабараторыю. Тут яе правяраюць так званым перакрыжаваным спосабам. Пасля гэтай праверкі можна спадзявацца, што група вызначана правільна.

Але вернемся ў працэдурную. Ідзе прыём крыві. Аляксандра Канашонак, не адчуваючы стомленасці, пакінула прывычнае месца ля століка. Яе запрашаюць у сталовую. Кухары ведаюць, чым пачаставаць донара. Разам з урачамі яны стараюцца абкружыць незвычайных наведвальнікаў сваёй сталовай любоўю і ўвагай. Аляксандры падаюць апетытны абед...

Тым часам здае кроў Ліда Багдасар'ян — работніца УНР-25. Ліда здае кроў нядаўна і прыходзіць у гэтую лабараторыю з вялікай ахвотай.

На развітанне яна гаворыць урачу:

Самалёт санітарнай авіяцыі хутка дастаўляе кроў чалавеку, які змагаецца са смерцю.

Аляксандра Прадко працуе ў дзіцячым садзе № 81 г. Мінска. Дзеці шчыра любяць сваю клапатлівую і спагадлівую выхавацельніцу.

«Калі ласка, не налічвайце мне грошы... Сёння я здаю кроў бясплатна...»

— Добра, Ліда... Можна толькі вітаць такую заяву.

— Доктар Барташэвіч,— звяртаецца Аляксандра Прадко,— і мяне запішыце. Я... таксама бясплатна.

Аляксандра Прадко — актывіст санітарнай работы. Яна першая адгукнулася на заклік донараў Масквы, якія вырашылі здаваць кроў бясплатна. Яна запрасіла шмат жанчын — суседак па дому — стаць донарамі. Нядаўна Аляксандру Прадко ўзнагародзілі ганаровай граматай ЦК Таварыства Чырвонага Крыжа...

* * *

...Рабочы дзень заканчваўся. Апусцелі калідоры. Толькі ў лабараторыях інстытута людзі па-ранейшаму працавалі ля мікраскопаў. Не пакідала свайго рабочага месца і інжынер Зінаіда Навіцкая. Не здзіўляйцеся, у інстытуце пералівання крыві ёсць інжынер... Зінаіда Навіцкая кіруе самай складанай тэхнікай, пры дапамозе якой рыхтуюцца сухія прэпараты з крыві.

На шкельцы Зінаіда Навіцкая паказвае нам парушынкі толькі што высушанай крыві.

— Сухая плазма,— тлумачыць яна,— цудоўна захоўваецца, выдатны сродак пры апёках і іншых захворваннях, калі арганізму супрацьпаказана ўводзіць чырвоныя крывяныя цельцы.

...Нечакана рэзка зазвінеў тэлефон.

— З раёна...

І на самай справе. Звоняць з Мастоў Гродзенскай вобласці.

— Добра, зараз жа накіруем,— адказвае голас дзяжурнага.— Самалётам. Так, так, чакайце.

Слухаючы ўпэўненыя словы дзяжурнага, міжволі прыпомніліся тыя, хто толькі што здаваў кроў, і ўвесь дружны калектыў людзей, якія працуюць на высакароднай ніве дзейнасці — ратуюць жыццё чалавека.

М. САВІЧ.

Фота **С. Чырэшкіна.**

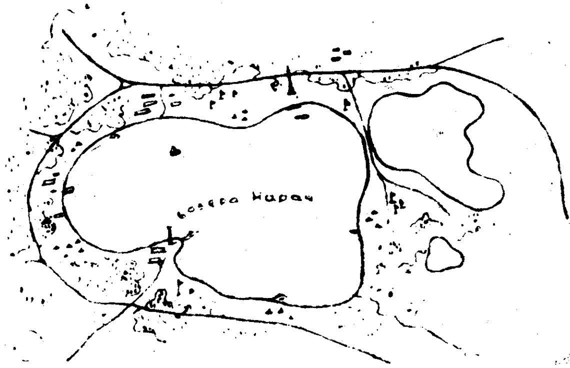

БУДУЧЫНЯ АЗЁРНАГА КРАЮ

Нарач — возера-мора, з белакрылымі чайкамі, з пеністымі хвалямі, з лясістымі берагамі. Пра яго пішуць паэты і гісторыкі, яго вывучаюць біёлагі і гідролагі. Але надышоў час сказаць сваё слова пра Нарач і архітэктарам.

І яны гавораць. У праектных інстытутах сёння робяць накіды новай гісторыі нарачанскага краю. Тут вакол групы азёр Нарач, Баторына і Мястра запраектаваны і ўжо ствараюцца санаторыі, пансіянаты, піянерскія лагеры, водныя і лодачныя станцыі, пляжы і спартыўныя лагеры, турысцкія базы. Прывабныя, сучасныя па сваёй архітэктуры і плануроўцы гэтыя аздараўленчыя комплексы будуюцца з улікам самых сучасных патрабаванняў.

Чалавек павінен затрачваць як мага менш сіл, часу і матэрыяльных сродкаў на арганізацыю свайго адпачынку. Таму стварэнне зон масавага адпачынку мае шмат пераваг, і першая з іх — магчымасць наладзіць цэнтралізаванае абслугоўванне харчаваннем, гандлем, транспартам, сувяззю. Бясспрэчна, што такое канцэнтраванае будаўніцтва куды больш эканамічнае, чым параскіданае ў розных месцах.

Як жа будуць выглядаць берагі нарачанскіх азёр?

Яшчэ некалькі год назад асноўнымі месцамі адпачынку тут былі санаторыі, дамы адпачынку і прыватныя дачы. Даўно асталяваліся, напрыклад, на паўночна-заходнім беразе возера работнікі мінскай друкарні «Звязда». Яны першыя пабудавалі ў сасновым лесе лёгкія домікі і штогод праводзяць тут свой адпачынак. Крыху далей, за вёскаю Купа, пачаў будавацца новы санаторый. Яго белыя карпусы ўжо відаць з боку возера. Але не заўсёды спакусіш здаровую моладзь рэжымам санаторыя. Жыццё падказала новыя формы арганізацыі адпачынку. Прычым самага разнастайнага. Масавага, здаровага, дзейснага, звязанага з турызмам і спортам. Моладзь з задавальненнем праводзіць свой адпачынак у аздараўленчых лагерах, дзе ёсць не толькі палаткі, але і спартыўны інвентар.

Палатняныя лагеры і гарадкі адпачынку плануюцца ў лесе, на прыгожых палянах. Каля кожнага лагера будзе свой пляж, водная і лодачная станцыі. Не спадабаецца палатка, можна будзе ўзяць напракат трэйлер — лёгкую дачу на калёсах. З трэйлераў, лёгкіх домікаў і палатак будуць арганізаваны летнія гарадкі адпачынку. У іх можна будзе за невялікую цану зняць пакой ці месца на любы тэрмін.

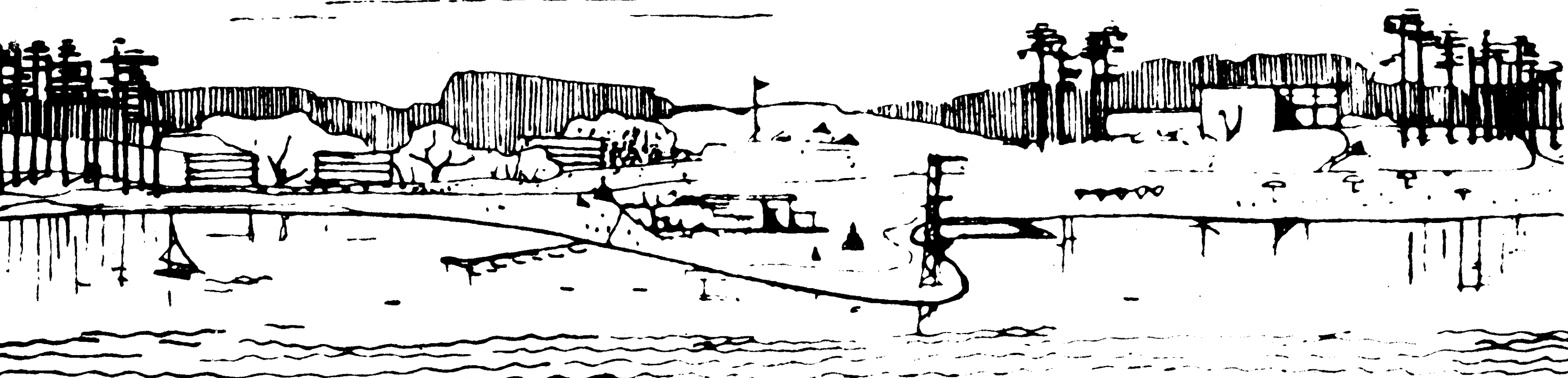

А хіба дрэнна адпачываць на вадзе, у плывучых базах адпачынку? Вялікія плыты і лёгкія павільёны на іх плывуць па возеры. У любым месцы можна спыніцца і правесці прагулкі ці экскурсію.

Да паслуг сямейных — пансіянаты. Тут прадаставяць месца, пасцель або асобны пакой, харчаванне і неабходны інвентар на любы тэрмін за наяўны разлік.

На мысе «Наносы», што прыгожай пясчанай касою выступае ў возера, запраектаваны стадыён, водная і лодачная станцыі, яхтклуб і пансіянат для адпачынку спартсменаў. Тут будуць праводзіцца і трэніровачныя зборы.

На поўдзень ад мыса «Наносы» ў жывапісным сухім бары размесціцца беларускі «Артэк» — рэспубліканскі піянерскі лагер санаторнага тыпу. Магчыма, яго назавуць «Арлянята» ці «Ластаўка». Назва яшчэ не знойдзена. Але назва гэта абавязкова будзе змястоўнай і прыгожай.

Вялікая турысцкая база будзе знаходзіцца там жа, дзе і цяпер. Яна значна пашырыцца.

Кожная група, кожны комплекс будуць мець свой цэнтр з поштай, тэлеграфам, камбінатам бытавога абслугоўвання. Акрамя таго, у зоне адпачынку будуць танцавальныя веранды, кінатэатры, рэстаран, месцы прагулак і месцы ціхага адпачынку.

Хіба можна апісаць усё тое, што ўзнікне на берагах возера Нарач, якое займае 80 квадратных кіламетраў. Пясчаныя берагі яго акаймаваны хвойнымі і мяшанымі лясамі. Прыгожая прырода, памятныя мясціны, звязаныя з партызанскім рухам і барацьбой беларускага народа за сваю незалежнасць, будуць вабіць сюды людзей з усіх куткоў краіны.

Вялікую работу правядуць тут і па ахове прыроды, аздараўленню і добраўпарадкаванню прыбярэжных месц. Паўднёваўсходняя частка зоны, напрыклад, уздоўж ракі Нарачанкі ператворыцца ў запаведнік. Лясы, балоты і азёры гэтай часткі захаваюцца, каб разводзіліся звяры, птушкі, гадавалася рыба. Усе астатнія забалочаныя ўчасткі будуць асушаны. Новыя лесанасаджэнні перайтвораць паўночны бераг, і вакол возера замкнецца зялёнае кола лясоў.

Сто тысяч чалавек за год зможа адпачыць тут. Такі ён, сапраўдны клопат савецкай улады пра чалавека.

А. СЫЧОВА,
архітэктар.

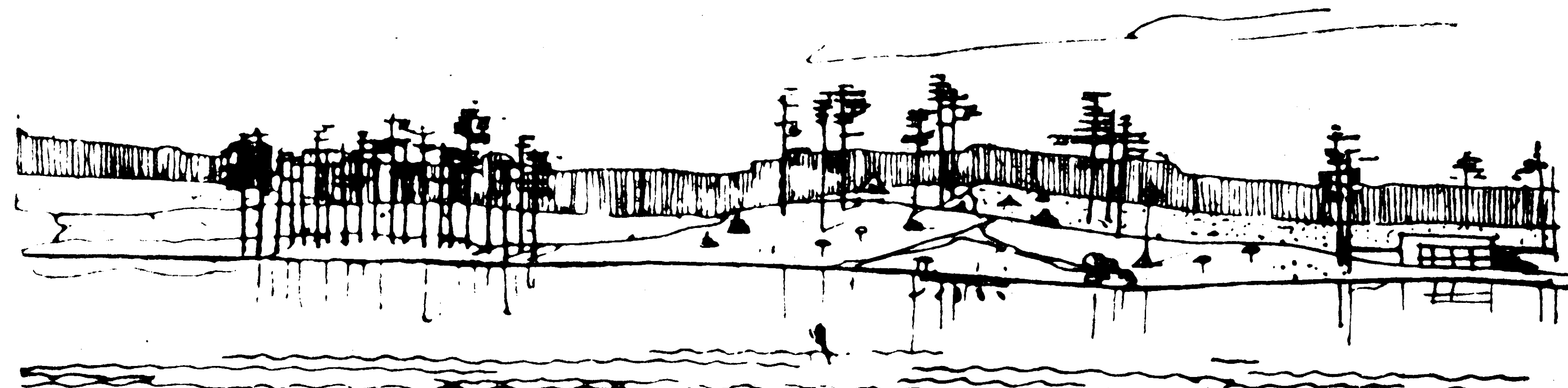

Алег ЛОЙКА

КРЫЛЫ ПАЭЗІІ

Традыцыі рамантычнага і паэзія маладых

Паэзія... Якое гэта шматзначнае і невычэрпнае сэнсам слова, якая, як сусвет, неабдымная, як зямля, багатая, як жыццё, featfully рознабаковая з'ява! Можна ўспомніць сотні імёнаў, і ўсё розныя паэтычныя аблічча будуць узнікаць перад вамі, пацвярджаючы гэтую, старую, як свет, праўду. Але якіх бы схільнасцей ні быў паэт, чым бы ён ні вылучаўся, нельга нават уявіць сабе, каб яго так ці інакш не кранула рамантыка. Ды і наогул паэзія без рамантыкі немагчыма, бо рамантычнае — гэта яе крылы, без якіх яна ні ўзняцца, ні жыць не можа.

Рамантычнае не можа не ўваходзіць у паэзію ўжо проста па той прычыне, што нельга ўявіць сабе чалавека, які хоць крышку не быў бы рамантыкам: не захапляўся б прыгажосцю зямлі і зор, веліччу герояў і подзвігаў, незвычайнасцю вачэй каханай; сэрца якога не замірала б ва ўрачыстым хваляванні перад Крамлёўскай сцяной, перад святыняй Ленінскага Маўзалею або ў напружаным чаканні сустрэчы з роднымі мясцінамі і людзьмі, ці ў момант найвышэйшай чалавечай радасці, калі ўбачыш, нарэшце, здзяйсненне мары, плён тваіх рук — новы, у святочных агнях навасельляў будынак, усхваляваную лёгкім ветрыкам лаву залатога збожжа, спушчаны на марскую хвалю карабель, кнігу, што пахне яшчэ друкарскаю фарбай.

Тым больш рамантычнае не можа не ўваходзіць у сучасную паэзію, якая адлюстроўвае наш дзень, поўны рамантыкі працоўнага гераізму, нястрымных мар, смелых здзяйсненняў, бясконцых пошукаў!..

Асновай рамантычнага, рамантыкі трэба, мабыць, вылучаць чалавечую прагу прыгожага і добрага, імкненне чалавека да ідэальнага і смелую разведчыцу гэтага ідэальнага — мару.

У розныя часы людзі па-рознаму разумелі прыгожае і добрае, па-рознаму марылі аб ім. Адны шукалі яго на зямлі, другія — на небе. І сёння мы захапляемся красою антычных статуй, што апаэтызавалі гармонію чалавечага цела, урачыстасцю жывых фарбаў мастакоў Рэнесанса, што славілі радасць жыцця. І разам з тым холадам павявае на нас ад сярэдневяковых абразоў, з якіх пазіраюць змардаваныя чалавечыя твары, страшныя сваёй пакутніцкай адлучанасцю ад усіх зямных радасцей.

Доўгі шлях прайшло чалавецтва, перш чым стала шукаць прыгожае і добрае толькі на самой зямлі, толькі ў чалавеку, перш чым людзі самі сталі свядомымі тварцамі прыгожага і добрага. На гэта спатрэбіўся жыццёвы подзвіг Карла Маркса з яго адкрыццём заканамернасцей развіцця грамадства, на гэта спатрэбілася накіраваная ленінскай мудрасцю Вялікая Кастрычніцкая сацыялістычная рэвалюцыя, якая ўпершыню ў гісторыі чалавецтва дала чалавеку рэальныя магчымасці для здзяйснення мар пра свабоду, роўнасць і братэрства, пра гарманічнае развіццё чалавека, пра камунізм.

У сваіх пошуках ідэалу мастакі мінулага былі вымушаны ісці ў разлад з жорсткай і суровай рэчаіснасцю, бунтуючы супраць яе, супрацьстаўляючы ёй свет сваіх мар, свае ідэалы.

Зусім іншыя ўзаемаадносіны ідэалу і жыцця ў нас. Паміж імі знікла бездань. Яшчэ няздзейсненыя, ідэалы нашы ўжо рэальныя, бо яны ў той жа самы час і мары і ўжо не мары, а рэальнасць, якая здзяйсняецца нашымі рукамі. Новыя ўзаемаадносіны жыцця і мары наклалі свой адбітак на прыроду рамантычнага ў літаратуры.

Раней рамантычнае ўзнікала як паэтызацыя непрыняцця рэчаіснасці, як песня летуценняў мастака аб сваім ідэале. Рамантызм пачатку XIX стагоддзя, напрыклад, — гэта ўрачыстасць суб'ектыўных эмоцый, укладзеных пісьменнікамі ў вусны герояў, што ўвасаблялі «голыя», абстрагаваныя страсці — бунту, нянавісці, любві. Але ў творчасці рамантыкаў таго часу спакваля нараджалася і новая форма адлюстравання жыцця — рэалізм, які, паводле М. Чарнышэўскага, паказвае жыццё ў формах жыцця, адной з прадумоў якога, калі гаварыць словамі Ф. Энгельса, з'яўляецца дакладнасць дэталей выяўлення.

Рэалізм перадавых пісьменнікаў XIX стагоддзя, як і рамантызм, арыентаваўся на ідэалы, якія былі па-за сферай таго, што адлюстроўвалася. Не прымаючы свету эксплуатацыі і маны, яны гнеўна выкрывалі яго, аддаючы свае сімпатыі будучыні, абрысы якой не заўсёды выразна ўяўлялі.

Канкрэтныя абрысы будучыні перад літаратурай раскрыў навуковы камунізм. Перамога Вялікага Кастрычніка звяла мару пра лепшую будучыню з туманных рамантычных вышынь на зямлю. Ідэальнае стала зямным, сучасным, нашым. Еднасць з ім напоўніла нашу літаратуру рамантычным пафасам. Не ад супрацьстаўлення сябе жыццю з'явілася рамантычна жывапісная, эмацыянальна ўзнёслая паэзія 20-х гадоў — яна вырасла ад зліцця з велічнасцю эпохі, з яе поступам. Рамантычнае ў паэзіі гэтага часу было ў самой сутнасці лірычнага героя з яго касмічна-маштабнай радасцю і захапленнем, у самой неканкрэтнасці аблічча гэтага героя, у сімволіцы малюнкаў і дэталей, у маляўнічай паэтычнай фігуральнасці, у вуглаватай няскладнасці, лірычнай раскаванасці рытміка-інтанацыйнага складу верша.

Сёння, асэнсоўваючы паэзію 20-х гадоў, выразна бачыш у ёй такую даволі нечаканую з'яву: рэвалюцыя напоўніла рамантыкай само жыццё, апусціла рамантычнае з завоблачных абсягаў на зямлю, а паэзія ў сваім імкненні раскрыць зямное рамантычнае рынулася ў завоблачныя абсягі. Паэты ўсім сэрцам адчулі веліч і незвычайнасць новай эпохі, але паэтызаваць яе праз зямное, канкрэтнае, рэальнае, — гэта, на іх думку, не адпавядала духу эпохі. Так у паэзіі 20-х гадоў узніклі маштабныя, планетарна-касмічныя вобразы, паэты імкнуліся праз іх адлюстраваць размах і веліч падзей. Рэвалюцыя ўяўлялася ім «векам... агню, дыму, попелу», успамін аб грамадзянскай вайне — успамінам аб тым, як «чорных дзён стрымалі конніцу», песня пра абноўленую рэвалюцыяй зямлю — песняй пра «голыя... пад чырванню... прасторы» (М. Чарот).

Вершы многіх паэтаў 20-х гадоў, поўныя «грому дзён агністых», «гоману сталі звонкае... напеваў агнятонных фабрычнага гудка» (А. Дудар), «гарачых крылляў навальніц», гоману-спеву «вольных струн-хваль» (П. Трус), раскрывалі новую яву, яе рэальную рамантыку ўмоўна, абстрактна.

Рамантыка новых дзён найбольш адчувалася ў самым гучанні слоў

і радкоў. Іх узнёсласць і незвычайнасць гаварыла тагачаснаму чытачу аб новым, небывалым і гэтым хвалявала яго.

Але бывала і так, што жывую плынь эмоцый адольвала часам халодная рыторыка ўмоўна-рамантычнага складу, як у А. Александровіча:

Уздрогнула зямля!
З зямлі прарваўся вар!
І ўжо ў астатняй, але страшнай
завірусе, —
Як жылы,
сціснуліся межы карт, —
Ўзышла зямля Савецкай Беларусі.

Альбо ў А. Звонака:

Былі часы
Хмялёвага паўстання,
Былі часы
І бур, і навальніц...
Да мэты йшлі
Адвагай і змаганнем.
Ішлі да волі
Поступам стальным.

Неўзабаве, аднак, паэзія 20-х гадоў пачынае разумець свае слабасці і кідаецца ў настойлівыя пошукі канкрэтна-рэалістычнага ўвасаблення новага жыцця. Лепшыя вершы 30-х гадоў ужо спалучаюць у сабе рамантычны дух з рэалістычнай пластычнасцю малюнка, з паэтызацыяй канкрэтнага, зямнога чалавечага пачуцця.

У гэтым сэнсе вельмі характэрныя вершы А. Куляшова з цыкла «Юнацкі свет». Яны з усёй яркасцю куляшоўскага таленту адкрывалі рамантыку «сотай вярсты», прывязваючы яе, такім чынам, да зямлі, да канкрэтнага. І калі параўнаць рамантыку «сотай вярсты» і чаротаўскую рамантыку, то яны гэтак жа далёкія, як зямля і неба. «Сотая вярста», як і чаротаўскі «век агню, дыму і попелу», таксама ідзе ад рамантычнага ўспрымання рэчаіснасці, але менавіта ў яе канкрэтна-штодзённым, зямным, а не абстрагавана-касмічным абліччы. Яна, «Сотая вярста», — ад незвычайнага багацця духоўнага свету зусім канкрэтнага, адметнага сваім індывідуальным характарам лірычнага героя, раскрытага ў яго сувязях са сваім часам, у яго адносінах да сяброў і сябровак, да шматфарбных праяў роднай прыроды з яе рэкамі і азёрамі, лясамі і дарогамі, небам і воблакамі.

На развіццё паэзіі 30-х — 40-х і першых пасляваенных гадоў, як вядома, свой адмоўны ўплыў зрабіў культ асобы Сталіна. Гэта ён найбольш паспрыяў і буйнаму прарастанню ў ёй рытарычнай сімволікі, псеўдарамантычнай пампезнасці — гэтых спрадвечных антыподаў сапраўднай рамантыкі. З культам асобы былі звязаны таксама значная абясkроўленасць лірыкі, выкарчоўванне з яе роздуму, актыўнага стаўлення да развіцця нашага грамадства, абыякавасць да інтымнай лірыкі — гэтага магутнага сродку ўздзеяння на выхаванне разумнага і добрага ў чалавеку. Але, мабыць, найгоршую службу ў паэзіі саслужыла народжаная ў атмасферы культу асобы практыка выдаваць пад шыльдай паказу жыцця ў яго рэвалюцыйным развіцці творы, адарваныя ад жыцця, ад рэальных шляхоў нашага поступу наперад.

Так. У нас не было і няма бездані паміж рэчаіснасцю і марай. Нашы ідэалы кожны дзень прарастаюць у рэальнасць, набліжаючы нас да запаветнай мэты. Паэтызацыя адвольных выдумак — дыскрымінацыя ідэалу, прафанацыя мары. Адарваная ад жыцця, ад яго канфліктаў і поступу, мара ўжо не мара, а хімера, паэтызацыя ж яе — пустая ігра фантазіі, нікому не патрэбная і, урэшце, грамадскі шкодная.

Сёння псеўдарамантычны адрыў ад жыцця пераадолены. Тым не менш важным застаецца высвятленне яго прыроды і асновы як прыжывальшчыка, якому не можа быць месца ў сферы рамантычнага.

У атмасферы культу асобы вульгарна-сацыялагізатарская крытыка

аб'явіла сімволіку, рамантычную алегорыю і іншыя прыкметы рамантычнага стылю прыналежнасцю буржуазна-нацыяналістычнага мастацтва. Пурытанскія запатрабаванні пісаць толькі рэалістычна-канкрэтна адыгралі сваю адмоўную ролю ў тым сэнсе, што ў паасобных выпадках паэзія рэалістычна-дакладнага жывапісу пачала падмяняцца прыземленым бытавізмам, пазбаўленым рамантычнага пафасу, шырыні погляду, ігры фантазіі.

На жаль, праявы гэтай тэндэнцыі гіпнатызуюць таго-сяго яшчэ і сёння.

Паэзію можна назваць акном у шырокія далягляды свету, у гераічнае мінулае, урачыстае сёння і не менш гераічнае, велічнае заўтра. А тут глянеш іншы раз у гэтае акно і бачыш: гародчык паблеклых кветак, імшастае шула ці веснічкі, што рыпам сваім не даюць заснуць лірычна-пустому паэту!..

Паэзію можна назваць люстрам подзвігаў, мар, думак, пачуццяў. А тут зірнеш у гэтае люстра, і там як у праходной папулярнай песеньцы: радзімка на шчочцы каханай! Што ўжо гаварыць пасля гэтага аб адлюстраванні духоўнага багацця чалавека, рамантыкі нашай сучаснасці!..

І ўсё гэта не проста драбнатэм'е ў паэзіі, духоўная беднасць, блекласць фарбаў. Гэта такое драбнатэм'е і беднасць, у аснове якіх — страта адчування рэальнай жыццёвай рамантыкі, адсутнасць рамантычнага стаўлення да рэчаіснасці.

Паэзіі вялікага дыхання заўсёды памагала ўзнімацца на горныя вяршыні рамантычнасць светаўспрымання, светаадчування пісьменніка. У гэтым можна пераканацца на прыкладзе Янкі Купалы — аднаго з найярчэйшых рамантыкаў у беларускай літаратуры. Арліны палёт фантазіі паэта, яго еднасць з народам і зямлёй, здаецца, найлепш выявіліся ў дарэвалюцыйным вершы «Песняй толькі». Лірычны герой гэтага верша па-данкаўску дзёрзка і самаахвярна марыць-сцвярджае:

Млечны шлях, што нябесны дзядзінец
Засцілае, я б зняў на зямлю
І масціў бы ім новы гасцінец
Цераз родную ніву сваю.
Сонца ўзяўшы агністае ў рукі,
Што гарыць над бязмерам палёў,
Я па млечным тым шляху без мукі
Чалавека да шчасця бы вёў.

Захаплялынай і яркай ад той жа рамантычнай узнёсласці заставалася песенна-звонкая лірыка Янкі Купалы — песняра Савецкай Беларусі:

З усмешкай мы жыццю глядзім у вочы,
Судзіла доля шчасце на вяку, —
Збіраем кветкі папараці ўночы,
Днём з ясным сонцам ходзім пад руку.

Рамантычны пафас Янкі Купалы быў звязаны не толькі з асаблівасцямі купалаўскага светаўспрымання, але і з яркай іншасказальнасцю яго паэзіі, якая смела супастаўляла і супрацьпастаўляла з'явы, на першы погляд несумяшчальныя, непараўнальныя, як, напрыклад, у вершы «Шляхам гадоў»:

Як пацерку да пацеркі, за годам год
На шнур жыцця ўсё ніжа, ніжа;
Адна з тых пацерак сцюдзёная, як лёд,
Другая цёплая, як сонца летні ўсход,
А трэцяя — як той чарвяк з-пад крыжа.
Адна далей, другая сэрцу бліжай,
Адна, як кветка, а другая, як асот,
А ўсе вісяць на шыі...

Рамантычна ўзнёслага не цураўся і Якуб Колас. Многа рамантычнай веліччы пачуццяў і яркасці вобразна-выяўленчых фарбаў, напрыклад, у яго лірыцы ваенных гадоў і пасляваеннага часу.

Успомнім верш «Голас зямлі»:

Я чую голас несціханы —
Зямля мая мяне заве
І кроіць сэрца мне на раны,
Звініць, як звон касы ў траве.
І шум дубровы, і стогн пушчы,
І рэк усхліп, і плач крыніц,
І немы зрок балотнай тлушчы
Нясуць мне весць пра чужаніц.

І вось ужо сэрца паэта не можа трываць. Разбуджанае клічам роднай зямлі, абдымаючы ўсю яе думкамі-пачуццямі, яно раптам нібы зжахаецца, што вось гэтак жа абняць зямлю рукамі немагчыма, і тады магутны ўздых вырываецца з грудзей паэта:

О, каб я меў такія рукі,
Зямля, абняў бы я цябе,
Каб сцішыць гора тваё, мукі,
І сілу даць у барацьбе!

Сэрца волата прагне адчуванняў волата, і ў гэтай рамантычнай празе сапраўды ярка і векапомна выявілася ўся сіла патрыятызму паэта.

Многія вершы Якуба Коласа ваеннага і пасляваеннага часу афарбаваны іншым рамантычным каларытам. Так, асноўнае ў вершах «Бывае музыка і ў стуку...», «Чымган», «Салар», «На пералётах», «На ростанях» — гэта ўлоўліванне незвычайнасці імгнення, услаўленне прыгажосці чалавечых перажыванняў у вышэйшы момант іх праяўлення. Радасць, смутак, боль, спачуванне, замілаванне — усё аднолькава натхнёна асэнсоўваецца як прыгожа-непаўторнае.

Такія вершы, як «Чымган», разам з тым, тыпова рамантычныя сваёй паэтызацыяй надзвычайнага, супастаўленнем велічы прыроды і чалавека, яркай маляўнічасцю паэтычнай фантазіі:

У мантыі лёгкай з празрыстай сінечы
Узносіцца ў неба магутны Чымган.
На ім спачывае халодны туман,
І хмары кладуцца на крэпкія плечы.

Як нейкі ўладар, незлічона багаты,
У розных адзеннях красуецца ён:
Дае яму сонца і колер, і тон,
Ткуць зоры і месяц яму свае шаты.

Я ў мыслях узношуся вышай Чымгана,
Туды, дзе звісае бяздонны блакіт,
Дзе свет ва ўсе бокі шырока адкрыт....

Чытаючы «Чымган», міжвольна ўспамінаеш «Крымскія санеты» Адама Міцкевіча, пушкінскае «Бывай, свабодная стыхія!..» На адным і тым жа ўзроўні і тут і там адбывалася ўзаемаяднанне чалавека і велічных стыхій. Я. Колас, як бачым, развіваў традыцыі вялікіх папярэднікаў, як бы завяшчаючы гэтым іх і нам.

Наша сённяшняя паэзія, абапіраючыся на творчы вопыт Янкі Купалы і Якуба Коласа, шырокім фронтам развівае традыцыі рамантычнага стылю — шэраг паэтаў вылучаецца яркім рамантычным светаўспрыйманнем, а шэраг імкнецца да рамантызаванага паэтычнага слова. Але ўплыў прыземленага фактаграфізму, бяскрылай адлюстравальнасці ў ёй яшчэ адчувальны, а самі пошукі рамантычнага не заўсёды яшчэ мастацкі завершаныя, удалыя.

Найбольш цэласным ў сваёй рамантычнай узнёсласці быў і застаецца Максім Танк. Маляўнічая канкрэтнасць выяўлення — асноўнае ў сённяшняга Танка. Калі ён малюе словам дарогі, то яны, «як пявучыя стрэлы, што пушчаны з лукаў тугіх», лятуць «насустрач прыгодам, вятрам, міражам, небасхілам» («Аўтастрады»). У тым, што дарога ляціць насустрач

«небасхілам», якраз і ёсць нястрымнасць рамантычнага пранікнення ў з'явы, якая ні ў якія гарызонты ілбом не ўпіраецца!.. Тымі ж самымі маштабамі мысліць паэт, калі перад ім ажывае бронза помніка і «цень вандроўніка знаёмага» — Шапэна — «кранаецца клавішаў зямлі» («Вяртанне Шапэна»). Яшчэ адзін узлёт фантазіі — і ўся зямля ўвасабляецца паэтам у вобразе сонечнага гадзінніка, «вечназялёнага цыферблата», цень чалавека на якім «адзначае і час нараджэння і час развітання з зямлёй». Як гэта ўсё проста ў сваёй прыгажосці і як незвычайна ў сваёй прастаце!

Рамантычна-пафаснаю заўсёды была паэзія А. Куляшова. Такою ж яе прадставілі і вершы з новай кнігі («Полымя» № 10, 1961 год). Гэта глыбакадумныя, яркія па форме вершы. У іх навізне, глыбіні, незвычайнасці — новы ўзлёт Куляшова-рамантыка.

Пясняр камсамольскага пакалення канца 20-х — 30-х гадоў, А. Куляшоў усёй сваёй ранейшай паэзіяй клікаў «уперад ісці, толькі ўперад ісці!». Ісці ўперад заклікаюць і новыя вершы паэта. Але раней, клічучы ўперад, у парыве рамантычнага ўзлёту паэт мала звяртаў увагі на складанасць рэальных шляхоў гэтага руху. Алеся, любая яго сэрцу Алеся, гінула, а ці спыняла гэта лірычнага героя яго паэмы ў нястрымным парыванні ў будучыню?.. Недзе, праўда, глыбока ў душы ўтойваў ён боль па страце, але асноўнае было ў сцверджанні адзінага: наперад, не азіраючыся, не разважаючы, не кіснучы ў пачуццёвасці! І ў гэтым была вялікая праўда аб лёсе цэлага пакалення, глыбока адчутая праўда жыцця, якую мы пачынаем разумець толькі сёння і якая для паэта не была ўжо таямніцай тады, калі ён пісаў пра Алесю. Выступаючы ад імя ўсё таго ж пакалення і сёння, А. Куляшоў раскрывае яго лёс, да гонару свайго таленту, яшчэ глыбей і паўней. Бо менавіта цяпер прыйшоў да паэта сканцэнтраваны роздум-самааналіз, як сведчанне росту духоўнай сілы пакалення, якое дасюль яшчэ, кажучы словамі А. Твардоўскага, «службу галоўную нясе». Але цяпер ужо не толькі на крылах эмацыянальнага захаплення, рамантычнага паўзабыцця рвецца наперад лірычны герой А. Куляшова. Цяпер яму ў дарозе заўсёдным спадарожнікам — вялікі жыццёвы вопыт, урокі мінулага, і яго не саб'е са шляху прывід «казачнай пальмы», не звабяць «маладыя парыванні» дарэмных пошукаў «трывалай вечнасці нявечназялёных бяроз» («Запаветны знак»), не стане ён шукаць «вернасці ў няверных, святой любві ў несвятых», «гадоў на марнасць» не аддасць («Перад падарожжам»). У горане яго пачуццяў сапраўды куецца сёння «дарожны дух для горных круч, для хваль высозных, для самых грозных завірух» («Перад падарожжам»). Лірычны герой А. Куляшова сёння сапраўды далёка ад сотай вярсты сваёй маладосці — «на паўмільярдным кіламетры паміж наступным і былым»!..

Вершы новай нізкі А. Куляшова цікавыя і ў іншых адносінах. У вершы «Мой прэзідыум», як і ў ранейшых («Выйшлі мы ўсе з народа», «Камуністы»), ёсць, напрыклад, подых таго рамантычна-эпахальнага адчування нашай сучаснасці, якім вызначаліся вершы У. Лугаўскога з «Сіняй вясны» і «Сярэдзіны стагоддзя». Песня А. Куляшова ўзнімаецца тут песняй пра «век наш грозавы»; як сіні вецер рэвалюцыі ў вершы Лугаўскога, у гэтую песню ўрываюцца «матросы, чырвонаармейцы», уваходзіць Ленін, «нязменна ўзначальваючы прэзідыум сэрца» паэта. Подых гэткага рамантычнага няхай жа не пакідае нашу паэзію!

Свае ўзоры стаўлення да рамантычнага, у той або іншай ступені блізкія Я. Купалу ці Я. Коласу, М. Танку ці А. Куляшову, даюць нам творы такіх разнастайных па таленту паэтаў, як П. Броўка, П. Глебка, У. Дубоўка, П. Панчанка, М. Лужанін, А. Вялюгін, К. Кірэенка, А. Бялевіч, М. Аўрамчык, С. Дзяргай, А. Русецкі і іншыя. Услед за імі ідуць сённяшнія маладыя паэты, творчасць якіх у плане рамантызацыі нашай сучаснасці, у выяўленні іх рамантычнага светаўспрымання, прыхільнасці да рамантычнага стылю чамусьці не надта карыстаецца ўвагай крытыкі.

Паэзія Я. Купалы, Я. Коласа, М. Танка, А. Куляшова дае яркія прыклады вялікіх перажыванняў лірычнага героя, калі ён як бы зліваецца сваімі пачуццямі з бясконцасцю праяў жывога на зямлі, калі чарадзейнай сілай паэтычнага слова ён адухаўляе ўсю зямлю, увесь свет.

Зерні такога адчування свету, зямлі ёсць і ў маладых, напрыклад, у вершы Р. Барадуліна «Калыска»:

Неба сінім навісла полагам.
Шчыра дзякуй табе, калыска!
Не ўзрасціла ты семя кволага,
Не прыземліла мары нізка.

Полаг вышыт шляхамі млечнымі.
Сонца — забаўка ў аблачынках.
Незямныя нам раны залечвала
Ты — сусвету ўсяго пясчынка.

Абгароджаная Карпатамі
І спавітая ў Гімалаі,
Як далонь чалавека, шурпатая,
Чалавеку ты ўжо малая.

Але як ні шукай, больш ніводнага верша, дзе б так па-рамантычнаму ўзнёсла выказвалася сапраўды сучаснае адчуваннем зямлі, у маладых не знойдзеш. Трапляюцца толькі асобныя рамантычна-ўзнёслыя дэталі, напрыклад, у вершы С. Гаўрусёва «Холадна ў гарах»:

Высока Шлях Млечны прасцёрся над намі.—
Як пыл у паходзе узняты байцамі.

Або, напрыклад, у вершы У. Караткевіча «Над шахтамі», дзе каменны вугаль параўноўваецца са скамянелымі світаннямі, якія будуць «палаць там, дзе захоча чалавек». Але чаму толькі дэталі? Чаму няма цэласнага, такога, як у многіх вершах М. Танка ці А. Куляшова, смела рамантычнага адчування свету?!.

Нельга сказаць, што нашы маладыя паэты не шукаюць рамантычных фарбаў. Але яны часам страчваюць пачуццё меры, як гэта здарылася, напрыклад, у вершы І. Калесніка «Роднае». Азёры ў ім аказаліся «глыбокімі вачамі зямлі», «лясы і дубровы — зямлі гэтай бровы — дугой абагнулі палі». Тут не толькі перабольшана з бровамі, няма тут паэтычнага вобраза, бо знешняе не падмацавана ўнутраным — думкай.

Дарэчы будзе прыгадаць тут невялікую «Песню» венецуэльскага паэта Карласа Аўгуста Леана:

И Земля, должно быть, не беспола.
Если ж пола лишена она, то жалости
она достойна.
Не любила она и не знает, что значит
рожать детей.

Всё живое на ней любит,
Жизнь даёт всё новым существам.
А она, Великая кормилица,
Так и не станет матерью мирка-
малютки,
не выкормит его сосцами гор.

З гэтага верша якраз і відаць, як арыгінальнасць думкі робіць самае смелае рамантычнае ўпадабненне (горы-сасцы!) паэтычным і бясконца выразным.

Адсутнасць рамантычнага светаадчування асабліва збядняе пейзажную лірыку. І гэта тым больш крыўдна, калі бачыш, як у той самы час нашы таварышы па пяру — рускія паэты — даюць узоры ўзнёсла-рамантычнага, сапраўды сучаснага адчування прыроды. Напрыклад, Б. Кежун у вершы пра раніцу піша:

В этот час, среди рассветной рани,
Медленно дышало предо мной
Озеро в клубящемся тумане,
Будто вновь рождался шар земной.

Будто сквозь туманы голубые
В первый раз блеснул озёрный плёс,
Возникали будто бы впервые
Рощи белоствольные берёз.

Рамантычнае стаўленне да рэчаіснасці заўсёды вызначалася вольным палётам фантазіі ў прасторы і часе. Гэтым нашы маладыя паэты зноў жа не вельмі могуць пахваліцца, хоць і жывуць у наш касмічны век. Ну, хоць бы так, у прыватнасці, як у прыгожым лірычным вершы М. Танка «Дарогай з сенажаці», дзе створан цалкам зямны малюнак:

Пахнуць пераспелыя суніцы.
Чую подых кожнага лістка.
Чую, як духмяная ігліца
Ападае з голляў сасняка.

Але вось заключная страфа:

Чую, як міжзорныя ракеты
Пралятаюць недзе нада мной...
Можа, мы — апошнія паэты,
Што вось так цікавяцца зямлёй!

У запытанні, якім завастрае паэт сваё лірычнае перажыванне, — прадчуванне новых прастораў, якімі будуць неўзабаве захапляцца паэты. І ў гэтым зусім нечакана праявілася новае адчуванне зямлі ў М. Танка.

Вузкія ў многіх маладых паэтаў і рамкі часу, што змяшчаюць падзеі, якія імі апяваюцца. За межы падзей Кастрычніка, а яшчэ часцей — Вялікай Айчыннай вайны, большасць іх не зазірае. Наймаштабней сярод маладых успрымае час У. Караткевіч. Ён аднолькава лёгка паглыбляецца ў легендарную і нелегендарную даўніну («Машэка», «Балада пра паўстанца Ваўкалаку», «Паўлюк Багрым», «Трызненне мужыцкага Брэйгеля»), з той жа дзёрзкасцю фантазіруе пра будучыню («Балада аб арганаўтах», «Трагедыі не знікнуць пры Камуне»...). Калі б яшчэ У. Караткевіч шырока паказаў сябе і ў раскрыцці сучаснага жыццёвага матэрыялу, то можна б смела гаварыць пра яго, як пра самага таленавітага сярод маладых паэта-рамантыка. Тым не менш рамантычная далягляднасць У. Караткевіча застаецца і так вартай ухвалы. Бо яна — красамоўнае сведчанне духоўнага росту нашага сучасніка і адна з ускосных праяў рамантыкі сённяшняга дня. Бо сапраўды, хіба ў паэтызацыі сырцовых цаглін — першых цаглін на Русі — не адчуваецца паэтызацыя нашага будаўніцтва? А ў баладзе пра подзвіг арганаўтаў хіба не ўслаўляюцца сённяшнія касманаўты?

Рамантычная вольнасць палёту фантазіі, зразумела, не азначае адвольнасці ў спалучэнні і адборы дэталей для твора. Хоць рэдка, але маладыя грашаць і тут.

Вельмі таленавіта пачаў свой паэтычны шлях В. Макарэвіч. У яго ёсць спробы шырокага погляду на свет: паэта хвалююць і завіруха ў полі, і экзотыка дальніх мацерыкоў, нябесных сузор'яў, і заваяванне космасу, і старажытныя піраміды. Характэрна тое, што спробы шырока глянуць на жыццё ў В. Макарэвіча зусім па-арыгінальнаму выяўляюцца праз пераважна бытавыя дэталі і падрабязнасці. Гэта робіць вершы паэта па-свойму сімпатычнымі, але і ставіць перад ім асабліва жорсткае патрабаванне: быць дакладным у дэталях, не прымушаць, напрыклад, афрыканскіх экватарыяльных неграў бразгаць кастаньетамі ў той час, калі кастаньеты — гэта хутчэй прыналежнасць іспанцаў і партугальцаў.

Паграшыў супраць заканамернасцей палёту рамантычнай думкі і Р. Барадулін, ніяк не звёўшы ў вершы «Саганы» ў адно цэлае пяці асобных замалёвак. Чумацкі саган і саган з гудронам на сённяшнім праспекце — ці не тое самае гэта, што «ў агародзе бузіна, а ў Кіеве дзядзька»!

А ўвогуле мала, вельмі мала рамантычнай адвагі праяўляюць нашы маладыя паэты, у той час калі знакам сучаснай паэзіі стала прага бачыць

жыццё шырока распасцёртым у часе і прасторы. Нельга пакінуць без увагі спробы, зробленыя ў гэтым напрамку У. Салаухіным. Па-рамантычнаму смела ён «анатаміруе», напрыклад, чалавечы мозг:

Загляните туда —
И разверзнутся синие бездны,
Вся вселенная там, Андромеды
туманность видна.
Сколько зорь и цветов
И стихов и морей — я не бедный,
А какие мечты,
А какие горят имена!

Запомнілася і спадабалася і па-адметнаму «аземленае» і ачалавечанае У. Салаухіным сонца:

Солнце разлито поровну,
Вернее, по справедливости.
Вернее, по стольку разлито,
Кто сколько способен взять:
В травинку и прутик — поменьше,
В большое дерево — больше,
В огромное дерево — много.
Спит, затаившись до времени:
смотришь, а не видать.

Голыми руками можно его потрогать,
Не боясь слепоты и ожога.
Солнце умеет работать. Солнце
умеет спать.

Або паглядзіце, як непасрэдна проста ўваходзіць у далёкую будучыню, раскрываючы ёй рамантычнасць свайго светаадчування, звязваючы ў адзін вузел час сённяшні і час будучы, лірычны герой верша балгарскага паэта Ніколы Інджава «І я ў кашулі белай праходжу па зямлі» (пераклад Н. Гілевіча):

Ганчарныя майстэрні
дымяць. І зоры з неба
ляцяць. І белым цветам
дол вішні замялі.
Вяночкамі з герані
прыбраліся дзяўчаты, —
і я ў кашулі белай
праходжу па зямлі.
. . . .
І кветачніцы кветку
на вуліцы дару я,
а зорку — астраному,
а зернятка — раллі.
Пяшчоты і любові
маёй пара настала, —
і я ў кашулі белай
праходжу па зямлі.
Так і пайду калісьці
ад вечароў гарачых,
ад родных стрэх вішнёвых,
ад грушы пры гумне.
О сыне мой далёкі,
сярод паэтаў мёртвых
ты па кашулі белай
пазнаеш скрозь мяне.

Што б, аднак, каму больш ні падабалася — У. Салаухін ці Н. Інджаў, хочацца аднаго — каб у сённяшняй паэзіі ўсё больш выяўлялася сама распасцёртасць нашага жыцця ў часе і прасторы, якія сёння адчуваюцца і ўспрымаюцца па-новаму. Часцей бы хацелася бачыць у вершах маладых паэтаў таксама і паэтызацыю ўзнёслых імгненняў з жыцця іх сучаснікаў, равеснікаў.

Адразу, напрыклад, запамінаецца верш Н. Гілевіча «Лесам песня ішла» — пра дзяўчынку, якая, зняўшы басаножкі, ішла лесам, спяваючы, і ў песні, якая «не спяшалася ў сяло», выказвала тое, яшчэ нясмелае, пачуццё, якое толькі-толькі нараджалася ў ёй, «маладой-маладзенькай» і якое, сарамяжліва-сарамяжнае, толькі і магло адкрыцца песняй недзе там, на бязлюднай лясной просецы!

Незвычайнасцю апаэтызаванага імгнення запамінаецца і верш Р. Барадуліна «Дарога такая...». Лірычны герой едзе ў аўтобусе,

Ды ўперадзе —
раптам! —
на ўсю дарогу
Месяц заняўся
вялізным стогам.
Стог загарэўся,
палае на ўзгорку.
Вунь пакацілася
іскрай зорка.
Змоўклі кпіны,
змоўклі жарты.
Вачэй не зводзіць
ніхто з пажара....
...Глядзяць на поўню,
як на агледзінах
На маладую
радня жаніха,
І больш ні гуку,
і больш ні слова...

Як хораша ў гэтых вершах Н. Гілевіча і Р. Барадуліна праз душэўнае захапленне лірычнага героя, праз перададзеную паэтамі ўзнёслую прыгажосць імгнення раскрыта вялікае-вялікае — праўда аб светласці душы, аб багацці пачуццяў нашага маладога сучасніка! Такая паэзія і адлюстроўвае душу сучасніка, і ўзбагачае таго, каму не хапае добрых і светлых пачуццяў. Таму і хочацца, каб паэты часцей і часцей прыкмячалі ў жыцці ўзнёслыя імгненні, каб яны былі рамантыкамі!.. Няхай гэтыя імгненні будуць выхаплены відушчым вокам з жыцця рабочага і канструктара, трактарыста і ўрача, будаўніка і вучонага, агранома і касманаўта!.. І няхай сваім характарам лірычны герой нашай паэзіі застаецца ўсё такім жа рамантыкам, якім намаляваў яго калісь М. Ціханаў:

Праздничным, веселым, бесноватым,
С марсианской жаждою творить...

Рамантычнае ў паэзіі ідзе не толькі ад асаблівасцей светаўспрыймання паэта, не толькі ад героя з яго велічнымі пачуццямі, ад паказу жыцця ў вышэйшыя моманты яго праяўлення. Яно таксама выяўляецца ў адносінах паэта да слова.

У 30-я ды і ў 40-я гады рамантыка ў нас раскрывалася пераважна рэалістычна-канкрэтнай вобразна-выяўленчай палітрай. Разам з тым, асобныя паэты праявілі прыкметнае імкненне да рамантызаванага, асацыятыўнага паэтычнага вобраза. У 30-я гады гэтым не без поспеху захапляўся У. Хадыка, у пасляваенны час развіццё асацыятыўнага вобраза перш за ўсё звязана з пошукамі такіх майстроў слова, як М. Лужанін, А. Вялюгін. Для М. Лужаніна характэрны, напрыклад, такія фарбы паэзіі: «вусны ў рассыпістым смеху, як дзве журавіны з першага снегу» («Нечаканая акалічнасць»), «а ў мяне шумяць надзеі тым жа самым свежым лісцем» («Еду, еду трактам бойным»...), «месяц жоўтай грыўняю зазвінеў за кармою» («Ноч на цеплаходзе»).

Паэтычны вобраз тут узнікае з такіх сувязей прадмета з дзеяннем ці з прыкметай, якія яму прыпісваюцца, будучы рэальна прадмету неўласцівыя. Ён больш адлюстроўвае настрой аўтара, ён, як правіла, з падтэк-

стам... Ці месяц звініць? Не! Аднак, падуладныя слову паэта, вы ўбачылі: вось ён, месяц, нырае ў хвалях ад цеплахода, які рэжа люстраную гладзь вады; за кармой хваля пеніцца, пеніцца і вы чуеце ўжо — гудзе, бо гудуць маторы. Адбіўшыся ад берагоў, шум іх поштчакам данёсся да вас, паветра зазвінела і вада зазвінела, — і, сапраўды, ці ж не зазвінеў за кармой жоўтай грыўняй месяц?! Такі паэтычны вобраз трэба чытачу заўсёды дадумаць, дамаляваць.

Паэты па-рознаму рамантызуюць паэтычны вобраз. У С. Грахоўскага, напрыклад, паэтычнае ўвасабленне разгортваецца як бы ў двух сферах — і рэальнага праўдападабенства, і рамантычнай умоўнасці. Так, сваю каханую лірычны герой С. Грахоўскага прыгадвае і дзяўчынкай «басаногаю, шустраю, тонкай», і «залатой сасонкай... маладою, іскрыстаю, крышачку колкай...» («Я цябе прыгадаў»).

Трэба сказаць, што маладой сённяшняй паэзіі да спадобы асацыятыўнасць паэтычнага мыслення. Яна прыняла яго, як адзнаку навейшага стылю, і ў яе багата ўжо яркіх знаходак, як, напрыклад, у Р. Барадуліна:

У верасня — свой асаблівы пах:
Курыць сівец — плыве дымок гаркавы.
Зямлёю пахне бульба у капцах,
Антонаўкамі — зоры па начах
І туманы — ляжалаю атавай.

Ці ў С. Гаўрусёва:

... дарога
Губляла ў цясніне стромкай след,
Хавалася ў туман. І вартавога
Цямнеў на фоне неба сілуэт.
Зліваўся непрыкметна ён са змрокам,
Са скаламі, з туманам, з цішынёй...

Або ў П. Макаля:

Калі **мудрыя рукі** ў цябе —
Пад рукамі
Згубіць цвёрдасць сваю,
Памякчэе і камень.

Ці ў таго ж У. Караткевіча:

Табун выпівае зоркі
З паверхні лясных межыток.

Асацыятыўнасць паэтычнага мыслення, несумненна, служыць добрую службу ў раскрыцці духоўнага свету сучасніка. Але і тут нельга перабіраць меры, як гэта некалі назіралася ў такога майстра асацыятыўнай лірыкі, як У. Хадыка. Паспрабуйце ўцяміць, напрыклад, што ён хацеў сказаць гэткай вобразнасцю: «як верасень, прыдзі і ляпні у спакой перакананы шыб», «на месяц злосць сваю адбрэша варожай прывязі язык». Вельмі суб'ектыўныя асацыяцыі, якія не ўлічваюць абавязковасці рэальных сувязей, ствараюць чарговы рэбус, а не паэтычны вобраз.

На шчасце, рэбуснасцю наша маладая паэзія не хварэе. Але і ў ёй сустракаецца часам такое, калі, ускладаючы надзеі на асацыятыўнасць, паэты пачынаюць спалучаць неспалучальнае, і ў выніку атрымліваецца, як у П. Макаля:

Крыкінованароджаных,
Барацьбітоў адвага,
Далеч дарог няходжаных, —
У полымі нашага сцяга.

Асацыятыўны вобраз — не адзіная прыкмета рамантычнага стаўлення да паэтычнага слова. Яно праяўляецца таксама ў незвычайнасці, яркасці тропаў, у напружанасці, энергічнай рухомасці рытмаў (прыгадайце верш

Э. Багрыцкага «Кантрабандысты»), у нечаканасці, незвычайнасці рыфмаў і ў іншым.

Спынім яшчэ ўвагу на кантраснасці як ярка-рамантычным штрыху паэтычнага жывапісу. У паказе рамантыкі подзвігу кантрасныя фарбы, напрыклад, вельмі ўдала ўжыў у вершы «Мост на плячах» П. Макаль:

Хоць косці вада зледзянелая зводзіць,
Хоць рояцца **чорныя іскры** ў вачах,
Хоць гразнем мы...
З тупатам гулкім праходзяць
Таварышы нашы
Па нашых плячах...
... Мы, палі ажыўшыя,
Станем у строй...
Глынуўшы паветра гаючага, рушым...
Але не забудзецца бераг круты.
Блакітнае мора — зялёная суша,
Бушлаты счарнелыя — светлыя душы,
На ўпартых плячах чалавечых —
Масты.

Паэзія нашых маладых — жыццесцвярджальная, светлая думкамі і пачуццямі. У лепшых сваіх узорах яна падымаецца да спроб шматграннага і яркага раскрыцця рамантыкі сучаснасці. Але гэта ёсць толькі ў лепшых узорах. Хочацца, каб у ёй, наогул, не было бяздумнага і кволага, пустога і шэрага, усяго таго, што не ў дружбе з рамантычным — з шырока адкрытым у свет акном, з арлiным палётам думкі, са смелым разваротам фантазіі, з веліччу пачуццяў. І верыцца, што рамантыкі ў паэзіі не выведуцца, як не можа вывесціся, не можа пакінуць чалавека мара. І яшчэ сама сабою сюды просіцца думка аб яве: народжаная з рамантычнай мары, здзейсненая воляй чалавека, яна сама нараджае новую мару. Якім дзёрзка рамантычным здавалася яшчэ ўчора жаданне чалавека вырвацца ў космас! А сёння? Сёння яно ўжо здзейснілася і, хаця арэолам незвычайнасці мы не перастаем вянчаць герояў космаса, мы ведаем: яшчэ адзін-другі рэйс да зорак, і пра іх мы станем гаварыць з той жа гордай спакойнасцю, з якой гаворым пра спадарожнікі. Ды ці згортвала калі-небудзь крылы мара? Мы зірнулі на Зямлю з космаса, але ці спатолілі мы прагу ступіць на серабрысты Месяц, праплыць над зледзянелымі каналамі Марса, зазірнуць за зялёную смугу туманаў Венеры?..

Белы адзінокі ветразь увасобіў калісьці рамантычную лермантаўскую прагу абнаўлення зямлі ў бурах барацьбы за шчасце, а сасна на горнай вяршыні, якая летуцела адзінока аб паўдзённай пальме — мару паэта аб прыходзе на зямлю сардэчнай цеплыні, што з'яднае ў дружбе ўсіх людзей.

Рэвалюцыя 1917 года, барацьба народа за светлую будучыню нарадзілі рамантычны вобраз цягніка:

Наш паровоз, вперед лети,
В Коммуне остановка!

Які ж вобраз стане ўвасабленнем мар-парыванняў нашага веку — веку рамантыкі, веку расшчэпленага атама і касмічных караблёў, эры пераможнага поступу да камунізма? Ці яго ўжо знайшла наша паэзія? Ці яшчэ знойдзе? Згадаць цяжка, але быць упэўненым, што ён знойдзецца, можна. І тым лягчэй яго будзе знайсці, чым шырэй і глыбей будзе наш погляд на свет, чым ямчэй будуць нам служыць магутныя крылы рамантыкі.

Ніна Мацвеева (злева) на п'едэстале гонару. 1959 год.
Фота Д. Церахава.

КУДЫ ПРЫВЯЛА НІТКА

Нарыс

Бяжыць рэчка Кастрама між сініх узгоркаў, бяжыць, нібы ў цёмны аксаміт апранутая. У маі на які тыдзень убярэцца ў белыя карункі чаромхавай квецені — і зноў пасуровее. Ля самага рэчышча глядзяцца ў яе ваду асінавыя і бярозавыя гаі.

Здавалася, ніколі не бачыла Ніна родныя мясціны такімі прывабнымі і маляўнічымі. За чатыры гады трэніровак ад снегу да снегу аб'ездзіла яна ўсе наваколь-ныя мясціны. Памятае кожны кіламетровы слуп, схіл, паварот, кожны прыдарожны камень. А вось хараства гэтых мясцін раней неяк не заўважала.

Падлеткам не адзін раз бывала тут дзяўчынка. Жаданне зазірнуць за сінія далёкія ўзгоркі было такое вялікае, што яна, выпрасіўшы ў суседа веласіпед, на золаку паімчалася за горад.

Паслухмяны на роўных гарадскіх вуліцах, веласіпед зусім не слухаўся на бруку. Ён шалёна падскокваў па няроўным камені, узнімаючы клубы пылу. Забыўшыся пра цудоўную і невядомую далячынь, Ніна бачыла толькі тую дарогу, што перад сабой.

Так і не даехала тады Ніна да тых далёкіх узгоркаў. На пад'ёме веласіпед «сеў» на задняе кола. Дзяўчыне здалося, што здарылася самае горшае. Яна прымасцілася на прыдарожны валун і горка заплакала.

Цяпер Ніна з усмешкай прыгадвае той памятны дзень, які паклаў пачатак яе дружбы з веласіпедам. Веласіпед вывеў дзяўчыну на трасу ўсесаюзных спаборніцтваў, на першакласныя дарогі Падмаскоўя, Прыбалтыкі, Чарнаморскага ўзбярэжжа Каўказа.

За чатыры гады Ніна стала чэмпіёнам вобласці па плаванню, па каньках, не забывала і веласіпед. Яе запрашаюць у сталіцу Беларусі, ёй прарочаць поспехі, у яе першы разрад па веласіпеду...

Усе гэтыя радасныя навіны вельмі хацелася расказаць той дзяўчынцы, што плакала калісьці над паламаным веласіпедам.

* * *

У Мінску Ніна Мацвеева стала трэнерам. У першыя ж гады юнакі і дзяўчаты, якіх трэніравала Ніна, паспяхова выступалі на ўсіх спаборніцтвах. І трэнера не міналі лаўры спартыўных перамог. Яна неўзабаве стала чэмпіёнкай Беларусі па веласіпеднаму спорту і адной з мацнейшых канькабежцаў рэспублікі.

Пагаварвалі аб тым, што яшчэ год-два, і Ніна ўвойдзе ў дзесятку мацнейшых веласіпедыстак краіны. Студэнты політэхнічнага інстытута, дзе Ніна працавала трэнерам, наперабой расхвальвалі прафесіі будаўніка і металурга, энергетыка і торфаздабытчыка. Ніна нават пачала рыхтавацца да паступлення ў інстытут. Толькі ніяк не магла выбраць, на які факультэт: не вабіў ніводзін з іх. Больш таго. Яна з трывогай у душы пачала заўважаць, што ні трэніроўкі, ні асабістыя перамогі ў спаборніцтвах, ні поспехі вучняў

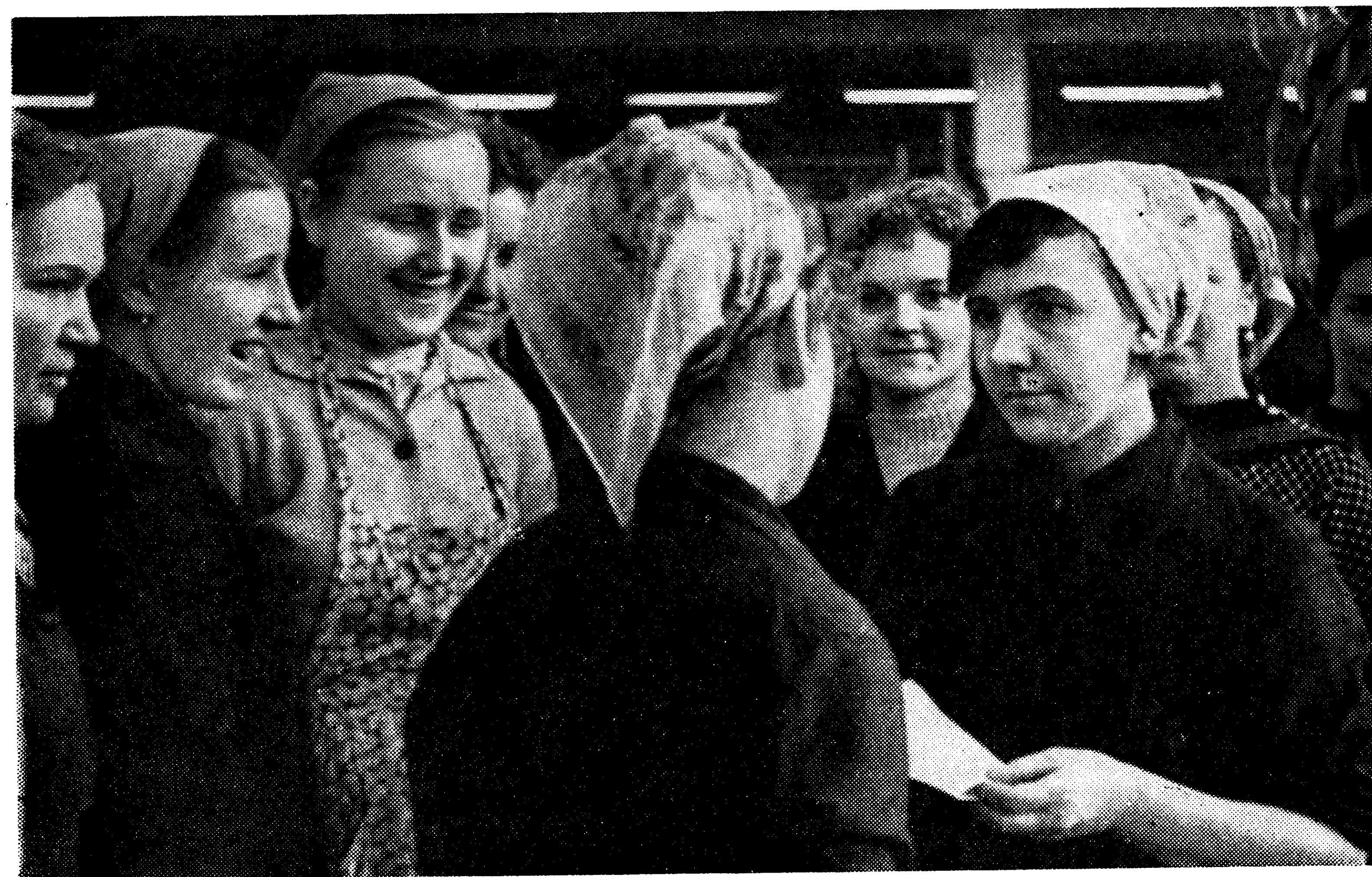

Ніна Мацвеева (справа) сярод сваіх сябровак.
Фота А. Дзітлава.

не прыносяць ранейшага задавальнення.

Ніна засумавала. Па чым? Па доме?.. Не. Па сапраўднай працы. І вось яна паступае на Мінскі камвольны камбінат.

Калі Ніна афарміла пропуск і пайшла ў цэх, знаёмыя тут былі толькі машыны. Заляпаная цэментам падлога, пралёт з незакончанымі сценамі нічым не нагадвалі светлых цэхаў кастрамской тэкстыльнай фабрыкі «Сцяг працы».

І ўсё ж да канца змены Ніна не пакідала гэтага неабсталяванага, няўтульнага цэха. А праз два дні яе залічылі роўнічніцай з месячным выпрабавальным тэрмінам.

Не, гэта не было здрадай спорту. Проста, вярнуўшыся да працы, Ніна зразумела тое, што ўсе гэтыя два гады трывожыла яе. Спорт быў для яе нібы нейкім доўгім святам, у час якога заўсёды сумуеш па турботлівых буднях.

Дзень яе цяпер дзяліўся на дзве часткі: сем гадзін Ніна ўслухоўвалася ў роўны грукат «сваёй» машыны, беспамылкова, пазнаючы яе «голас» у агульным гуле і шуме. Успыхвала лямпачка над секцыяй, дзе абарвалася нітка, і Ніна, зірнуўшы ўздоўж раду, вызначала месца абрыву.

Запраўка, змена бабін, перазапраўка, чыстка машыны... За гэтымі штодзённымі клопатамі не заставалася часу на роздум. І пра спорт не думалася, нават калі заўтра ці паслязаўтра трэба было ісці на трасу велакросу або выходзіць на ледзяную дарожку...

У цэху спартсменка Ніна Мацвеева раўнавала работніцу Ніну Мацвееву да спорту, на трэніроўках ці спаборніцтвах — да працы. Толькі поўная раўнавага давала пачуццё сабранасці, спакою і сілы. Нарэшце Ніне ўдалося спалучыць дзве свае самыя любімыя справы: працу і спорт.

Перад Нінай адкрылася блізкая перспектыва — увайсці ў зборную краіны па веласіпеду. Зноў узнікла пытанне: чаму аддаць перавагу? Падрыхтоўка да выступлення ў зборнай краіны патрабавала сур'ёзных трэніровак і шмат часу. І якраз у гэты час на камбінаце пачалі набіраць групу для вучобы на памочнікаў майстра.

Асабісты графік узмоцненых Ніных трэніровак так і застаўся нясконченым. Заняткі не пакідалі часу па некалькі разоў на тыдзень займацца спортам.

Але гэта не было развітаннем з лыжамі, канькамі, веласіпедам. Неўзабаве надышлі спартыўныя спаборніцтвы, і Ніна едзе на поўдзень трэніравацца.

Не пераапрануўшыся, нават не змыўшы пыл пасля трэніровачнай гонкі, бегла Ніна запытаць пра пісьмы.

Пісьмы ішлі з камбіната. Падрабязныя і блытаныя, радасныя і сумныя, пісьмы — справаздачы аб працы брыгады, яе брыгады.

Што такое «свая брыгада», Ніна зразумела толькі тады, калі сама стала памочнікам майстра, прасцей кажучы — брыгадзірам. І раней гаварыла не аднойчы «мая брыгада», «наша». Але тады ў «маім» і «нашым» яна адказвала толькі за сябе, за сваю машыну.

Цяпер жа «свая» брыгада — гэта 13—18 выкананых або не выкананых планаў, столькі ж характараў, настрояў, сямейных радасцей і няўдач. Ад таго, як яна забяспечыць брыгаду сыравінай, як хутка здолее знайсці і ліквідаваць паломку ў машыне, пераналадзіць участак на новую сыравіну, ад таго, як часам усмешкай, цёплым словам падбадзёрыць сяброўку, у якой што-небудзь не ладзіцца, — ад усяго гэтага залежаў план, настрой і добрая слава яе брыгады. Усё гэта трэба было паспець успомніць.

Радавацца б цяпер: цэлы месяц — спартыўныя зборы! Новы, незнаёмы горад, новыя людзі і — ніякіх клопатаў, акрамя трэніровак! Ні той перасушанай або дрэнна афарбаванай сыравіны, ні тых вечна надакучлівых стамляючых горш за іншы крос, пераналадак, ні клопатаў аб яслях, месцах у інтэрнаце, пуцёўках для рабочых сваёй брыгады. Снег і мароз. Серабрыста-сінія хваёвыя ўзгоркі ды заледзянелая, гладкая, як вялікі сподак, сажалка ўнізе. Пэўна гэтак жа красуецца ў зімовым убранні і Кастрама, і Мінск. Гэтак жа, як тут, пад Чалябінскам, кліча, вабіць далячынь. Самы час праімчацца з узгорка на ўзгорак на лыжах.

А Ніна спяшаецца ў лагер, бяжыць да стала з пісьмамі, і, не дайшоўшы да свайго пакоя, прыладжваецца ў кутку ля акна, перабірае пісьмо за пісьмом, хмурыцца, смяецца.

«Цудоўныя мае, клапатлівыя», — думае Ніна пра сваіх дзяўчат.

Сапраўды ж цудоўныя яны, самаадданыя... Пра ўсё расказваюць, усім дзеляцца. Калі яна паехала на трэніроўку, далі ім памочніка майстра — па сумяшчэнню. Дык ён «клапаціўся» пра іх, як пра пасынкаў. Для сваёй брыгады — і сыравіна ў час, і машыну адрамантуе ў момант. А ім усё, як ад мачыхі.

Тады дзяўчаты рашылі, пакуль Ніна вернецца, падзяліць абавязкі брыгадзіра паміж сабой. Цяпер вось рапартуюць: Валя Мяшота адказвае за выкананне плана, Ядзя Гатоўка — за эканомію воўны, Клава Шапунова шэфствуе над першымі, самымі капрызнымі машынамі, Соня Мятліцкая — над выхаднымі, самымі адказнымі апаратамі. Пішуць, што з планам усё ў парадку, з эканоміяй добра і з якасцю таксама...

І Ніна зноў перачытвае пісьмо за пісьмом... Чаму гэта дзяўчаты не пішуць, ці прысвоілі брыгадзе званне камуністычнай? Колькі зроблена, колькі разоў, здаецца, былі ўжо ля фінішу, а нешта ўсё не ладзіцца. Ніна адчула, што як ні супакойваюць яе ў пісьмах дзяўчаты, напэўна ім цяжка. І тут вось, у шумлівым калідоры, Ніна рашыла — сезон гэты на ледзяной дарожцы, пэўна, для яе апошні. Будзе трэніраваць дзяўчат і хлопцаў з камбіната. Яна патрэбна моладзі, яна патрэбна брыгадзе.

Тамара ГОРДЫШАВА.

ШЧАСЛІВА, СЯБРЫ!

Мікалай Туманаў тады быў яшчэ школьнікам. Аднойчы ў школу зайшла трэнер Ірына Васільеўна Кныш і спытала, хто жадае займацца ў гуртку акрабатыкі пры Доме піянераў. Яе акружылі шумным натоўпам дзеці. Жадаючых было многа. Праціснуліся да стала і трое сябрукоў — Коля, Юра і Валодзя. Яны таксама запісаліся ў гурток.

Ішоў час. Хлопчыкі вучыліся, ганялі па двары футбольны мяч, бегалі навыперадкі, хадзілі на рэчку... І, вядома, наведвалі гурток акрабатыкі. Трэба было здзіўляцца, як толькі ім часу хапала. Не дзіўна, што Міколава маці нават скардзілася класнаму кіраўніку, што яе сын марна траціць час ды яшчэ і малодшага брата зводзіць. Але Мікалай настояў на сваім. І тым часам вучыцца стаў лепш.

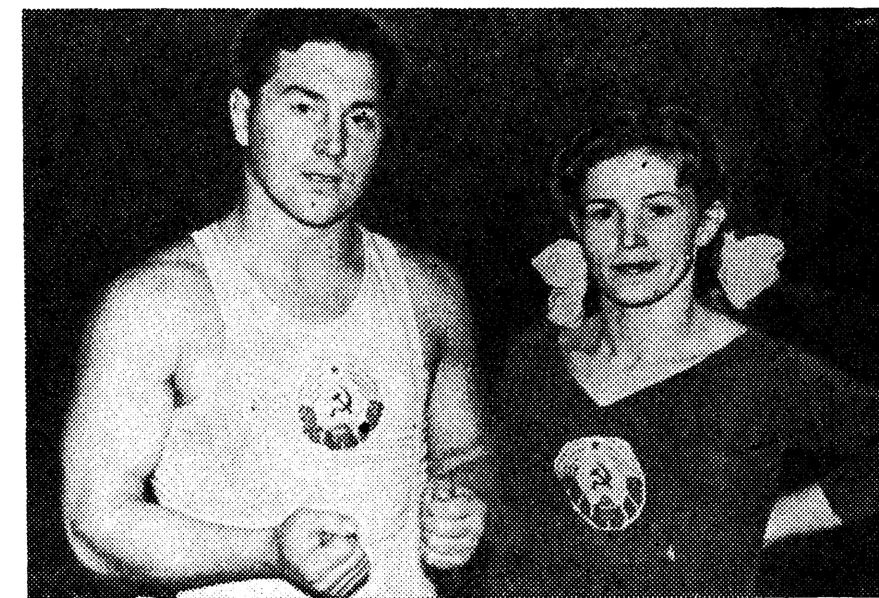

Мікалай і Аляўціна Туманавы.

Фота аўтара.

Туманавы на спаборніцтвах.

Закончана сярэдняя школа. Раз'ехаліся хлопцы, хто куды. Юра Смірноў паступіў у геолагаразведачны інстытут, Валодзя Чудзінаў — у лётнае вучылішча, а Мікалай Туманаў пайшоў служыць у рады Савецкай Арміі. Як вядома, нялёгкая служба ў пагранічніка, але Мікалай нёс яе спраўна, з гонарам. У вольны час трэніраваўся, удзельнічаў у канцэртах мастацкай самадзейнасці. З зайздрасцю сябры пазіралі, як Мікалай упэўнена круціў на пеpaкладзіне «сонца» ці рабіў яшчэ якое-небудзь складанае практыкаванне.

Скончыўшы службу ў 1955 годзе, Мікалай Туманаў вярнуўся ў родную Кастраму. Пачаў працаваць на заводзе.

Неяк зноў сустрэўся з былым сваім трэнерам.

— Прыходзь на трэніроўку, Коля, — запрасіла хлопца Ірына Васільеўна.

І вось Мікалай у знаёмай зале. Цяжка было пазнаць колішніх сяброў — многія ўжо сталі першаразраднікамі, асвоілі нарматывы майстра. Мікалай таксама гарэў жаданнем стаць добрым спартсменам.

На трэніроўках Мікола сустрэўся з Аляўцінай Румянцавай, якая ў той час займалася мастацкай гімнастыкай. Трэнер параіла ім выступаць у пары — заняцца змешанымі практыкаваннямі. Яны згадзіліся. Першыя выступленні акрабатычнай пары былі няўпэўненыя, скаваныя. Але ішлі месяцы. І ўпартыя, настойлівыя трэніроўкі пачалі прыносіць першыя поспехі. Праз год маладыя акрабаты выканалі нарматыў першага разраду.

Займаючыся спортам, Аляўціна і Мікалай старанна рыхтаваліся да паступлення ў інстытут. У 1958 годзе іх мара здзейснілася. Аляўціна і Мікалай паступілі ў Беларускі інстытут фізкультуры. Пачалі займацца ў заслужанага трэнера СССР Міхаіла Ільіча Цэйціна.

Памятаецца, у Мікалая спачатку не ўсё ішло гладка з нямецкай мовай, але на дапамогу прыйшоў яго аднакашнік Валодзя Суматохін. Памагала і Аляўціна, якая стала Мікалаевай жонкай. А ў хуткім часе Мікалая выбралі камсоргам групы. І не памыліліся. Хлопец справіўся з адказным даручэннем.

Неўзабаве ў маладую сям'ю прыйшоў вялікі поспех. Выступаючы на першынстве рэспублікі ў Мінску, Аляўціна і Мікалай Туманавы сталі чэмпіёнамі і ўпершыню выканалі нарматывы майстроў спорту.

Нягледзячы на занятасць вучобай, Аляўціна і Мікалай актыўна ўдзельнічаюць у грамадскай рабоце, з'яўляюцца членамі агітбрыгады, якая выступае ў калгасах, саўгасах, на навабудоўлях нашай рэспублікі. Здольныя акрабаты пабылі ўжо на Бярозаўскай ДРЭС, на Салігорскім калійным камбінаце. Яны былі на міжнародных сустрэчах са спартсменамі Венгрыі, Польшчы і атрымалі там бліскучую перамогу.

Леташні год для Туманавых быў самы «ўраджайны». Яны ўдала выступілі ў Таліне на XV асабіста-камандным першынстве СССР і заваявалі сярэбраныя медалі. Выступалі яны і ў Маскве, на першынстве спартыўнага таварыства «Буравеснік». І зноў ім дасталася перамога: залатыя медалі чэмпіёнаў.

Заканчваюцца дзяржаўныя экзамены. Аляўціна і Мікалай Туманавы атрымаюць дыпломы выкладчыкаў фізічнага выхавання і свае веды, любоў да спорту будуць перадаваць юнай змене. Яны поўны рашучасці адстойваць гонар мацнейшых акрабатаў краіны. Першае на іх сёлетнім спартыўным шляху выпрабаванне — паездка ў Польшчу.

Поспехаў вам, дарагія сябры!

Міхаіл ЖАЛАБКОВІЧ,
студэнт Беларускага інстытута фізічнай культуры.

Шахматы

пад рэдакцыяй міжнароднага майстра
А. СУЭЦІНА

НОВЫЯ КАНДЫДАТЫ Ў МАЙСТРЫ

Шахматнае жыццё Беларусі значна ажывілася ў пасляваенныя гады, калі ў рэспубліку пераехалі на пастаяннае жыхарства такія вядомыя майстры шахмат, як І. Балеслаўскі, К. Зварыкіна і другія. Упершыню ў гэтыя гады Беларусь выйшла на міжнародную шахматную арэну. Аб гэтым сведчаць пераканаўчая перамога (тройчы!) з вялікім лікам над зборнай камандай шахматыстаў Польшчы, перамога над шахматыстамі Венгрыі (праўда, з мінімальным лікам).

Поспехі несумненныя. Але яны ж патрабуюць і далейшых яшчэ большых дасягненняў. Грамадскасць нашай рэспублікі пачала чакаць гэтых новых перамог. Але раптам узніклі расчараванні. У камандных першынствах краіны калектыў шахматыстаў Беларусі цярпеў адну няўдачу за другой. Асабліва ганебны вынік беларускія шахматысты мелі на II Спартакіядзе народаў СССР, калі заваявалі ўсяго толькі восьмае месца!

Асноўная прычына няўдач — у слабай падрыхтоўцы маладых кадраў. З 1953 года зборная Беларусі выступае амаль у нязменным саставе, прычым амаль палова ўдзельнікаў — гэта шахматысты старэйшага ўзросту. Такога становішча няма, здаецца, ні ў адной саюзнай рэспубліцы. Напрыклад, сярэдні ўзрост

Чэмпіён Беларусі па шахматах Альберт Капенгут.

Фота С. Чырэшкіна.

шахматыстаў у зборных камандах Украіны і Латвіі 25—26 год. У беларускай жа камандзе... сярэдні ўзрост больш за 40 год!

І як радасна, што становішча пачынае пакрысе мяняцца. Хутка расце ў нашай рэспубліцы маладая шахматная змена. За апошні год з'явілася звыш дзесяці новых кандыдатаў у майстры! І ўсё гэта — вельмі перспектыўныя шахматысты.

Вельмі радуе поспех васемнаццацігадовага Альберта Капенгута (Мінск), які атрымаў у гэтым годзе званне чэмпіёна Беларусі. Праўда, у чэмпіянаце 1962 года ўдзельнічаў толькі адзін майстар—А. Ройзман. Але пры любым складзе ўдзельнікаў стаць чэмпіёнам — нялёгкая справа. Гэты поспех А. Капенгута зусім не выпадковы. У канцы 1961 года ён выйграў першынство Мінска па швейцарскай сістэме, калі прымалі ўдзел у спаборніцтве семдзесят мацнейшых кандыдатаў у майстры і першаразраднікаў нашай сталіцы. На ўсесаюзнай арэне сярод сваіх аднагодкаў А. Капенгуту пакуль што яшчэ не ўдалося сябе зарэкамендаваць. У першынстве Савецкага Саюза сярод рабочай моладзі А. Капенгуту прыйшлося задаволіцца толькі тым, што ён падзяліў 4—5 месцы.

У дружнай сям'і беларускіх шахматыстаў здараецца часам і сумнае. Вось, напрыклад, юны віцяблянін Цімафей Глушнёў. І беларуская і ўсесаюзная шахматныя арганізацыі рабілі ўсё для росту гэтага несумненна здольнага юнака. А сам Глушнёў? Як рэагаваў ён на гэту дапамогу? Ці працаваў ён як належыць над павышэннем свайго майстэрства? На жаль, у Глушнёва пачалося такое захапленне сваімі поспехамі, што ён зусім занядбаў працу, перастаў займацца ўдасканальваннем шахматнага майстэрства, а што самае горшае — стаў нават амаральным чалавекам,ператварыўся ў частага госця выцвярэзніка і героя фельетонаў. Унутраная спустошанасць, адрыў ад калектыву і грамадска-карыснай працы прывялі да сумных вынікаў.

Добра, што такія прыклады адзінкавыя. У асноўным мы атрымалі за гэты час добрую, здольную і працавітую шахматную змену. Усе шахматысты ўмеюць спалучаць шахматы з вучобай і працай.

Шахматная творчасць маладых кандыдатаў у майстры вельмі цікавая і плённая. Прывядзем для прыкладу характэрную партыю, сыграную на ўсесаюзным масавым турніры ў г. Уладзіміры:

Рубан (Беларусь) — Барстайціс (Літва).

Скандынаўская абарона: 1. e4 d5, 2. ed Кf6, 3. Сb5+Сd7, 4. Сс4 b5, 5. Сb3 Сg4, 6. Кf3 К:d5, 7. Кс3 с6, 8. 0—0 е6, 9. d4 К:с3, 10. bс Сd6, 11. h3 Сh5, 12. Лe1 0—0, 13. g4 Сg6, 14. h4 h5, 15. Кg5 hg, 16. Ф:g4 Сf5, 17. Фh5 Фс7.

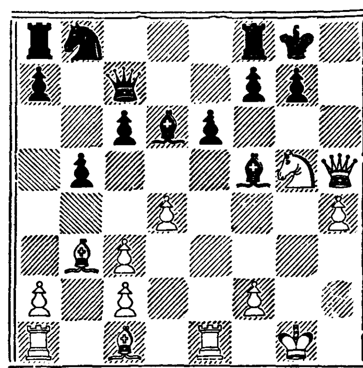

Пасля бліскучай камбінацыі: 18. Л:е6!! Се7, 19. К:f7 Л:f7, 20. Лh6, і чорныя здаліся.

НА ВОСТРАВЕ КЮРАСАО

«Геаграфія» шахматных спаборніцтваў усё пашыраецца. Паглыбімся крыху ў гісторыю. Шмат стагоддзяў таму назад шахматы нарадзіліся ў Індыі, а потым у ранняе сярэдневяковое праніклі ў Еўропу і Азію. У мінулым стагоддзі яны сталі папулярныя на ўсіх мацерыках зямнога шара. Славіцца сваімі шахматнымі традыцыямі і гераічная Куба. У канцы мінулага стагоддзя за сусветную шахматную карону двойчы змагаўся чэмпіён свету В. Стэйніц і вядомы рускі шахматыст М. Чыгорын, які правёў на далёкай Кубе шмат часу і быў там адным з першых пасланцоў рускай зямлі.

Прэтэндэнты на сусветнае першынство па шахматах перад адлётам з Масквы на в. Кюрасао: Тыгран Петрасян, Міхаіл Таль, Яфім Гелер, Пауль Керас, Віктар Карчной.

Фота **Б. Турава.**

Яшчэ больш папулярнымі на Кубе шахматы сталі ў пачатку XX стагоддзя ў перыяд росквіту шахматнага таленту прадстаўніка гэтага невялікага, але таленавітага народа — Х. Р. Капабланкі. Якраз там у Гаване ў 1921 годзе Х. Капабланка атрымаў перамогу над чэмпіёнам свету Э. Ласкерам. Капабланка быў вялікім сябрам савецкіх шахматыстаў, удзельнікам усіх трох міжнародных турніраў, якія адбыліся ў 1925, 1935 і 1936 гадах у Маскве.

І вось сёлета на свабоднай Кубе праходзіў грандыёзны і па саставу і па колькасці гросмайстраў і майстроў міжнародны турнір памяці Капабланкі. Гэты турнір прыцягнуў велізарную ўвагу сусветнай шахматнай грамадскасці. Але, здаецца, яшчэ большую ўвагу выклікаў другі турнір — турнір прэтэндэнтаў, які таксама праходзіў недалёка ад Кубы — на маленькім востраве Кюрасао (з групы Малых Антыльскіх астравоў).

Востраў Кюрасао не мае ніякіх шахматных традыцый. Вядомы ён перапрацоўкай венесуэльскай нафты, цудоўнымі кліматычнымі ўмовамі для курортнага адпачынку (там горача, але даволі суха), марачным лікёрам і багатымі турыстамі. Ды і жыхароў там зусім мала — крыху больш 50 000 чалавек. Ніхто з шахматыстаў не думаў, што турнір будзе праводзіцца ў Кюрасао. Хутчэй за ўсё, арганізатары турніра мелі на ўвазе рэкламу прыгажосці вострава Кюрасао і... яго славутых лікёраў.

Здаецца, ніколі яшчэ на турніры прэтэндэнтаў не было так мала гледачоў. Зала, дзе праходзіў турнір, можа змясціць толькі 50 чалавек. Калі ўлічыць, што сюды ўваходзяць і суддзі, і секунданты, і карэспандэнты, стане зразумела, што становішча простых аматараў шахмат было невясёлае. Можа таму так вельмі апаратыўна працавалі тэлеграф і радыё. Наша радыё ў першых ранішніх выпусках інфармавала аматараў шахмат пра вячэрнія вынікі спаборніцтва (час на востраве Кюрасао значна адрозніваецца ад маскоўскага).

Барацьба на турніры была вельмі цікавая і напружаная. Сенсацыі пачаліся ўжо на старце. Трэба адзначыць, што большасць спецыялістаў перад пачаткам турніра вельмі высока ацэньвала шансы гросмайстраў М. Таля і юнага амерыканца Р. Фішара. Але першыя туры прынеслі расчараванне балельшчыкам. Абодва фаварыты пачалі турнір з двухразовых паражэнняў. Таль іграў значна ніжэй сваіх магчымасцей. Выдатны тактык, ён на гэты раз рабіў вельмі грубыя промахі і ўжо ў першым крузе страціў рэальныя шансы на перамогу ў турніры.

Барацьба за лідэрства адбывалася галоўным чынам паміж савецкімі

гросмайстрамі В. Карчным, Т. Петрасянам, П. Керасам і Я. Гелерам.

Вельмі павучальная партыя сыграна на гэтым турніры паміж Я. Гелерам і Р. Фішарам. Вось яна.

Сіцыліянская абарона. 1. e4 c5, 2. Кf3 d6, 3. d4 cd, 4. К:d4 Кf6, 5. Кc3 a6, 6. Сe2 e5, 7. Кb3 Сe7, 8. 0—0 0—0, 9. Сe3 Фc7, 10. a4.

Цікава, што да гэтага ходу партыя паўтарала сыграную на міжзанальным турніры ў Стакгольме. Там Фішар працягваў 10. ...b6, але гэта зрабіла для яго гульню цяжкай. Тут Фішар вырашыў паспрабаваць новы працяг: 10. ...Сe6, 11. a5! Кbd7, 12. Кd5 К:d5, 13. ed Сf5, 14. c4 Сg6, 15. Лc1.

Гелер іграў па распрацаванаму ім жа самім плану. Задача белых простая: яны паслядоўна ўзмацняюць націск на ферзевым фланзе. У чорных не бачна дастатковага контрнаступлення.

15. ... Кc5, 16. К:c5 dc, 17. b4 Лac8, 18. Фb3 Сd6, 19. Лfd1 Фe7, 20. bc С:c5, 21. С:c5 Л:c5, 22. Лca1!

Тонкі манеўр! Белыя не толькі абараняюць важную пешку «a5», але і намячаюць перавод ладдзі праз поле «a4» на лінію «b», ствараючы націск на пункт «b7». З кожным ходам пагроза з боку белых нарастае, а магчымасці абароны чорных памяншаюцца.

22. ...Лfd8, 23. Лa4 Сf5, 24. Лb4 Сc8, 25. Лb6 Лd6, 26. Фb4 Фc7, 27. Л:d6 Ф:d6, 28. Лb1 Фc7, 29. Фa4 Сd7, 30. Фa3 Л:a5, 31. Л:b7!

Правільныя манеўры белых прывялі да фарсіраванага вырашэння пазіцыі. Белыя дамагаюцца рашаючай перавагі.

31. ... Ф:b7, 32. Ф:a5 g6, 33. h3 Фb1+, 34. Крh2 Сf5, 35. Фc3 Фe4, 36. Сf3 Фd4, 37. Ф:d4 ed, 38. g4 Сc8, 39. c5 a5, 40. c6 Крf8, 41. d6!, і чорныя здаліся. Пешкі белых няўмольна ідуць у фярзі.

Напружаная двухмесячная барацьба закончана. Новым прэтэндэнтам на сусветную шахматную карону стаў Тыгран Петрасян.

ТАКІ РОБЕРТ ФІШАР

Замест партрэта

Нядаўна англійскі часопіс «Чэс» апублікаваў інтэрв'ю дзевятнаццацігадовага амерыканскага гросмайстра Роберта Фішара, якое той даў журналісту Ральфу Гінзбургу. Фрагменты з гэтага інтэрв'ю, надрукаваныя ў № 9 часопіса «Шахс» (Рыга), мы падаем тут.

«Бобі з'явіўся ў маім бюро ў Манхэтэне 25 жніўня мінулага года. Мы дамовіліся сустрэцца ў тры гадзіны, але ён пазваніў у чатыры і сказаў, што ісці няма настрою. Калі ж ён усё-такі прыйшоў, дык зноў спазніўся на цэлую гадзіну. Не пастукаўшы, ён моцна расчыніў дзверы, перасек пакой вялікімі крокамі і звярнуўся да мяне з наступнымі словамі: «Эй, у вас ёсць тут што-небудзь паесці?» Я адказаў, што зараз закажу...

— Ліза Лейн (чэмпіёнка ЗША па шахматах) сцвярджае, — і да яе думкі далучаюцца многія іншыя, — што вы цяпер — самы моцны шахматыст свету.

— Гэта так, але Ліза Лейн не кампетэнтна ў гэтым пытанні. Няма такой шахматысткі ў свеце, якой бы я не мог даць каня ўперад і ўсё ж выйграць.

— Што вы думаеце пра такіх чэмпіёнаў, як Батвіннік, Таль, Керас, Смыслоў? Ці зможаце вы іх перамагчы?

— Яны — нішто ў параўнанні са мною, гэтыя хлопцы. Некаторыя,

праўда, лічаць іх больш моцнымі, чым я. Гэта мяне абражае.

— Вы лічыце сябе самым моцным шахматыстам усіх часоў, мацнейшым за Капабланку, Стэйніца, Морфі?

— Мне не падабаецца, калі такія рэчы з'яўляюцца ў друку. Але на ваша пытанне я магу адказаць толькі сцвярджальна.

— Вы зарабляеце на жыццё шахматамі?

— Я і Рашэўскі — адзіныя ў Амерыцы, хто гэта робіць. Мы зарабляем нямнога. У другіх майстроў ёсць іншыя прафесіі: Рассаліма — шафёр, Эванс працуе ў кіно. А мы залежым ад турнірных прызоў, якія амаль заўсёды мізэрныя. Некалькі сот долараў. Мільянеры, праўда, падтрымліваюць шахматыстаў. Але недастаткова. Для турніраў па гольфу яны не шкадуюць і 30 000 долараў, а на шахматы кідаюць тысячонку ці дзве — і яшчэ пахваляюцца гэтым. Турнірам жа прысвойваюцца іхнія імёны, кожны павінен ім нізка кланяцца, гуляць тады, калі хочуць яны, — і ўсё гэта за пару тысяч долараў, якія для іх нічога не значаць і якія яны адлічваюць ад свайго падаходнага падатку.

— Чаму мільянеры так неахвотна падтрымліваюць шахматы?

— Гэта віна саміх шахматыстаў. Я не ведаю, якія яны былі раней, але цяпер зусім не падобны на джэнтльменаў. Тады, калі ў шахматы гулялі ў асноўным толькі арыстакраты, шахматы карысталіся большай павагай. Калі ў шахматы гулялі ў клубах, туды быў забаронены ўваход жанчынам, кожны павінен быў быць апрануты ў добры касцюм і пры гальштуку, як сапраўдны джэнтльмен. Цяпер у клубах хлапчукі амаль што ў тапачках, туды пускаюць жанчын, людзі крычаць, як у вар'яцкім доме.

Голас Бобі зрабіўся жаласліва-віскатлівы. Я заўважыў, што пазногці ў яго на руках абгрызены.

— Бобі, гавораць, што з іншымі шахматыстамі вы паводзіце сябе, як прымадона. Што вы можаце пра гэта сказаць?

— Я не ведаю, што вы ўкладаеце ў паняцце прымадона, але калі мяне што-небудзь не цікавіць або надакучыла, або мне здаецца, што гэта бязглуздзіца, я паказваю, што мне да гэтага няма ніякай справы, і гэта ўсё.

— Школа вам таксама надакучыла?

— У школе няма чаму вучыцца. Гэта толькі марная трата часу. Вас прымушаюць поркацца ў кнігах і рабіць дома ўрокі. Рабіць урокі наогул непатрэбна. Ні для кога гэта не цікава. Настаўнікі дурныя. Нельга, каб настаўнікамі працавалі жанчыны. Яны не маюць ніякага ўяўлення, як трэба выкладаць. Нельга прымушаць да наведвання школы. Калі вы не жадаеце хадзіць у школу, вы не ідзіце, і ўсё! Гэта смешна, але я не магу ўспомніць, чаму я навучыўся ў школе. Я дарэмна патраціў 2,5 гады ў Эвансаўскай вышэйшай школе. Мне не падабаецца ўсё гэта. Вы павінны сустракацца з усімі дурнымі хлапчукамі. Настаўнікі яшчэ больш дурні, чым хлапчукі, хоць і глядзяць на іх звысоку. Калі б мне дазволілі, я б кінуў школу раней чым у шаснаццаць год.

Калі я спытаў у Бобі пра яго асабістае жыццё, ён адказаў, што нарадзіўся ў Чыкага, 9 сакавіка 1943 года. Яго бацька быў студэнтам-фізікам, маці — сястрой міласэрдзя і настаўніцай. Ён мае сястру, старэйшую за яго. Бацькі ўзялі развод, калі ён яшчэ быў маленькі. Маці з дзецьмі жыла ў Каліфорніі, у Арызоне, пазней у Нью-Йорку, у Брукліне. Бацька Бобі неўзабаве пасля нараджэння сына паехаў за мяжу, і ён яго не памятае. Маці Бобі адна ўтрымлівала сям'ю (сястра Бобі пазней характарызавала мне сваю маці, як вельмі здольную і энергічную жанчыну). Яна ведае не меней як шэсць моў, мае незакончаную медыцынскую адукацыю.

У 1957 годзе, калі Бобі было чатырнаццаць год, ён стаў чэмпіёнам ЗША, а на наступны год атрымаў самае высокае званне — міжнароднага гросмайстра.

— Пасля гэтага я кінуў школу,— сказаў Бобі.

— Як гэта сустрэла ваша маці?

— У нас розныя погляды. Маці залішне ўпартая. Яна бесперапынна паўтарала, што я занадта захапляюся шахматамі, што мне трэба шукаць сяброў па-за шахматамі, што нельга жыць ад шахмат, што я павінен канчыць школу і рабіць яшчэ розныя глупствы. Маці не давала мне спакою, і таму мне прыйшлося ад яе вызваліцца.

— Яна пакінула вашу кватэру ў Брукліне?

— Так, яна пераехала ў Бронкс, а я застаўся ў кватэры. Цяпер яна раз'язджае з пацыфістамі (прыхільнікамі міру—**Рэд.**). У мяне няма з ёю нічога агульнага.

— Мне здаецца, што яе заслуга ў вашых поспехах вельмі вялікая. Яна ж летась аб'явіла галадоўку і пікеціравала Белы дом, каб дамагчыся сродкаў для паездкі каманды ЗША на шахматную алімпіяду ў Лейпцыг.

— Так, але яна не ведала, што робіць. Ёй не варта было ўмешвацца ў шахматы.

Я папрасіў Бобі апісаць тыпічны для яго дзень.

— Шмат часу праводжу ў раз'ездах. Еўропа, Паўднёвая Амерыка, Ісландыя. Калі я бываю дома, дык нічога асаблівага не раблю. Устаю каля адзінаццаці, апранаюся, перагортваю старонкі якой-небудзь шахматнай кнігі, іду есці. Ніколі не гатую сабе ежу, не бываю ў буфетах і аўтаматах. Мне падабаецца, калі мяне абслугоўвае афіцыянт у дарагім рэстаране. Потым, звычайна, наведваю каго-небудзь са сваіх сяброўшахматыстаў, аналізую якую-небудзь партыю або займаюся яшчэ чым-небудзь. Заходжу ў шахматны клуб або гляджу фільм. Нічым асаблівым не займаюся. Часам вывучаю якую-небудзь шахматную кнігу.

— У горадзе вы часцей за ўсё ездзіце ў метро?

— На жаль, — так. Але там так брудна. Хлапчукі бачаць, што ў мяне прыгожыя чаравікі, і стараюцца наступіць мне на ногі. Людзі едуць у рабочай вопратцы, ціснуцца ў вагоны, як статак жывёлы. Гэта пачварна!

— Не, я не маю блізкага сябра. Я не маю ніякіх таямніц. Мне не патрэбны сябар. Я заўсёды кожнаму гавару тое, што думаю. Вось і ўсё.

Размова закранула пытанне аб вопратцы.

— Мне здаецца, што вопратка для вас мае вялікае значэнне. Вы ніколі не апраналіся неахайна?

— Праўда, да шаснаццаці год я апранаўся дрэнна. Вы ўжо ведаеце, што людзі да мяне адносіліся не з вельмі вялікай павагай. Мне гэта не падабалася, і я вырашыў паказаць, што яны зусім не лепшыя за мяне. Яны як быццам пахваляліся: так, ён здольны перамагчы нас у шахматах, але сам — дрэнна выхаванае хлапчанё. Таму я вырашыў добра апранацца.

Я заўважыў, што Бобі носіць зялёны гальштук, белую кашулю і карычневы касцюм у палоску. Апрануты ён быў выключна старанна.

— Дзе вы купляли свае касцюмы?

— Яны ўсе пашыты на заказ.

— Вопратка — ваша слабасць, ці не так?

— Не, хутчэй, — сіла, — ён засмяяўся.

Я спытаў у Бобі, ці мае ён якіянебудзь іншыя інтарэсы, апрача шахмат і вопраткі. Відавочна, не. Нядаўна ён вырашыў пачаць займацца дзю-до, але, агледзеўшы нью-йоркскую школу дзю-до, прыйшоў да наступнага вываду: «занадта нізкі клас, занадта многа шуму і няма месца, куды пакласці адзенне». І Бобі кінуў гэты намер. Нейкі час ён цікавіўся варажбою на руцэ, і сказаў: «Гэта сапраўдная навука, а не бязглуздзіца, як астралогія».

Бобі часта слухае радыё, асабліва калі Масква перадае шахматныя паведамленні. Яго самы любімы акцёр Майлан Бранда.

Мы прагаварылі амаль пяць гадзін, і настаў час адвезці Бобі дахаты.

— Перш, чым мы закончым, — сказаў я, — хачу задаць вам яшчэ адно пытанне. Вы з пагардаю ставіцеся да многіх людзей. Мне хацелася б ведаць, ці ёсць такая катэгорыя людзей, якой вы бязмежна захапляецеся?

Надышла вельмі працяглая паўза. Бобі здзіўлена глядзеў на мяне.

— Я не ведаю. Ах, ёсць, арыстакраты! Так, я ў захапленні ад арыстакратаў!

Інтэрв'ю закончылася. Многае высветлілася.

Кватэра Бобі знаходзіцца ў тым раёне Брукліна, дзе найбольшы працэнт злачыннасці ва ўсім Нью-Йорку. Гэта чатырохпавярховы дом з цырульняй і кандытарскім магазінам на першым паверсе. Бобі расказаў, што ў яго чатырохпакаёвай кватэры каля 200 шахматных кніг, стусы шахматных часопісаў і інкруставаны шахматны столік, які быў спецыяльна заказаны ў Швейцарыі. У кватэры тры ложкі, у якіх Бобі спіць па чарзе. Ля кожнага ложка — шахматны столік.

Быў гарачы жнівеньскі надвячорак, і людзі ў адных кашулях сядзелі на прыступках. Дзеці гулялі ў хованкі. Чуліся гукі рок-н-рола. Бобі вылез з машыны, абышоў яе і прасунуў галаву ў акенца, каб развітацца. Я спытаў у Фішара, што ён будзе рабіць, калі яму ўдасца перамагчы Батвінніка і зрабіцца чэмпіёнам свету.

— Перш за ўсё, — сказаў ён, — аб'еду ўвесь свет з выступленнямі. Запрашу нечуваныя да гэтага часу ганарары. Замацую новыя нормы. Прымушу плаціць тысячы. Потым прыеду дамоў на акіянскім лайнеры ў каюце першага класа. Дома напішу некалькі шахматных кніг. У мяне будзе свой шахматны клуб. Клуб Бобі Фішара, не... Роберта І. Фішара. Вось гэта будзе класна! Суддзі ў вячэрніх касцюмах. Клуб будзе размешчаны ў арыстакратычным раёне горада. Уваход строга абмежаваны. Арганізую буйныя міжнародныя турніры ў сваім клубе з каштоўнымі прызамі. Выдалю з шахмат усіх мільянераў, у выпадку, калі яны не дадуць дастаткова грошай. Потым куплю аўтамабіль, каб больш ніколі не ездзіць у метро. Магчыма, куплю яхту. Пашыю сабе новыя касцюмы. Хачу быць адным з дзесяці самых элегантных мужчын у свеце. Я чытаў, што герцаг Спайдар склаў такі спіс. Пабудую сабе дом. Не ведаю, дзе, магчыма, у Ганконгу. Кожны, хто там быў, гаворыць, што там можна купіць цудоўныя касцюмы за 20 долараў...

* * *

На гэтым фрагменты інтэрв'ю ў часопісе «Шахс», дзе яны надрукаваны пад загалоўкам «Горка чытаць такое...», заканчваюцца. Але, мусіць, хопіць і гэтага, каб атрымаць поўнае ўяўленне аб духоўнай спустошанасці выскачкі-амерыканца.

Мы не збіраемся адмаўляць спецыфічна шахматнага таленту Фішара. Чалавек гэты вельмі таленавіты ў галіне шахмат. Але, разам з тым, вынікі славутага амерыканскага «практычнага» выхавання бачны ва ўсім. Побач з шахматным талентам спакойна суіснуюць цынізм, бессардэчнасць у адносінах нават да блізкіх, да маці, здзіўляюча грубыя адносіны да школы, зняважлівыя адносіны да руху прыхільнікаў міру.

Слушна гаворыць амерыканскі прапаведнік Біл Грэхем: «Амерыку раз'ядае маральны і духоўны рак, які немінуча прывядзе да пагібелі краіны, калі тэрмінова не пачаць лячыць хваробу».

Гумар і сатыра

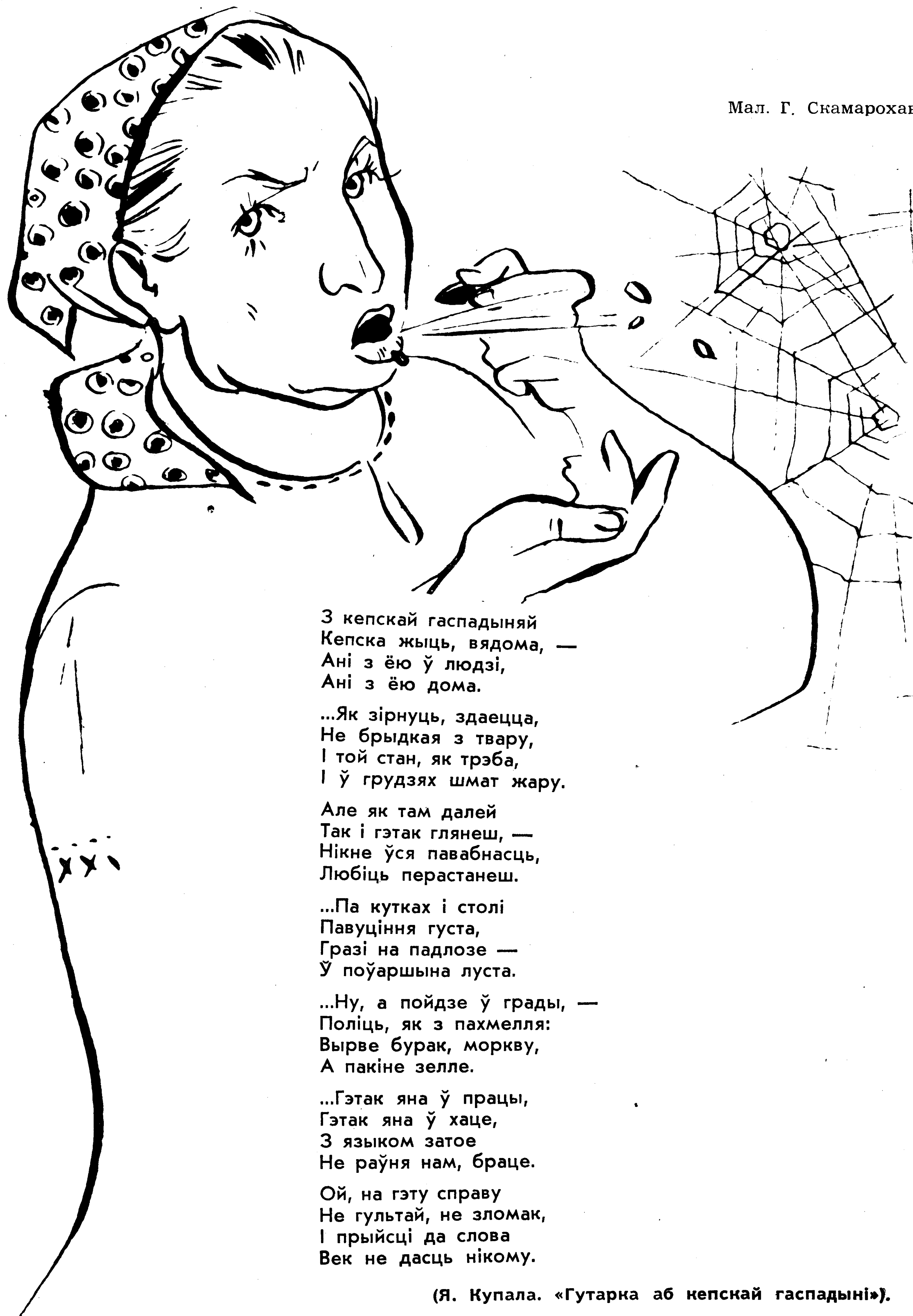

Мал. Г. Скамарохава.

З кепскай гаспадыняй
Кепска жыць, вядома, —
Ані з ёю ў людзі,
Ані з ёю дома.

...Як зірнуць, здаецца,
Не брыдкая з твару,
І той стан, як трэба,
І ў грудзях шмат жару.

Але як там далей
Так і гэтак глянеш, —
Нікне ўся павабнасць,
Любіць перастанеш.

...Па кутках і столі
Павуціння густа,
Гразі на падлозе —
У поўаршына луста.

...Ну, а пойдзе ў грады, —
Поліць, як з пахмелля:
Вырве бурак, моркву,
А пакіне зелле.

...Гэтак яна ў працы,
Гэтак яна ў хаце,
З языком затое
Не раўня нам, браце.

Ой, на гэту справу
Не гультай, не зломак,
І прыйсці да слова
Век не дасць нікому.

(Я. Купала. «Гутарка аб кепскай гаспадыні»).

Кепска, калі кепскі
Ўдасца гаспадар, —
Сам у сваім доме
Ніякі ўладар.

У яго парадак —
Адпусці ты грэх:
І сабе на гора,
І людзям на смех.

...Праца ў яго, праца —
Мабыць з гультаёў:
Рана спаць кладзецца,
Позна устае.

...Паарэ наўзрэхі,
Куст расце — расці!
Церабіць не варта,
Можна абыйсці.

(Я. Купала «Гутарка аб кепскім гаспадару»).

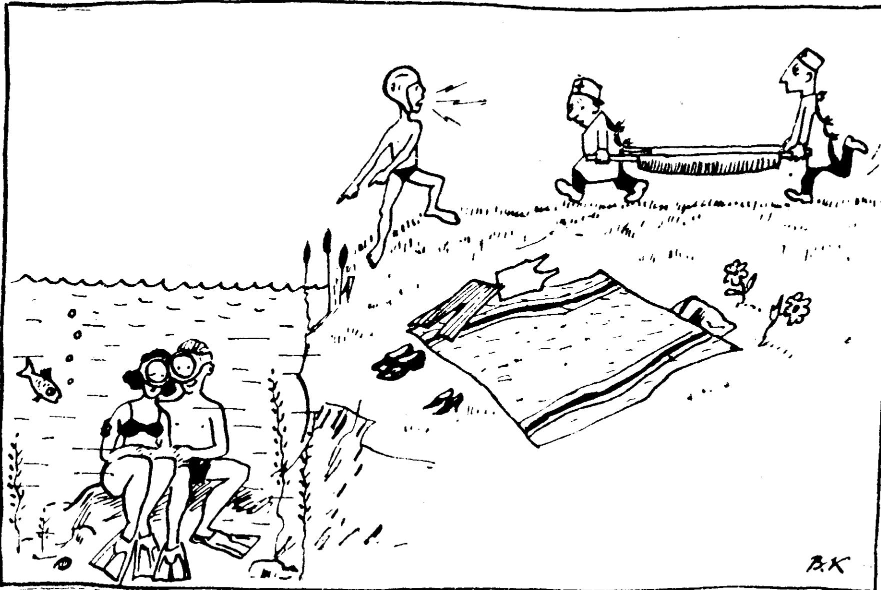

Марная трывога.

Мал. У. Конаша.

Спачатку радасці, а потым нягоды.

Мал. У. Лося.

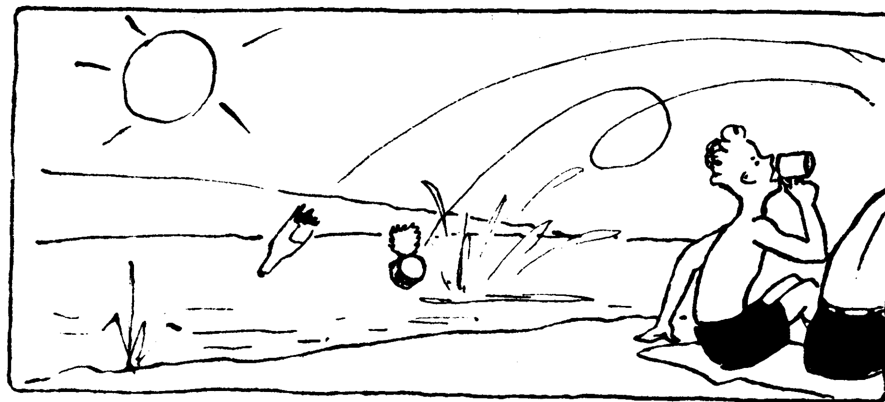

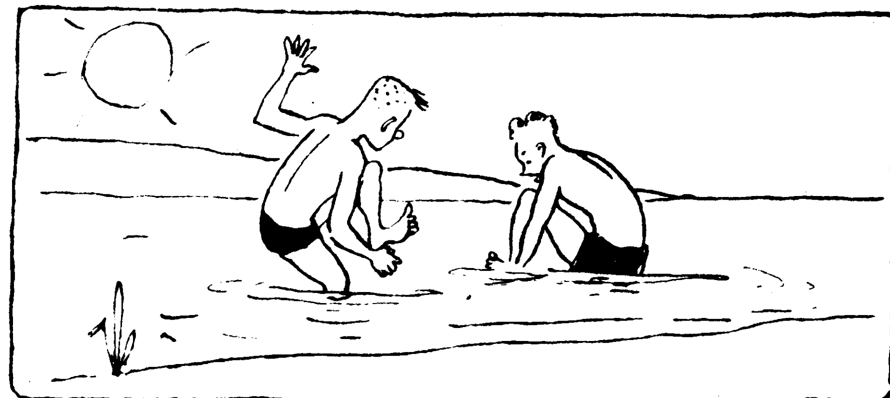

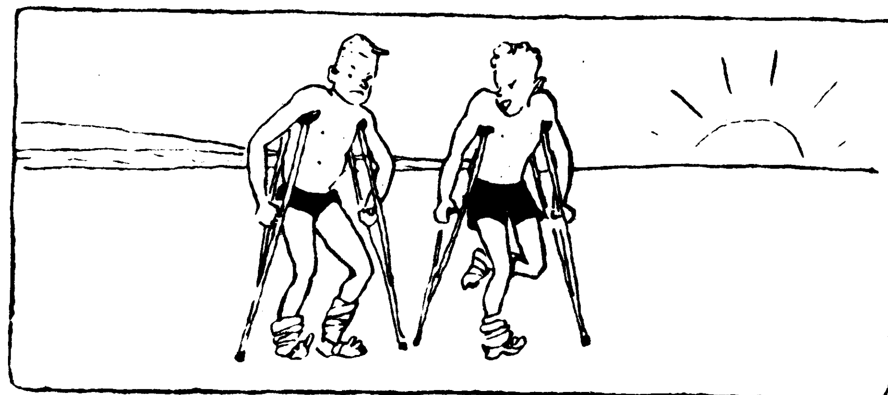

Анатоль ГАЛЧАНАЎ

ЧУЛАСЦЬ

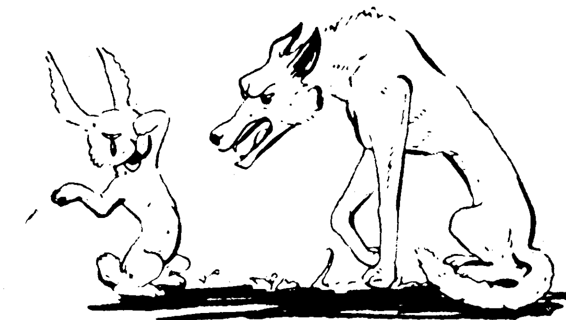

Асуджаны да немінучай смерці,
Касы сказаў Ваўку: «Паверце,
Я так удзячны вам...
Я вельмі рад,
Што вы мяне не з'елі год назад.
Другі б... не вы... напрыклад, Леў».
І Воўк расчуліўся
Пасля,
Як Зайца з-еў.

Мал. А. Арцімовіча.

ЗМЕСТ

Да нумара прыкладаецца бясплатны дадатак «А гармонік грае, грае...»

Вечарынка ў калгасе. Фотаэцюд А. Дзітлава.

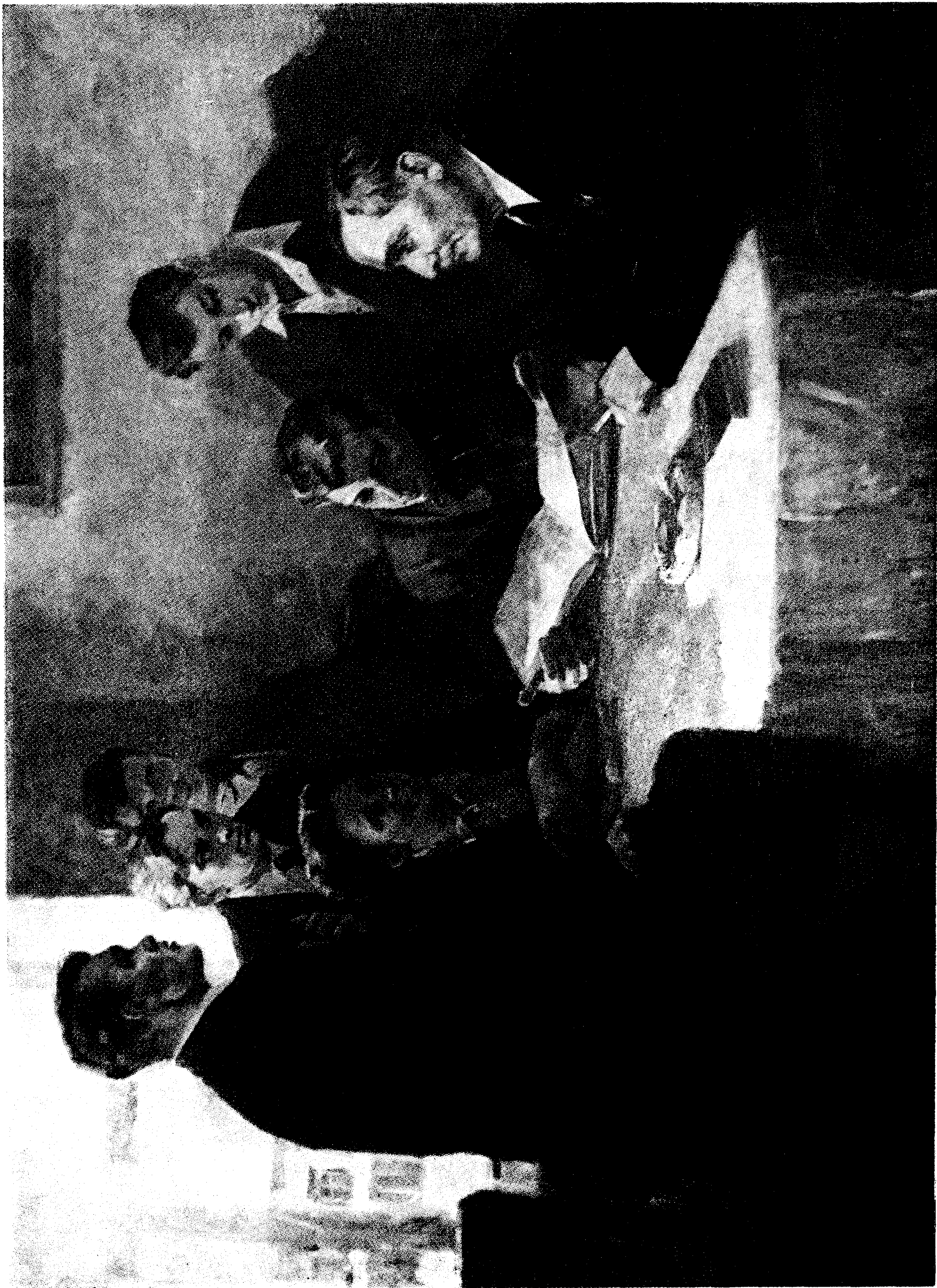

І. Рамаtoўскі. Янка Купала і моладзь.

Літаратурны музей Янкі Купалы.

Савецкі народ ганарыцца тым, што яго ўрад, Цэнтральны Камітэт КПСС на чале з вялікім змагаром за мір таварышам Хрушчовым вядуць нястомную барацьбу за раззбраенне, за ліквідацыю пагрозы вайны.

Гэты здымак зроблен у верасні 1960 года на турбаэлектраходзе «Балтыка», калі Мікіта Сяргеевіч Хрушчоў плыў за акіян, каб з трыбуны ААН абвясціць на ўвесь свет ідэю ўсеагульнага і поўнага раззбраення.

Фота **У. Лебедзева.**

Вось дык машына! Фота **Г. Усламава.**
Трэцяя Рэспубліканская фотавыстаўка «Сямігодка ў дзеянні».

На спаборніцтвах. Фота **Д. Церахава.**
Трэцяя Рэспубліканская фотавыстаўка «Сямігодка ў дзеянні».